

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E VALİLİK MÜESSESESİ VE
MEHMET REŞİT PAŞA (1868-1924)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALİL İBRAHİM DÜZ

Danışman
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN

TOKAT - 2023

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Prof. Dr. İsmet Türkmen danışmanlığında hazırlamış olduğum “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Valilik Müessesesi ve Mehmet Reşit Paşa (1868-1924)” adlı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

01/06/2023

HALİL İBRAHİM DÜZ

JÜRİ KABUL VE ONAY

HALİL İBRAHİM DÜZ TARAFINDAN HAZIRLANAN “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Valilik Müessesesi Ve Mehmet Reşit Paşa (1868-1924)” ADLI TEZ ÇALIŞMASININ SAVUNMA SINAVI 02/05/2023 TARİHİNDE YAPILMIŞ OLUP AŞAĞIDA VERİLEN JÜRİ TARAFINDAN OY BİRLİĞİ İLE TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TARİH ANA BİLİM DALI’NDA YÜKSEK LİSANS TEZİ OLARAK KABUL EDİLMİŞTİR.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı) İmzası

Üye (Başkan) :.....

Üye :

Üye :

Üye :

Üye :

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Orta Asya’da kurulan ilk Türk devletlerinden itibaren merkezi idare dışında taşra bölgesinde görev yapan vali pozisyonundaki sivil ve askeri yöneticilere rastlanmaktadır. Orta Asya kadim Türk devlet geleneğinde veliahtlar, bir anlamda vali pozisyonundadır ve “tudun” isimli memur valiye karşılık gelmektedir. İslamiyet’in kabulünden sonra kurulan İlk Türk İslam Devletlerinde ise taşra idaresinde “reis”, “amid” ve “amil” gibi unvana sahip yöneticiler görülmektedir. Bu yöneticilerin vergi toplama, idari yönetim ve askeri görevlerinin olduğu anlaşılmaktadır. 13. yy. sonlarında kurulup altı asırdan fazla yaşayan Osmanlı Devleti’nin Klasik Dönem taşra teşkilatı: köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet şeklinde oluşmaktadır. Osmanlı Devleti Klasik Döneminde valilik makamında bulunan kişiler için sancakbeyi, beylerbeyi gibi unvanlar kullanılmaktadır. İdari anlamda modernleşmenin de başladığı 19. yy.’dan itibaren eyaletlerde daha çok vali ismi ön plana çıkmakla beraber, 1839 Tanzimat Fermanı’ndan sonra sancak idaresine “Mutasarrıf” ünvanlı valiler atanmıştır. Osmanlı idari yapısının dönüm noktalarından biri olan 1864 Vilayet Nizamnamesi ile taşra teşkilatı: vilayet, sancak, kaza ve köy olarak ihdas edilmiştir. Klasik Dönemde eyalet olan en büyük taşra birimi artık vilayet olarak anılmıştır. En büyük yöneticisi ise validir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin idari yapılanması; merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Taşra birimleri merkezi teşkilatın işlerini kolaylaştırmak için coğrafi, ekonomik ve toplumsal sebepler de göz önünde bulundurularak örgütlenmiştir. Bu mekanizma hiyerarşik olarak İl, İlçe ve Bucak şeklinde teşekkül etmektedir. Taşra teşkilatının en büyük idari ünitesi olan ilin en büyük mülki amiri validir. Vali aynı zamanda merkezi idarenin taşradaki yetki genişliğine haiz olan temsilcisidir. Cumhuriyetin kabulüyle kurulan yeni Türkiye Devleti, Osmanlı Devleti’nden aldığı miras üzere il idaresinde vali unvanını kullanmaya devam etmiş ve kurum günümüze kadar yetki ve görev açısından bazı değişikliklerle gelişimini sürmüştür.

Çalışmanın esas gayesi özellikle Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e intikal eden valilik kurumunun gelişimi hakkında bilgi vermek olup, buradan hareketle Sivas Valiliği yapmış olan Mehmet Reşit Paşa özelinde meselenin değerlendirilmesidir. Fakat incelenen çalışmalar ve yapılan taramalar neticesinde idari yapı mahiyetinde Mehmet

Reşit Paşa hakkında çalışmaların yeterince kaleme alınmadığı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan valilik müessesesinin ekseriyetle belirli bir dönem ve şahıslarla sınırlı olduğu görüldüğünden Osmanlı öncesinde de varlığı bilinen bu kurumun genel manada bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu yolla araştırmacılara kolaylık sağlaması adına sade bir üsluba da dikkat edilerek, konunun tarihi gelişim süreci hakkında fikir sağlanması dikkat edilen önemli bir husus olmuştur. Dört bölümden oluşan çalışmanın ‘Giriş’ başlığı altında Türk devlet geleneğinin tarihi arka planını ortaya koymak amacıyla; İslamiyet öncesi taşra idaresi, İslamiyet’ten önce Türk devlet anlayışı ve devlet teşkilatı bünyesinde bulunan kişi ve kurumlar anlatılmıştır. Devamında Türk-İslam sentezi neticesinde şekillenen dönem hakkında fikir edinilmesi amaçlanmıştır. Bu minvalde Birinci Bölüm’ de İslamiyet’in kabulü sonrasında kurulan büyük Türk devletleri; Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti taşra teşkilatı ele alınmıştır. İkinci Bölümde Osmanlı Devleti’nin taşra teşkilatı ve valilik kurumunun gelişim evreleri aktarılmıştır. Çalışmanın Üçüncü Bölümünde “Cumhuriyet Dönemi Vilayet Teşkilatı ve Valilik Müessesesi” değerlendirilmiştir. Dördüncü Bölümde ise çalışmamızın önemli bir noktasını teşkil eden Mektubi-zade Mehmet Reşit Paşa’nın hayatı ve devlet hizmeti ele alınmıştır. Bu başlık altında Sivas vilayet idaresi ve Sivas’ın Millî Mücadele yıllarındaki ehemmiyeti vurgulanmıştır. Ayrıca Türk idare teşkilatı ve siyasi hayatında çok önemli bir kişilik olan Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa’nın Sivas valiliği dönemi önemli gelişmeleri aktarılmıştır. Mehmet Reşit Paşa özellikle Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Kuvay-ı Milliye kadrolarına olan yardım ve destekleri ile tarihe geçmiş olmakla beraber, bir mülki amirdir. Kariyeri incelendiğinde gayet çalışkan ve adil bir vali profili karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma hazırlanırken ilk üç bölümün izahına Türk tarihi kronolojisinde belirli dönemler hakkında uzmanlaşmış kıymetli araştırmacılardan istifade edilmiştir. İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan, Halil İnalcık, Yusuf Halaçoğlu ve İlber Ortaylı isimlerini bu mecrada sıralayabiliriz. Dördüncü Bölümde ise Mehmet Reşit Paşa’nın hayatı anlatılırken ağırlıklı olarak Paşa’nın vefatından sonra oğlu Cevdet Yularkıran tarafından bastırılan, Reşit Paşa’nın Milli Mücadele ve Sivas günlerini kaleme aldığı anılarından faydalanılmıştır. Yine konuyla alakalı akademik kitap, arşiv taramaları, makale taramaları yapılmış ve kaynaklardan azami derecede istifade edilmiştir. Kanun ve

mevzuatlara yönelik bilgi ihtiyacı ise ilgili resmi internet sitelerinden temin edilmiştir. Konunun yerel idarelerle intisaplı olmasından hareketle yerel kaynaklar da gözden geçirilmiştir. Kayda değer kısımlar, emekli Öğr. Gör. Ahmet Necip Günaydın'ın değerli destekleri ile tez bünyesinde kullanılmıştır.

Çalışmanın tamamlanmasında akademik destek veren, yol gösteren tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. İsmet Türkmen'e, tezin gelişiminde katkı sağlayan Doç. Dr. Yunus Emre Tekinsoy'a, Doç. Dr. İsmail Özer'e ve arşiv kayıtlarına ulaşmam noktasında rehberlik eden Doç. Dr. Necati Çavdar'a şükranlarımı sunarım.

Ayrıca yetişmemde emekleri olan vefakâr anne ve babama, üzerimde emeği olan bütün öğretmenlerime -her zaman hayırla anmakla beraber- çok teşekkür ederim. Tezin hazırlanması sırasında gösterdikleri anlayış ve destekten ötürü eşim Semanur'a, oğlum Ahmet Kerem'e ve kızım Ahsen Bilge'ye minnettarım. Kaynak temini noktasında samimi yardımları sebebiyle Sivas İl Halk Kütüphanesinin değerli çalışanlarına da teşekkürü borç bilirim.

Halil İbrahim Düz

Sivas-2023

ÖZET

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E VALİLİK MÜESSESESİ VE MEHMET REŞİT PAŞA (1868-1924)

Düz, Halil İbrahim

Yüksek Lisans, Tarih Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. İsmet Türkmen

Mayıs 2023

Valilik mesleği kadim bir gelenekten gelmektedir. Tarihte görülen ilk Türk topluluk ve devletlerinden itibaren farklı unvan, yetki ve görevlerle günümüze değin konumu gözlemlenmekle beraber genel anlamda taşra idaresinin en büyük mülki amiri olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamiyet'ten önce tudun, İslamiyet' in kabulüyle reis, amid, amil, Osmanlı klasik çağında sancak beyi, beylerbeyi tanzimat ve dağılma sürecinde daha çok mutasarrıf ve vali, Türkiye Cumhuriyeti devletinde ise vali unvanlarının kullanıldığı kaynaklara yansımaktadır. Hanedan üyelerinin devlet tecrübesi kazanması için taşraya vali olarak atandığı da bilinmektedir. Çalışmada bu kurumun tarihi süreç içerisinde geçirdiği gelişim ve değişim izah edilmeye çalışılmaktadır. Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü ilk Türk-İslam devletlerinde taşra yapılanması, ikinci bölüm Osmanlı devleti taşra idaresi ve içerisinde valilik mesleği, üçüncü bölüm cumhuriyet döneminde il idaresi ve valilik mesleği, dördüncü bölüm ise konuya örnek teşkil etmesi açısından valilik görevinde önemli bir karakter olan Mektubizade Mehmet Reşit Paşa'nın hayatını izah etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında yaşayıp özellikle eğitimci ve idareci kimliği ile tanınıp önemli görevlerde bulunan Mektubîzade Mehmet Reşit Paşa'nın (1868-1924) yaşamı tarihteki önemine de binaen tezin ana konularından birisi olmuştur. 56 yıllık hayatının yaklaşık 32 yılı devlet hizmetinde geçmiştir. Mehmet Reşit Paşa'nın memuriyet hayatı çok önemli tarihi olayların yaşandığı dönüm noktası arz eden zamanlara rastlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin çok sayıdaki farklı coğrafyalarında görev yapmıştır. Sırasıyla; Siroz Sancağı mutasarrıflığı, Edirne, Akdeniz Adaları, Manastır, Ankara, Kastamonu ve Sivas vali vasfıyla görev yaptığı önemli yerlerdir. Bu yerler arasında özellikle Sivas Valiliği görevi

son derece mühimdir. Yeni devletin temellerinin atıldığı Sivas'ta ileri görüşlülüğü ve temiz fitratı ile Milli Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa'ya tam desteği önem arz etmekle birlikte, Sivas Kongresinin toplanması gibi önemli olaylara da katkı sağlamıştır. Mülki idaredeki vazifeleri yanında Osmanlı Meclis-i Mebusanı Ergani Mebusu ve İstanbul'un işgali sonrasında açılan Büyük Millet Meclisinde Kozan Mebusu olarak yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Taşra, İl Yönetimi, Mülki İdare, Vali, Sivas, Sivas Kongresi, Vali Mehmed Reşit Paşa

ABSTRACT

THE GOVERNORSHIP FROM THE OTTOMAN FROM THE REPUBLIC AND MEHMET REŞİT PASHA (1868-1924)

Düz, Halil İbrahim

Master's Thesis, Department of History

Prof. Dr. İsmet Türkmen

May 2023

The profession of governor comes from an ancient tradition. Although the governor is observed from the first Turkish community and states with different titles, powers and duties to the present day, it is the sovereignty in which he rules as the greatest administrative chief of the provincial administration in general. Before he adoption of Islam, the titles of chief, amid, amil, Sanjak Bey, Beylerbey in the Ottoman Classical Age, governors and governors in the previous periods of the Tanzimat and Dissolution, and in the Republic of Turkey, the titles of governor are reflected on the rocks. It is also known that the dynasty family was appointed as the governor of the province in order to gain state experience. In this study, it is tried to explain the development and change in this historical process. The organization consisting of four groups, the First Part is the provincial structuring in the first Turkish- Islamic states, the Second Part is the provincial administration of the Ottoman Empire and the profession of governor in it, the Third Part is the governorship profession in the Republican Period, and the Fourth Part is Mektubizade Mehmet Reşit Pasha, who is an important character in the governorship task in terms of setting an example for the ship. sustains his life. The life and past importance of Mektubizade Mehmet Reşit Pasha (1868-1924), who did not experience the collapse of the Ottoman Empire and the establishment periods of the Republic of Turkey, and was especially known as an educator and administrator and held important positions, has been one of the main suspects of the thesis.

He spent about 32 years of his 56-year life in government service. The civil service life of Mehmet Reşit Pasha coincides with the very important historical past turning point. He works in many different geographies of the Ottoman Empire. Respectively; These are the governorship of Siroz Sanjak, Edirne, Mediterranean Islands, Manastır, Ankara,

Kastamonu and Sivas. Among these places, the duty of the Governor of Sivas is extremely important. In Sivas, where the foundations of the new state were laid, his full support to Mustafa Kemal Pasha, the leader of the National Struggle with his foresight and clean nature, is important, but also contributing to important things as the Sivas Congress can achieve. In addition to his duties in the civil administration, he served as the Deputy of Ergani in the Ottoman Parliament and the Kozan Deputy in the Grand National Assembly, which was opened after the occupation of Istanbul.

Keywords: Provincial, Provincial Administration, Civil Administration, Governor, Sivas, Sivas Congress, Mehmed Reşit Pasha

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME.....	i
JÜRİ KABUL VE ONAY.....	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
A) TÜRKLERDE DEVLET FİKRİ	1
B) HAKİMİYET ANLAYIŞI.....	4
C) DEVLET TEŞKİLATI	7
BÖLÜM 1	14
İSLAMİYET SONRASI TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE İDARE TEŞKİLATI	
(TAŞRA)	14
1.1. KARAHAHLILAR.....	14
1.2. GAZNELİLER.....	15
1.3. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ	16
1.4. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ.....	21
BÖLÜM 2	24
OSMANLI DEVLETİ TAŞRA TEŞKİLATI VE VALİLİK KURUMU	24
2.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATI	25
2.2. 17 ve 18. YÜZYILLARDA TAŞRA İDARESİ	36
2.3. TANZİMAT ÖNCESİ EYALET İDARESİ VE VALİ.....	37
2.4. TANZİMAT FERMANI-1864 VİLAYET NİZAMNAMESİ ARASI DÖNEM....	40
2.4.1. Tanzimat Fermanı	40
2.4.2. Muhassılık Uygulaması ve Muhassıl Meclisleri.....	41
2.4.3. Eyalet İdaresi ve Vali	43
2.5. 1864 VİLAYET NİZAMNAMESİ.....	45
2.6. 1871 TARİHLİ İDARE-İ UMUMİYE-İ VİLAYET NİZAMNAMESİ VE	
UYGULANAN VİLAYET İDARESİ.....	47

2.6.1. Vali ve Görevleri	50
2.6.2. Vilayet İdaresinde görevli Memurlar	53
2.7. I. MEŞRUTİYET VE 1876 KANUN-İ ESASİ'DE VİLAYET YÖNETİMİ	57
2.8. II. MEŞRUTİYET'TEN SONRA VİLAYET YÖNETİMİ.....	59
BÖLÜM 3	62
CUMHURİYET DÖNEMİ VİLAYET TEŞKİLATI VE VALİLİK MÜESSESESİ	
.....	62
3.1. MÜLKİ İDARE SİSTEMİ VE HUKUKİ DAYANAKLARI	62
3.1.1. Mülki İdare	62
3.1.2. Mülki İdarenin Hukuki Dayanakları.....	63
3.2. İL İDARESİ.....	70
3.2.1. Vali	71
3.2.1.1. Bölge Valiliği	72
3.2.1.2. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği	73
3.2.1.3. Valilerin Görev ve Yetkileri	73
3.2.2. Vali Yardımcısı.....	79
3.2.3. İl İdare Kurulu ve Görevleri	81
3.2.4. İl Müdürleri (İl İdare Şube Başkanları)	83
3.2.5. Valilik Birimleri	84
3.2.6. İl Özel İdaresi ve Valinin Konumu	93
3.2.6.1. İl Özel İdaresinin Görevleri, Yetkileri, Sorumlulukları ve Tanınan Muafiyetler.....	94
3.2.6.2. İl Özel İdaresinin Organları	97
BÖLÜM 4	103
MEHTUBİ-ZADE MEHMET REŞİT PAŞA (1868-1924).....	103
4. 1. DOĞUMU VE AİLESİ	103
4.2. EĞİTİM HAYATI	103
4. 3. EVLİLİKLERİ VE ÇOCUKLARI	104
4. 4. MEHMET REŞİT PAŞA'NIN VALİLİK MESLEĞİNDEN ÖNCEKİ GÖREVLERİ VE CEMİYET HAYATINA YÖNELİK FAALİYETLERİ	106
4.5. MEHMET REŞİT PAŞA'NIN SİVAS VALİLİĞİNDEN ÖNCEKİ VALİLİK GÖREVLERİ.....	107

4. 6. ERGANİ MEBUSU MEHMET REŞİT PAŞA	110
4. 7. SİVAS VALİLİĞİ	112
4.7.1 Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Sivas'ın İdari Sınırları ve Nüfus Özellikleri	112
4.7.2. Mehmet Reşit Paşa'nın Sivas'a Gelişi ve Sivas Kongresine Kadar Faaliyetleri ve Yaşanan Gelişmeler	114
4.7.3. Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hıukuku Milliye Cemiyeti Sivas Şubesinin Kurulması.....	119
4.7.4. Ali Galip Olayı, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Üzerinden Erzurum'a İntikali ve Ali Galip'in Sivas Kongresi Sırasında İkinci Girişimi	119
4.7.5. Sivas Kongresini Engelleme Çabaları, Yaşanan Gelişmeler ve Kongre Hazırlıkları	124
4.7.6. Sivas Kongresi Öncesinde Fransız Binbaşı Brunot Meselesi	129
4.7.7. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'dan Sivas'a Gelişi, Sivas Kongresi ve Mehmet Reşit Paşa'nın Tutumu.....	131
4.7.8. İstanbul İle Resmi Haberleşmenin Kesilmesi, Damat Ferit Paşa Hükümetinin Düşmesi ve Temsil Heyetinin Sivas'tan Ayrılışı	134
4.8. REŞİT PAŞA DÖNEMİNDE SİVAS'TA GELİŞEN BAZI OLAYLAR.....	137
4.8.1. İrade-i Milliye Gazetesinin Çıkarılması.....	137
4.8.2. General Harbord Kurulunun Sivas'a Gelişi	138
4.8.3. İşgalleri Protesto Olayı	139
4.8.4. Şeyh Recep Olayı.....	139
4.8.5. Komutanlar Toplantısı	140
4.8.6. Fevzi Çakmak Paşa'nın Sivas'a Gelmesi	141
4.8.7. Meclis-i Mebusan Seçimleri	142
4.8.8. Büyük Millet Meclisi Seçimleri.....	142
4. 9. REŞİT PAŞA'NIN SİVAS'A VEDASI	143
4.10. İKİNCİ KEZ KASTAMONU VALİLİĞİ	144
4.11. EMEKLİLİĞİ VE VEFATI.....	145
4.12. REŞİT PAŞANIN KİŞİLİĞİ	146
4.13. REŞİT PAŞA'NIN ESERLERİ, ALDIĞI NİŞAN VE MADALYALAR	148
SONUÇ	149

KAYNAKÇA.....	150
ÖZGEÇMİŞ	159

KISALTMALAR

Age	: Adı Geçen Eser
Agm	: Adı Geçen Makale
A.Ş	: Anonim Şirket
C	: Cilt
DR	: Doktora
Ed	: Editör
M.Ö	: Milattan Önce
MSGSÜ	: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof	: Profesör
s	: Sayfa
S	: Sayı
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb	: Ve Benzeri
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YL	: Yüksek Lisans
YTY	: Yeni Türkiye Yayınları
Yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLET GELENEĞİ VE İDARİ TEŞKİLATLANMA

A) TÜRKLERDE DEVLET FİKRİ

Dünya tarihinde yer edinen en büyük milletlerden birisi şüphesiz Türklerdir. Eski Türkler özellikle iki hususta dünya medeniyeti içerisinde kendilerini göstermişlerdir. Anavatanları olan Orta Asya'nın zorlu coğrafya şartlarına rağmen atlı-göçebe yaşamı devam ettirmişler, devletin törelerine ve yasalara uygun teşkilatlı büyük devletler kurmuşlardır.

Türklerde ulus anlayışı ve devlet yapısı çok erken zamanlarda inkişaf etmiş ve büyüme göstermiştir. Orta Asya'nın en büyük devletlerini kuran Türkler zamanla farklı coğrafyalarda da yeni devletler kurmuşlardır. Türk ulusu devlet olma bilincinin milli varlığı koruyan ana etken olduğunu bildiğinden hiçbir zaman devletsiz yaşamamıştır. Devlet il veya el olarak tanımlanıyordu. Devlet yazılı kuralları yanında yazısız hukuk kuralları olan töre ile yönetilmiştir.¹

Halk (Millet): Boyların bir arada olması anlamında kullanılan budun kelimesi ile karşılanan halk kavramının diğer isimleri kün ya da el idi. Budunlar yönetici kesim etrafında aynı ırk ve dili paylaşan insanlar tarafından teşkil edilmekteydi. Türk kavimlerinin tek bir devlet idaresinde toplanması fikri, temelleri sağlam güçlü bir devlet teşkilatı ile açıklanmaktadır.²

Büyük Hun hükümdarı Mete Han Türk ırkından olan ve dili Türkçe olan bütün kavimlere Türk kimliğini ve millet olma bilincini aşılamıştır. M.Ö 209-174 arasında

¹ Salim Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", Türkler Ansiklopedisi, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1448.

² Demokaan Demirel, "Eski Türklerde Devlet Sisteminin Mutlak Monarşik Model'den Ayrılan Yönleri", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, S. 16 (2017), 7.

Metehan bölgesinde her açıdan üstünlüğü sağlayıp, çevre devletlere karşı etkin konuma geçtikten sonra Türk siyasi birliğini oluşturmak için büyük gayret sarf etmiştir.

Türkler, halkı devletin ana unsuru görmüşlerdir. Devlet, yönetici kesim ve halkın ortak çabalarıyla gelişme göstermiştir. Halk olmadan devlet olamaz anlayışı hakimdir. Bu itibarla devletin güç kaybı ve buna mukabil bağımsızlığını kaybetmesi halka en büyük ızdırıp idi. 630 yılında devletsiz kalan halk duygularını Göktürk abidelerinde şöyle yansıtıyordu: ‘İlli (devletli) millet idim, ilim (devletim) şimdi hani kime il (devlet) kazandırıyorum’³

Ülke (Uluş): Devletin bağımsız bir hareket alanı elde ettiği hudutları belirlenmiş ve hanedan malı olmaktan ziyade halka mal edilmiş arazi parçası ülke olarak adlandırılmaktadır. Millet ve devletin varlığı ülke ile paralel yapıda olduğu için Türk vatanında da ülke vazgeçilmez unsurdur. Türk illerinde ülke, uluş kelimesi ile karşılık bulunmaktadır.

Eski Türk halkının bağımsızlığına olduğu kadar yurduna da bağlı olduğu aşikardı. Asya hunlarında başlayan bu hal, Göktürk devletinde gelişmeye devam etmiş, Uygur Devletinde “Kutlu Dağ” efsanesinde tasvir edilmiştir. Türk halkının vatanına bağlı olduğuna en güzel kanıtlardan birisi Göktürk Anıtlarıdır. Türk milletinin yaşadıklarının yazıya aktarılacak gelecek nesillere miras bırakılması yaşanan toprakların baki olarak Türk yurdu olarak kalması ülküsündendi.

Türkler bağımsız olamadığı toprağı ülke olarak görmemiş, boyunduruk altında yaşamaktansa göç etmeyi yeğlemişlerdir. Farklı coğrafyalarda Türk Devletlerinin kurulmasının ana sebebi budur. Türk töresinde al bayrağın dalgalanmadığı hiçbir yer vatan olarak görülmemiştir.⁴

Hakimiyet (Bağımsızlık-Oksızlık): Eski Türklerde bağımsızlık ve özgür hareket etme oksızlık kavramı ile tanım bulmuştur. Bozkır kültüründe hayatını idame ettiren Türk devletlerinde istiklal duygusu yalnız yönetim kesiminin değil halkında bu şevk ve

³ Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, Türkler Ansiklopedisi, II, 1449.

⁴ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü (İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 2011), 227-228.

inançta olması ile bütünlük kazanmıştır. Türklerin her gittiği yerde devletleşmesi bağımsızlıklarına düşkün olduklarının göstergesidir.⁵

Türk illerinde hâkimiyet, iç hakimiyet yani devletin halk üzerinde baskın olması ve dışarıya karşı tam bağımsızlık olarak iki türlü kendini göstermektedir. Türk halkı istiklal içerisinde ise kendilerini yaşıyor kabul ediyor, değilse ölü olarak görüyorlardı. Bağımsız yaşama isteklerinden asla taviz vermiyorlardı.

M.Ö. 58 yılında Hun hükümdarı Hohanyeh'in Çin hakimiyetine girmek istemesi, kardeşi Çi-çi ve bazı devlet adamlarının sert mukavemetine sebep olmuştur. Onlar başka bir devletin tahakkümüne karşı çıkmış, devletin varlığını kendi öz yapılarında görmüşlerdir.⁶

Devletin buhranlı zamanlarını anlatmak için Orhun Anıtlarında “ İli olan bodun idim, şimdi ilim nerede ? Kağanlık bodun idim, hani kağanım ? denilmekte ve istiklale özlem vurgulanmaktadır. Göktürk Hakanı Bilge Kağan'da “ Ey Türk Milleti, üstte gök yıkılmaz, altta yer delinmezse senin ilini ve töreni kim bozabilir “ sözleriyle istiklal ve hakimiyetin ehemmiyetini izhar etmektedir.⁷

Töre: Töre, bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş ve yaşama biçimlerinin, kuralların görenek ve geleneklerin ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü, adet anlamına gelmektedir. Bir diğer tanımı ise toplumdaki ahlaki davranış biçimleri, adaptır.⁸

Töre kelimesi Türk tarihinin en eski kaynaklarından Divan-ı Lügatit Türk'te Törü olarak anlatılmış, karşılığı ise görenek anlamına gelmektedir. Ziya Gökalp ise Töre ve Türk kelimeleri arasında soydaşlık olduğu fikrindedir. Eski Türkler töre kavramını siyasi ve hukuksal anlamda kullanmışken, günümüzde daha çok sosyal hayatın bir faktörü olarak kullanılmaktadır.⁹

5 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 225-226.

6 Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, Türkler Ansiklopedisi, II, 1451-1452.

7 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 227-228.

8 “ Töre ” Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 2011.

9 Gözde Tekin, “Türk Devlet Geleneğinde Yönetim Anlayışı ve Teşkilat Yapısındaki Dönüşümün İncelenmesi,” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Trakya Üniversitesi, 2020).

Orta Asya bozkırlarında yaşayan insanların toplum içerisindeki hareketlerini hukuki-içtimai manada düzenleyen zorunlu kurallar bütünü Töredir. Orhun kitabelerinde töre kavramı 11 yerde geçmekte ve devlet ile paralel unsur olarak görülmektedir. Buradan anlaşıyor ki Türk Devletleri Töre (Kanun)' ye uygun yönetilmektedir. Töresiz bir devlet teşkilatı mümkün görünmüyordu.

Töre durağan bir yapıya sahip değildi. Çevresel faktörler ve zamanın getirdiği şartlara göre değişiklik gösterebiliyordu. Elzemiyet arz ettiği sürece ise töre hükümleri uygulanmaya devam ediyordu. Gereksinimlere göre Türk Hakanları meclislerinin de onayını alarak töreyi revize edebiliyordu. Asya Hun Devletinde Motun, Göktürklerde Bumin ve İltiş, Tuna Bulgarlarında ise Krum törede revizyonlar yapmışlardı. Töre'nin değişken yapısı aksine bazı değişmez kaideleri de mevcuttu. Könilik (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tuzluk (eşitlik), kişilik (insanlık, universalite) törenin anayasa hükmünde olan değişmez kurallardı.¹⁰

Eski Türk devletlerinde devlet başkanı gücünü Tanrı'dan alır, bu gücü töre aracılığıyla kullanırdı. Devlet töre ile varlığını sürdürür, töre'ye göre yönetilirdi. Türk töresi halkın ve kurultayın da görüşleri alınarak çıkarılmıştır. Devlet başkanı olan Kağanlar töreye uygun şekilde devleti yönetmez, halkın huzuru, adaleti ve refahı için çalışmaz ise Tanrı'nın bağışladığı kutu geri alacağı düşüncesi hakimdir.

Töre kurultay tarafından alınan kararlar ile halk arasında zamanla oluşan ve gelişen gelenek ve göreneklerin devlet başkanı tarafından da kabul edilmesiyle iki şekilde tezahür etmekteydi. Töre keyfi uygulamaların önündeki etken olduğundan toplumda güvenin ve halkın devlete olan bağlılığının en büyük göstergesiydi.¹¹

B) HAKİMİYET ANLAYIŞI

Kut: Kut anlayışı Eski Türk devletlerinde yöneticilere Tanrı tarafından bağışlanan ve ikram edilen yönetim ve hakimiyet olgusu anlamına gelmektedir. Kavramsal olarak bereket, güzellik ve mutluluk anlamlarını taşır. Türk Kağanlarının kut

¹⁰ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 237-238.

¹¹ Demirel, "Eski Türkler," 8-9.

sözcüğünden türemiş Kutluğ unvanını kullanmaları kut anlayışının göstergesidir. Bilge Kutlu Kağan, İltiş Kutlu Kağan bu duruma örnek olarak verilebilir.¹²

Metehan'da Çin'e yazdığı mektupta kendisini Tanrı-Kut olarak nitelemiştir. Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın da batılılarca Tanrı'nın Kırbağı ya da Tanrı'nın Kılıcı olarak tanınması kut anlayışının göstergesidir.¹³

Kut devlet idaresinin temel taşı vasfındadır. Kut sahibi yönetici devlet ile halk arasında aracı pozisyonun da olmuş ve bu durumu Türk adet ve törelerine göre şekillenmiştir. Türk Hakan'ları töre ye ne kadar uyarsa Tanrı tarafından bağışlanan kuta o kadar sadık kalmış demektir.¹⁴

İlahi menşeli olan kut kavramı devlet başkanını hiçbir zaman olağanüstü mevki de göstermez ve ona Tanrı-Kral özelliği vermezdi. Hukuksuz yönetim sergilemeyen ve töreye aykırı davranmayan Türk Kağan'ları Tanrı'nın kut bağışladığı fiziki aktör pozisyonundaydı. Bu durum Kağan'ın başta Tanrı olmak üzere milletine karşı da sorumluluğu ile açıklanabilir. Kağan Türk töresi gereği kut bağışıyla üzerine yüklenen görevlerini icraya mecbur idi. Böyle davranmaz ise kut elinden alınır ve devlet başkanlığı başka bir hanedan üyesine tevdi edilirdi.¹⁵

Ülög- Üleş: Türkçe'de ülemek (dağıtmak) ve üleşmek fiillerinde türemiş Ülög ve Üleş kavramı pay, nasip gibi anlamlara gelmektedir. Kut anlayışı çerçevesinde Tanrı'dan gelen Ülög Türk illerinde bolluk ve bereket vesilesi olarak görülüyordu. Halkına adaletle hükmedip eşit muamele etmesi gereken Kağan'a Tanrı tarafından bir nevi babalık rolü veriliyordu. Ülög kavramının izahı durumunda Göktürk yazıtlarında “ Kağan aç milleti doyuruyor, çıplak milleti giydiriyor, fakir milleti zengin yapıyor, az milleti çok kılıyordu.” denilmekteydi. Bu vesile ile halkın Kağan'ın yönetim marifetiyle refah içinde yaşaması sağlanıyordu.¹⁶

12 Ercümet Yıldırım, “Türklerdeki Kut Anlayışı ile Mezopotamya'daki Kralın Kutsallığı İnancının Karşılaştırılması”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 70 (2021): 328-329.

13 Erkan Göksu, “Türk Hakimiyet Anlayışı Üzerine”, *Düşünce Dünyasında Türkiz Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 47 (2018): 14.

14 Yıldırım, “Türklerdeki Kut Anlayışı,” 329.

15 Göksu, “Türk Hakimiyet Anlayışı Üzerine,” 4.

16 Koca, “ Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, II, 1456.

Eski Türk devlet geleneğinde gücün ve yönetim yetkisinin Tanrı tarafından bütün hanedana verilmesi ülüş kavramı ile açıklanmış, bu durum devlet idaresinde bütün hanedan üyelerinin söz sahibi olabileceği fikrini ortaya çıkarmıştır. Bütün hanedan fertleri ülke toprakları üzerinde paydaş durumdaydı. Bu anlayışın olumsuz tarafı ise taht kavgaları neticesinde istikrarın bozulmasıydı. Buna rağmen hemen hemen bütün Türk Devletlerinde kaynağını kuttan alan töre hükümlerine uyulmuştur.¹⁷

Küç-Güç: Eski Türk Devletlerinde Tanrı tarafından kut belli bir hanedana verilmekte ve hanedanın her üyesi Kağan olma hakkına sahipti. Hanedan mensuplarının iktidarı ele geçirmesinin ana etkenlerinden birisi diğer mensuplara karşı galip konuma gelmesi yani güç (küç) baskınlığı göstermesidir. Güç göstererek otoritesini kuran Türk Kağanları hakimiyetlerini Tanrı'ya dayandırarak göğün doğurduğu ya da göğün oğlu gibi sanlar kullanmışlardır. Hun hükümdarları Metehan'dan itibaren Tanrı'nın taht yetkisi vermesi anlamına gelen Tanyu ve Şanyu ünvanlarını kullanmışlardır.

Göktürk Kağanı Şa-polüe ise “ göğün doğurduğu, göğün bilge, kutsal oğlu “ unvanlarıyla anılmıştır.

Kağanların gücünü Tanrı'ya dayandırması maddi güçler ile manevi güçleri tek kişide birleştirmek içindir. Göktürk Kağan'ı Bilge Kağan'a göre Kut babasına verilmiştir. “Tanrı öyle buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış, düşmanları bağımlı kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş. Babam Hakan, öylece devleti kurup, yasaları koyup vefat etmiş.” diyerek, Tanrı kaynaklı gücü Orhun kitabelerinde anlatmıştır. Uygur Sine-usu yazıtında ise “ Ben Tengride balmış, il itmiş Bilge Kağan “ aktarımı ile Bilge Kağan'a bağışlanan yönetme görevi ile devletin tesis edildiği vurgulanmıştır.

Güç kazanan hükümdar Tanrı katında hususi bir yerde idi. Halk kut marifetiyle gücü elinde tutan hükümdara bağlı ve sadık idi. Ancak hükümdarın iktidarı sürekli değildi. Kut el değiştirebilirdi. Bu durumda halk manevi güç menşeinide kaybeden hükümdardan uzaklaşırdı. Töreye uygun hareket etmeyen Kağan'dan kutu yani Tanrısal gücü çekilir, Tanrı'dan kutu alan yeni hükümdar devleti yeniden tesis ederdi. Halkını refah içinde yaşatmaya çalışırdı. Sonuç itibarıyla gücün ana kaynağı Tanrı'dır ve

17 Göksu, “Türk Hakimiyet Anlayışı Üzerine,” 16.

hakimiyetin ilahi kaynakları kut, ülüg, küç Tanrı'nın, hükümdara yeryüzünde kendini temsil etmesi için bahsettiği unsurlardır.¹⁸

C) DEVLET TEŞKİLATI

Devlet Başkanı: İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde hükümdarlar Tanhu veya Şanyü, kağan (khagan), kan (han, kral), yabgu (cabgu), idi-kut, il-teber, erkin (kül erkin, ulug erkin) unvanlarını kullanmışlardır. Türk tarihinde hükümdarlar arasında en yaygın olarak kullanılan tabir Kağandır. Eski Türklerde Otağ (hakan çadırı), örgin (taht), tuğ, davul, kotuz (sorguç) ve yay hükümdarlık sembolleridir.¹⁹

Eski Türklerde hükümdar olabilmek için Tanrı tarafından kut verilmiş bir sülalenin ferdi olmak ana şarttı. Kut 'un kimin olacağı belli değildi. Hanedan üyesi her birey hakan olabilmekteydi. Hanedandan olma şartı dışında adil, yetenekli, asil, cesur ve devlet kademesinin yöneticileri ile iyi anlaşabilecek fitratta olması kut sahibi olacak kişinin belirleyici özellikleriydi. Bu anlayış üzere en layık olana Tanrı'nın kutu bağışlayacağı algısı hasıl oluyordu. Devletin ileri gelenleri, Türk beyleri ve halk Kurultayda gerçekleşen seçim neticesinde hakanı seçerdi. Seçilen kişi resmen ülkenin hükümdarı olur ve Tanrı'nın kutu ona bağışladığına inanılırdı. Seçim sonrasında yapılan bazı merasimler akabinde hükümdar yemin töreni ile hizmete başlardı.²⁰

Göreve getirilen hükümdar devlet teşkilatlanmasına başlardı. Başta en yakınları olmak üzere, Hakana yardım etmiş boy beylerine devletin en önemli makamları verilirdi. Bu makamlar idari ve askeri teşkilatın temelini teşkil etmekteydi. Kut sahibi Hakan büyük oranda kendinden önceki Türk Devlet geleneğini devam ettirmiştir. Revize edilmiş taraf ise gücü alan ve kullanan el değiştirmiştir. Yeni hükümdarın hukuken tanınması komşu bir devletin elçi göndermesi ve komşu devletlerin hükümdarın elçisini kabul etmesiyle olmuştur.²¹

18 Kürşat Koçak, "Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih Öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar)," Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Gazi Üniversitesi, 2011).

19 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 257.

20 Osman Kaşıkçı, "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı- Hakanlık", Türkler Ansiklopedisi, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1567-1568.

21 Yusuf Cem Şencan, "İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği," İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (İnönü Üniversitesi, 2007).

Eski Türkler’ de Hakan’ın yasama, yürütme ve yargıya dair görevleri bulunmaktadır. Töre, hukuki dayanaktır. Göktürk Anıtlarında Bumin ve İstemi Kağanların töreyi yasal hale getirdiği anlatılmaktadır. Kutadgu Bilig de ise Hakan’ın kuralları töre şeklinde telakki edilmiştir. Devlet tesis edilirken töreyi kurultay düzenlemekteydi. Hakan yasa koyduğu gibi, kurultaya yasa teklifi de götürebilmekteydi. Hakan yürütme organının da başıydı. Yetki ve iradesi çok büyüktü. Halkının sosyal, ekonomik ve içtimai durumunu düşünerek milli kaidelere göre devletini idare ederdi. Aynı zaman da başkomutan pozisyonundaydı. Halktan itibar görmek, kadim geleneğe göre halkı gözetmek, eğitmek ve beylikleri tek çatı altında toplamak Hakan’ın görevlerindendi. Yargı yetkisine gelinecek olursa, şahsına karşı olan suikast ve isyan girişimlerinde bizzat yargıçlık görevi görmektedir. Örneğin Attila Bigila adlı şahsı kendine suikast düzenlediği için bizzat bir kurul önünde yargılamıştır. Hakan’a karşı gelmenin cezası ölümdü. Hakan cezaları uygulayan mercii idi. Zamanla merkez ve taşra alanlarına yargı görevlilerinin atandığı görülmektedir.

Hakan’lar yetki bakımından sınırsız ve sorumsuz değıllerdi. Yetkileri çerçevesinde görevlerini yapmayan hakan tahttan indirilirdi. 2. Göktürk Devleti’nde İnal Hakan (716-?) otorite kuramadığı için yönetimden uzaklaştırılmıştır. İktidarın son bulmasının asıl nedeni ise Töre dışı yönetim sergilenmesidir. Hakan’ın liyakati ve itibar görmesi devam ettiği müddetçe görevi devam ederdi. Aksi durumda görevden azledilirdi.²²

Devlet Meclisi-Kurultay: Türkçe kurul, Moğolca toy okunuşlarının birleşmesiyle kurultay sözcüğü oluşmuştur. Oğuzlarda kengeş adı altında görülen kurultay danışmak meclisi görevindedir. Devlet idaresinin de temeli sayılmaktadır. Oğuzlar toplantı vesilesiyle toplanan kurultay için yığınak, dernek, derim gibi sözcükler kullanmışlardır.²³

Eski Türklerde siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel konuların ele alındığı ve karara bağlandığı, Kağan’ın başkanlık ettiği meclisler vardı. Bu meclisler toy, kengeş, kurultay gibi isimlerle anılmaktaydı. Meclis üyelerine toygun denilir, kağan olmadığı

22 Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı- Hakanlık”, Türkler Ansiklopedisi, II, 1568-1570.

23 Bahaeddin Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, Türkler Ansiklopedisi”, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1540.

zamanlarda aygucu veya üge denilen devlet adamları idaresinde toplanırdı. Meclisin tabi üyeleri vardı. Bunlar devletin çeşitli kademelerinde bulunan başta hatun ve şad olmak üzere yabgu, tigin, il-teber, erkin, kül-çor, apa, tudun, tarkan gibi askeri ve idari görevlilerdi²⁴

Kurultay yılda üç kere toplanırdı. İlk toplantı hükümdar çadırında ocak ayında yapıldı. Bu Kurultay'a halk ta katılır, beyler seçilir ve boyların çeşitli sorunları görüşülürdü. İkinci kurultay toplantısı mayıs ayında yapılarak töreye katkılar sağlanır ve ülke işleri görüşülerek karara bağlanırdı. Beylerin, yüksek dereceli memurların, devlete bağlı kralların katılmasının zorunlu olduğu eylül ayında toplanan üçüncü kurultayda ise devletin kaynakları ve insan gücü tespit edilmekteydi. Yılın son kurultayına katılmayan üyeler isyan etmiş ve itaatsiz davranmış kabul edilirdi. Olağan kurultayların dışında devlet kurulması, göç, barış yapma, isyan etme, tabi olma gibi milleti ilgilendiren zaruri durumlarda da kurultay toplanır ve devletle ilgili her konu istişare edilirdi.²⁵

Hükümet- Ayukı: Türk devletlerinde hükümet yerine muhtemelen Ayuki kavramı kullanılıyordu Eski Türk Devletlerinde toyda alınan kararların memleket genelinde uygulanışını ve yapılan icraatı kontrol etmek üzere bakanlardan müteşekkil bir kurul vardı. Çin kaynaklarında M. Ö. 'ki hunlardan itibaren Türk idaresinde yönetimi düzenlemek ve dış ilişkileri yürütmek için görev yapan Türk bakan (ministre)'larından söz edilmektedir. Asya Hunlarında Tanhu ailesi ile akrabalık ilişkisi bulunan hu-yen ailesi üyelerinden oluşan başbakanlık ve bakanlar vardı. Tabgaç devletinde de bir bakanlar kurulu olduğu biliniyordu. Avrupa Hunlarının tanınmış devlet adamı Onegesios başbakan olmalıydı. Çünkü 448 yılında Bizans'ın barış önerileri onun kontrolündeki bir ekip tarafından incelenip netice Attila'ya arz edilmişti. Göktürk ve Uygurlarda ise Aygucu (başbakan) ve üyelerin toy görüşmelerini idare eden hükümet başkanları olduğu anlaşılmaktadır. Hanedan mensubu olmayan güçlü ve devlete hizmetleri bulunmuş kişiler arasından halk tarafından da sevilen kişiler hükümet başkanları olarak seçilmekteydi. Asya Hunlarında ku-tu-hou'lar, Avrupa'da onügez, Göktürk'ler de Tonyukuk, Uygurlarda sonradan hükümdar seçilen kutlug örnek olarak

24 Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", Türkler Ansiklopedisi, II, 1456.

25 Emre Arslantaş, "İslam Öncesi İlk Türk-İslam Devletlerinde Siyasi Yapı ve Dış İlişkilerin Kıyaslanması", Akademik Bakış Dergisi, S. 65 (2018): 11.

gösterilebilir. Hükümet üyelerinin sayısı değişmekte idi. Çin kaynaklarında Göktürk ve Uygur devletlerinde hükümetin 9'ar bakandan oluştuğu anlatılmaktadır. Altısı dış bakan, 3'ü ise iç bakandı. Hükümet mensuplarının görev tanımlamalarına dair net bilgiler yoktur. Kimisinin taşrada birer askeri vali konumunda oldukları, kimisinin de vergi işleriyle uğraşan tudun ünvanlı yöneticiler olduğu tahmin edilmektedir.²⁶

Hatun: Türk ve Moğol lehçelerinde hatun, hatyn, hotun; katun, katyn, kadın gibi şekillerde bulunan hatun (çoğulu havatin) şeklinde Arapça 'ya da geçmiş olan kelimenin etimolojisi kesin olarak yapılamamıştır. Hatun (kadın), Asya ve Avrupa halklarının diline “ Türk hükümdarlarının karısı, Türk kadını, saygın kadın, yönetici kadın é şeklinde yansımıştır. Hatun, hunlardan beri hükümdar eşinin resmi unvanı olarak kullanılmıştır. Hatunlar devlet işlerinde etkindi ve belli makamları vardı. Mete'nin eşi gibi devlet politikasına yön vermiş, naibe olarak devleti idare etmiş ve devlet başkanlığı yapmış olanlar dahi vardı. Göktürk ve Uygurlarda da bu durum görülmektedir.²⁷

Ayrı otağ ve bakanları olan hatunlar hükümdarla törenlere katılır, meclis toplantılarında bulunur, elçi gönderir ve elçi kabul ederlerdi. Hatun'un Türk soyundan olması önemliydi. Zira devletin başına geçecek Hakan'ın annesi konumundaydı. Bu sebeple hatun adayları ağırlıklı olarak Türk boylarından alınırdı. Hükümdarın hatun harici eşleri de mevcuttu. Türk hakanları Çinli prensesle evlenmeyi adet edinmişti. Kançuy lakaplı bu prensesler hatun seviyesine ulaşamaz, çocukları da taht üzerinde varis olamazlardı.²⁸

Veliahd- Tegin: Kaşgarlı Mahmud tegin (tigin, tekin) kelimesinin kul, köle anlamına geldiğini söyler. Hakan (Efrasiyab)'ın çocukları babalarının huzurunda “kul şöyle yaptı, kul böyle yaptı” diyerek kendilerini işaret etmişlerdir.²⁹

Eski Türklerde tahta varis göstermek gelenektir. Her zaman büyük evladın veliahd olacağı hususu net değildi. Hunlarda daha çok büyük evlat yerine teginler içinden ehliyet ve liyakatı daha önde olan veliahd konumunda olmuştur. Osmanlı

26 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 253-255.

27 Abdulkadir Özcan, “Hatun”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, 499-500.

28 Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, Türkler Ansiklopedisi, II, 1463.

29 Ömer Suner Hunkan, “ Tegin”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi , C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, 312.

devleti'ne kadar diğer Türk devletleri de aynı tutumu göstermiştir. Sebebi ise kut anlayışı ile alakalı olmalıdır.³⁰

Tiginlere devlet idaresinde yüksek makamlar verilirdi. Hunlarda Hakan'dan sonra en yetkili görev olan dört köşe ünvanlı memuriyete tiginler tayin edilirdi. Veliahd Tigin'in yönetimine doğu bölgeleri bırakılırdı. Bu Tigin'e Hunlarda Sol Bilge Tigin, Göktürk'lerde Şad denirdi. Emrinde de bir tümen olurdu. Veliahd bazen de önemli bir Türk topluluğunun başkanı olarak görevlendirilirdi. Uygur veliahdı Bayan-Çor (Moyan-Çor) Oğuzlara yönetici olarak atanmıştı. Veliahd bu görevlerin verilmesinin amacı hükümdarlık gelmeden göreve hazır olmasını sağlamaktı. Tarduş Türk Topluluğu'nun lideri olan Bilge Kağan 19 yıl bu görevi sürdürerek yetişmiştir. Köl -Tigin'de 16 yaşından beri Göktürk ordularıyla savaflara iştirak etmiş, yeteneklerini sergileyerek askerlik konusunda deneyim kazanmıştır. Veraset anlayışı gereği her tigin taht üzerinde hak sahibi idi. Bu yüzden veliahd olan tiginin hükümdarlığı kesin değildi. Böyle olunca taht mücadelesi kaçınılmaz oluyor ve taç baş değiştirebiliyordu. Mücadeleyi kazanan tahta oturuyordu. Üstünlük sağlayan olmaması durumunda devlet sürekliliği ve saltanat akamete uğramaktaydı.

Tiginler tahtı idare edemeyecek durumda ise töre gereği amca tahta çıkmaktaydı. Göktürk Kağan'ı El-teriş öldüğünde oğulları Kül-Tigin ve Bilge Kağan 7-8 yaşlarında olduğundan amcaları Bey-çor (Mo-ço) Kağan olmuştur. Bir detay önemlidir ki Hatun'dan olmayan çocuklar veliaht olarak gösterilmezdi.³¹

İkili Teşkilat: Eski Türk Devletlerinde ülke genelde iki bölüm halinde yönetilmektedir. Asya ve Avrupa Hunları, Tabgaçlar ve Göktürkler de doğu-batı, Asya Hunlarında, Göktürkler de ve Akhunlarda kuzey-güney, Bulgar, macar ve Wu-sunlar da büyük-küçük, Oğuzlar da, Bulgarlar da, Karluklar da iç-dış, Oğuzlar da Bozok-Üçok şeklinde yapılanma vardır. Halk da çoğu kez ak (sarı)-kara tabirleriyle ayrılıyordu. Ak Hun- Kara Hun, Ak (Sarı) Ogur- Kara Bulgar, Ak Hazar- Kara Hazar, Ak Macar- Kara Macar, Ak Kuman- Kara Kuman, Sarı (Ak) Türgiş- Kara Türgiş, Kara Kıpçak- Ak Kıpçak, Sarı Uygur örnekleri verilebilir.

30 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 260.

31 Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", Türkler Ansiklopedisi, II, 1463-1464.

Sağ ve sol olarak iki kanada ayrılan ülke Hakan'ın denetimi altında bulunuyordu. Kanat yöneticileri töreye uygun olarak hükümdarın kontrolü altında bölgelerini yönetir, bölgeleriyle ilgili hususlarda dış ilişkileri kurardı. Devlet'in genel konularında ise birlikte hareket edilirdi.³²

Devletin idare merkezi doğu kanadıydı. Türk Kağanının otağı da buradaydı. Hakan ikili teşkilatın ortasında bulunuyordu. Güney ve kuzeyde de yüksek rütbeli beyler (Şadpıt ve Tarkat buyruk beyleri) vardı. Ülke'nin sol (batı) tarafında ise Yabgu Lakaplı hükümdar kardeşlerinden biri idarede idi. 552 yılında İstemi Yabgu, Göktürk Kağan'ı olan kardeşi Bumin tarafından batı kanadına atanmış ve emrine 10 boy vermiştir.

Hunlar da hükümdardan sonra dört köşe veya boynuz ile altı köşe veya boynuz adlı yüksek memurlar vardı. Bu memuriyetler sağ ve sol olarak iki kısma ayrılıyordu. Bu görevlere başta hükümdarın oğlu ve küçük kardeşleri, hanedan üyeleri ve akraba boyların başkanları getiriliyordu. Mesela veliaht Sol Bilge Tigin ünvanı ile dört köşe grubunun en önemli makamında idi. Her iki grubun idaresine kendilerine ait alanlar ve askeri kıtalar verilmekteydi.

Hunlardan sonra gelen Göktürk, Uygur ve diğer Türk devletleri de devlet teşkilatı yapısı bakımından hunlara benzemektedir.³³

Eski Türklerde Vali (Tudun): Divan-ı Lügatit Türk'te “ köyün büyüğü, tanınmış, köylülere içme suyu dağıtan adam “ anlamına gelen Tudun'luk kavramı Çin kaynaklarında anlatıldığına göre, Göktürklerde hükümdar ailesi dışında olan idarecilere babadan oğula geçmek üzere verilen unvandır. Tudun görevli olduğu memleketler de vergi ve gümrük resimlerini kontrol etmekle memurdu. Batı Göktürk Kağanı Tong-Yabgu Kağan (618-630) Taşkent ve Gandhara gibi bölgelere idari denetim, vergi ve resim kontrolleri yapmak üzere tudun tayin etmişti.

Orhun kitabelerinde, Bilge Kağan'ın Karluklarla yapılan seferde görevli gönderdiği Yamtar ve İşbara Kağan döneminde kitanların yöneticisinin tudun ünvanıyla anıldığı görülmektedir. Göktürkçe “İhe Hişötü” yazıtında da “Kül Tudun'un küçük

32 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 261.

33 Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, Türkler Ansiklopedisi, II, 1463-1466.

kardeşi Tekiş”, “Kül Tudun’un küçük kardeşi Altun Tamgan Tarhan” denilerek Tudun kavramı kullanılmıştır. Uygular, Avarlar ve Hazarlar da Tudun kavramı mevcuttur. Volga Bulgarların da ise “Turun” olarak geçmektedir. Taşkent hakimine “Bagatur Tudun” hami reisine de “ Tudun Şad “ denilmiştir. Tudun unvanının zamanla Moğolca da da kendini gösterdiği görülmektedir.³⁴

³⁴ Zehra Odabaşı, “Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Ünvanlar”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi 5, S.9 (2019): 185-186.

BÖLÜM 1

İSLAMİYET SONRASI TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE İDARE TEŞKİLATI (TAŞRA)

1.1. KARAHAHLILAR

Türk ve Müslüman bir sülale tarafından kurulup 842-1212 yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan'a hükümlan olan devlet Karahanlı Devletidir.³⁵

Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk Devleti olma özelliğini gösteren Karahanlı devletinin taşrada örgütlenmiş devlet teşkilatı Türk- İslam sentezi açısından önem arz etmektedir.

Karahanlı Devletinde taşra idaresi geleneksel anlamda ikili teşkilat ve kut anlayışına göre şekillenmiştir. 1042 yılından itibaren taşra yönetimi şehzadeler ve askeri valilerin kontrolü altında idi. İlig Han Nasrdan itibaren valiler askeri anlamda görev almaya başlamıştı. Taşra idarecilerinin maiyetinde görevli divanlar bulunmaktaydı. Hanedan mensupları taşraya vali olarak gönderilmekteydi. Bundan maksat merkez ile taşra arasındaki bağın korunmasıdır. Devlet taşra da otoriteyi sağlamak için mahkemeler ve adli organlar kurarak bu kurumlara ilgili memurlar atamıştır. Adli işler kadılar tarafından yürütölmektedir. Maliye işleri imga ve amiller, esnaf ve tüccar denetimi muhtesipler, posta ve haberleşme işleri eşkinciler marifetiyle yürütölmüştür. Asayiş askerler ve kökyuk adı verilen günümüzdeki muhtar benzeri görevlilerce sağlanmaktadır.³⁶

³⁵ Reşat Genç, "Karahanlılar Tarihi", Türkler Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 804.

³⁶ Gülseri Okudan, Sarayı, Askeri ve İdari Yönleriyle Karahanlı Devleti'nin Teşkilat Tarihi, ed. Ekrem Kalan, (Ankara: İksad Yayınevi, 2019), 146-147.

1.2. GAZNELİLER

Afganistan'ın Gazne şehrinde kurulan Gazneli Devleti adını da bu şehirden almıştır. Tarihi belgelerde Yemeniler ve Sebükteginiler adlarıyla da konu edilmektedirler.³⁷

963-1186 yılları arasında Horosan, Afganistan ve Kuzey Hindistan da hüküm sürmüş Müslüman-Türk devletidir.³⁸

Eyaletlerde divanı vezaretin vezire muadil görevlisi Kethüda'dır. Askeri, idari, kazai görevleri mevcuttur. Başkan'ı sahib divan denilen mali işlerden sorumlu divan dairesi divan-ı istifadır. Sorumlusu müşrif olup, bölgesinde bütün işleri denetleyen divan-ı işraf dairesi bulunmaktadır. Başkanı sahib-i divan-ı risalet olan divan-ı risalet eyalet hakiminin yazışmalarını sağlamaktadır. Divanı Berid, merkez Divan-ı Risalet dairesinin eyaletlerdeki üniteleridir. Divan-ı Arz'ın görevi ise eyalet hakimi ordusunun defterlerini tutmak ve seferde ihtiyaçları gidermektir.

Taşra bölgesinde şehir hüviyetinde veya yüzölçümleri farklı yerleşim yerlerinin bir reis uhdesinde teşkilatlanması ile taşra idareleri oluşmaktadır. Beyhaki tarihine göre Gazneliler Devleti'nin taşra bölgeleri Gazne, Nişabur, Rey, Belh, Büst, Tirmiz, Mükran, Püşenk, Gurgan ve Taberistandır.

Taşra İdaresi'nde görevli personeller şunlardır:

Reis: Bizzat sultan tarafından görev tevdi edilen, yerli halkın asilzadelerinden seçilmiş, halk ile hükümet arasında aracılık yapan, zaman zaman elçilik görevinde ifa edebilen, sultanın şehre teşrifi esnasında sultanı karşılamakla görevli yöneticidir.

Zaim: Zaim-i Nahiye olarak anılan, şehirlerden daha ufak yerleşim yerlerinin reisidir.

Şahne: Beyhaki tarihine göre şehirleri kollamak ve güvenliği sağlamak görevini ifa ederler.

³⁷ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", Türkler Ansiklopedisi, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 859.

³⁸ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, 484-486.

Amil: Vezirlerin tavsiyesi, Sultan'ın emri ile atanan amillerin görevi, şehir ve da kasabaların mali işlerini yürüterek vergileri toplamaktır.

Muhtesib: Şeri hükümlere uygunluğun denetleme mercii olan ihtisap kurumunun başında bulunan görevli muhtesiptir.

Halife-i Şehr: Bugünkü emniyet amirine muadil, askeri ve mülki iradesi olan şehrin asayişinden sorumlu görevlidir.

Cenbaş (Cenbaşan) : Olağanüstü hallerde asayişi sağlamak üzere görev yapan memur'dur.

Hatip : Hutbe okumakla memur, hükümet ile halk arasında aracılık yapan, zaman zaman da hükümetler arası elçilik görevi tevdi edilen görevlidir.

Nakib-i Aleviyan : Osmanlı Devletindeki Nakib-ül Eşraf'lık kurumu gibi Hz. Peygamber soyundan olanların vasisi olması ihtimaldir.

Kutval : Beyhaki'ye göre şehirlerde kale adı verilen mahallenin sorumlusu kutval'dir. Ordu kumandanlığı yanında, devlet hazinesi ve hububat silolarını korumak, tutukları gözetmek, orduların geçişi için köprüler kurmak ve karla kapanan yolları açmak, sultanın Gazne'ye teşrifinde onu karşılayan memurlar arasında olmak ile sultan'a vekillik edecek şehzade'ye müşavirlik yapmak görevleri arasındadır.

Müstehis: Beyhaki tarihinde vergi tahsiliyle görevli böyle bir pozisyona rastlanmakla beraber, görevinin amil mi yoksa amil' in emrinde olan bir personel mi olduğu aşikar değildir.³⁹

1.3. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ (1040-1157)

Selçuklu İmparatorluğu Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra kurulan ilk büyük imparatorluktur. Kökeni İslamlaşmış bir bölge olan Horasan'a uzanan devlet Türk gelenekleri ile İslam değerlerinin kaynaşması neticesinde Türk Tarihinin akışına yeni bir istikamet çizmiştir. Sınırlarının doğu da Sibiry'a, batı da Marmara ve Ege denizi kıyıları, kuzeyde Kafkaslar, güneyde Mısır'a kadar uzandığı düşünüldüğünde sadece

39 Güller Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür," Yayımlanmamış Doktora tezi., (İstanbul Üniversitesi, 1995).

Türk tarihi açısından değil İslam tarihi açısından da ehemmiyeti anlaşılacaktır. 11-13 yüzyıllar arasında Türklük ruhu ve İslam telakkisini birleştirerek dünya tarihine damgalarını vurdukları şüphesizdir.⁴⁰

Büyük Selçuklu Devletinde taşra idaresi melikler yönetimindeki bölgeler ve merkez şehirlerinde başında şihne (askeri vali) bulunan eyaletlere ayrılmıştı. Taşra teşkilatında her şehir ve kasaba ‘da mülki idareden sorumlu amid, mali işler sorumlusu amil, reis ünvanlı halk tarafından seçilen yönetici ve belediye işlerinin takibatını yapan bir muhtesip bulunurdu. Devlet bünyesinde peyk ve perendelerden oluşan hızlı haber alma teşkilatı, düzenli işleyen ulag (posta) sistemi, stratejik açıdan önemli noktalar da kurulan karakollar, güvenlik için ribat (tahkimli han)’lar ve gizli istihbarat memurları teşkilatın yardımcı birimleridir.⁴¹ Taşrada görevli memurların görevi şu şekildedir:

Melik: Sultan’ın taht varisleri, kendilerine mahsus saray ve vezirleri olan melikler devletin en büyük ve stratejik öneme sahip bölgelerinin başına yönetici olarak atanırdı. Selçuklu şehzade ve meliklerinin tecrübe kazanıp, askeri ve idari açıdan gelişerek, devlet işlerinin idaresinde mahir bir pozisyon kazanmaları için yanlarında atabeg isimli eğitmenler görevlendirilirdi.⁴²

Meliklerin merkezde bulunan Divan-ı Ala niteliğinde ve onun muhtemelen alt bir birimi olan Divan-ı Eyalet isimli divanları vardı. Resmi evrak verilerine göre mülki idarenin askeri ve siyasi bakımdan en yetkili makamı olan melik ve valiler, görev yaptıkları bölgelerin idari, mali, adli ve asayiş işlerinden birinci derece de sorumluydular.⁴³

Vali: Vali kelimesi, bir şeye çok yakın olan, yetkili kişi, yönetici manalarını ihtiva etmektedir. Vali, belde ve vilayetlerin başına hükümdar tarafından tayin edilmiş yerel yönetici pozisyonundadır.⁴⁴

40 Nesimi Yazıcı, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi (Ankara: TDVY, 2013), 205-206.

41 Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 352-353.

42 Ramazan Nalbant, “Büyük Selçuklu Devletinde Taşra Teşkilatı,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Selçuk Üniversitesi, 2020).

43 Nevzat Keleş, “Büyük Selçuklular Devrinde Şehirlerin İdaresi”, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi 3, S. 20 (2019): 295-296

44 Ünal Kılıç, “Vali”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, 492-494.

Vilayet ve şehirlere ataması yapılan vali hükümdar namına vilayet 'e bağlı bütün idari işlemlerde yetkilidir. Vali olmanın ana şartı Türk ırkından olmaktır. Vali olarak atanmadan önce ordu komutanlığı görevlerinde bulundukları bilinmektedir. Vilayet valilerinin vezir mesabesinde divan reisleri ve merkez divanlarının alt birimleri hüviyetinde divanları vardır. Büyük Selçuklu Devletinde babadan oğula intikal eden valilik müessesesi mevcuttur. Örneğin Sultan Sencer'in Belh valisi olarak atadığı Emir Kamac'a valilik görevinin tevdi edilmesinin babasına hürmeten olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri şehzadelerini vilayetlere vali olarak göndermiş, özellikle yaşları küçük olanların yanına devlet tecrübesi kazanmaları için atabeg veya lala denilen devlete sadık görevliler atamışlardır. Sultan Berkıyruk tarafından Genceye melik vasfı ile vali olarak gönderilen Muhammed Tapar'a Emir Kutluğ Tegin atabeg olarak atanmıştır.⁴⁶

Valilerin genel olarak özellikleri ve görevlerine değinmek gerekirse, valinin zengin, yetenekli, sadık ve feraset sahibi olması önemlidir. Vali taşrada görev yapan bütün memurların çalışma düzenini kontrol merciidir. Valiler şeri hükümleri uygulamak, dinine sahip çıkmak, halkının huzur ve refah içerisinde yaşamasını temin etmek, yol ve geçitlerin güvenliğini sağlamak, toplumun önde gelen ilim ve irfan erbabına saygı göstermek durumundadır. Vali askeri birliklerin teftişi ile memurdur, Mesela Maverâünnehir ve Türkistan valisi askerlerin ismini, soyunu ve ihsan tarihini kayda almakla mükelleftir. Selçuklu Devleti'ne bağlı gayri müslim devletlerden alınan cizye vergisi vali marifetiyle devlet hazinesine aktarılırdı. Melikşah zamanında Bizans'tan alınan vergi Emir Bozan ve Aksungur aracılığıyla hazineye aktarılmıştı.⁴⁷

Şahne: Şahne terimi bazı Arapça ve Farsça kaynaklar da emir, vali ve mukta terimleriyle karşılanmıştır. Büyük Selçuklu Devletinde bir şehir veya eyaletin askeri valisine şahne denilmekteydi. Şahnelik bu dönemde çok öneme haiz bir konuma gelmişti. Nizamülmülk şahne, mukta ve valilerin halkının haklarını koruması gerektiğini belirtmektedir. Selçuklular'da bazı emirlerin de şahne tayin edildiği görülmektedir.

45 Ramazan Nalbant, "Büyük Selçuklu Devleti." 78-89.

46 Kılıç, "Vali", DİA, 42, 492-494.

47 Ramazan Nalbant, "Büyük Selçuklu Devleti." 80-81.

Şahne'ler görevli bulunduğu şehir ve buraya bağlı bölgelerin asayişini sağlamak ile yönetiminde bulunan halkın güvenlik ve refahını sağlamakla memurdu. Divan- 1 Şahnegi veya Divan-ı Şihnegi adıyla anılan divanları bulunan şahneler kadı kararlarını uygulamak, vergi tahsilinde amile yardım etmek, muhtesip ve mütevellî 'ye de yardımcı olmak konularında görevliydi.⁴⁸

Reis: Reis kelimesi sözlükte başkan, lider anlamına gelmekte olup, miladi 10 yy.'dan, 12.yy'a kadar islam medeniyeti tarihinde belediye başkanı (reisü'l-beled) ve vali konumunda değerlendirilmiştir.⁴⁹

Er- Ravendiye göre melik, vali ve amidlerden başka faziletleri ile adalet ve siyaseti güzelleştiren, şehir ve eyaletlerde merkezi hükümetin temsilcisi konumunda reis ünvanlı idareciler vardı.⁵⁰

Reis genelde şehrin soylu ailelerinden seçilir ve makam babadan oğula geçerdi. Görevli olduğu şehrin idari, mali, adli, beledi, vakıfların kontrolü ve güvenlik işleri görevleri arasında sayılabilir.⁵¹

Amid: Amid kelimesi, sözlükte direk destek vermek, karar vermek ve kastetmek anlamlarına gelen amid kelimesinden türemiştir. Aşık, bir kavmin efendisi, Reis'i gibi anlamlar taşımaktadır.⁵²

Selçuklu Devletinin taşra idaresinde, vilayette devleti temsil eden en üst merci amidlik makamıdır. Selçuklu sultanının aracısız görüşme sağladığı amid en yüksek devlet memurlarından birisidir. Görev yaptığı şehir de emirleri sultan emri olarak telakki edilmektedir.⁵³

Büyük Selçuklu Devletinde sivil idarenin başı olan amidlik Tuğrul Bey'den itibaren ihdas edilmiş bir makamı ve çeşitli görevleri vardı. Önemli bazı eyaletlerin

48 Erdoğan Merçil, "Şahne ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, 292-293.

49 Faruk Sümer, " Reis ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, 543-544.

50 Keleş, "Büyük Selçuklu Devri," 298.

51 Yazıcı, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, 301.304.

52 Erdoğan Merçil, "Amid", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, 55.

53 Esra Aksoy, "Selçuklu Dönemi Türk Devlet Yapısı ve Yönetim Anlayışını Şekillendiren Unsurlar," Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi., (Akdeniz Üniversitesi, 2019).

amidleri divan başkanları ile aynı komundaydı. Nizamülmülk vezir, büyük divan üyeleri ve ordu komutanları yanında amidi sayar. Bu durum devlet hiyerarşisinde amidin konumunu görmek açısından önemlidir.

Amidlik başlarda askeri, idari, mali, siyasi alanların genelinde söz sahibi iken ilerleyen zamanlarda mali alanlarla daha çok uğraşan makam haline gelmiştir.⁵⁴

Amil: Selçuklularda görevli olduğu vilayette vergilerin toplanması işi amil' in uhdesinde idi. Amil kalem ehkindendi ve göreve İranlı biri atanırdı. Selçuklu Devleti'nde sivil vali, umumiyetle memur ve vergi tahsildarı manalarını ihtiva etmekteydi. Amil vergi tahsilinde reis ve şahne ile istişare halindeydi. Amil vergi ve öşür'leri toplarken halka iyi davranmalı, yumuşak bir üslup kurmalıdır.⁵⁵

Muhtesib: belediyecilik işlerini kontrol etmekle memur muhtesiplik dairesi aynı zaman da emru bi'l maruf nehyü ani'l-münker (iyiyi emir, kötünden sakındırma) vazifesiyle görevlidir.⁵⁶

Muhtesib kılıç ehkindendir ve görev bir Türk'e tevdi edilir. Muhtesib belediye hizmetleri yanında toplumda ahlaki ve ticari düzeni sağlamakla mükelleftir. Şeriat hükümlerini iyi bilmeli, uygulamalarında şeriata göre hareket etmelidir.⁵⁷

Kadı: Arapçada kaza (kada) kökünden ism-i fail olan kadı, fıkıhta insanlar arasındaki sorunları şeri hükümlere göre çözmek için yetkili makamlarca atanan kişiye denir. Kadıların atama, yükselme ve görevden çıkarılmalarına yetkili kişiye kadılıkudat veya kadılcemaa, kadı tarafından yargı işlemleri yapmak üzere atanan kişiye 'de halife, naib ya da vekil denir.⁵⁸

Büyük Selçuklu Devletinde adalet merciinin etkili elemanı kadı'dır. Adli uygulamalar esasında hükümdarın uhdesindeydi. Fakat hükümdar bu yetkisini ülke genelinde direk olarak kullanamayacağından, ülkenin farklı yerlerine kadılar tayin

54 Yazıcı, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, 304.

55 Nalbant, "Büyük Selçuklu Devleti." 125-128.

56 Yazıcı, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, 304.

57 Aksoy, "Selçuklu Dönemi Türk Devlet Yapısı." 64.

58 Fahrettin Atar, "Kadı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, 69-73.

etmiştir. Kadıların uygulamalarını takip ederek zaman zaman takdir etmiş, gerektiği hallerde de görevden alınmaları kararını vermişlerdir.⁵⁹

Kadıların başlıca görevleri şeri işlerin vekaleti, davaların çözümü, anlaşmazlık ve husumetlerin çözümü ve kaldırılması, evlilik nikahlarının akdi, ölen kimselerin mirasının taksimi, resmi vesikaların onaylanması şeklinde idi.⁶⁰

Atabeg: Türkçe kelimeler olan ata ve beg'in birleşmesi ile atabeg terim'i ortaya çıkmıştır. İlk olarak Nizamülmülk'ün kullandığı bu lakap, Selçuklular ile tarih'te kendini göstermiştir. Atabeg'lik yüksek bir mevkii ihtiva etmekteydi.⁶¹

Atabeglik kurumu Selçuklular ile Türk-İslam dünyasına gelmiş, Gazneliler, Gürcüler ve daha sonra gelen devletler bu unvanı kurumsal anlamda kullanmışlardır. Eyaletlere idari tecrübe kazanmaları için melik olarak gönderilen hanedan üyesi şehzadelere mihmandarlık yapıp, gelişmeleri için görevlendirilen eğitim memuru atabeg'dir. Şehzadelerin veziri, kumandanı ve müsteşarı konumuna kadar gelen atabegler, şehzadelere olan yararları yanında konumlarını yükselmek amacıyla çıkardıkları kargaşalar ile devlete zarar vermişlerdir. Kızlarını şehzadeler ile evlendiren veya dul analarıyla evlenen atabeg'ler güç kazanarak yönetimde etkin oluyor, devlet zayıflama gösterdiği zamanlarda ayrı devletler kuruyorlardı.⁶²

1.4. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

Tarihi kaynaklarda Selacık-ı Rum (Sulcukıyan-ı Rum) diye anılan Anadolu Selçukluları, Türkiye Selçukluları olarak ta bilinmektedir.⁶³

Türkiye Selçuklu Devleti, Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgunun torunu, Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından İznik'te kurulmuş, Selçuklu devletleri içerisinde 1075-1308 yılları arasında en uzun süreli hüküm sürmüş devlettir.

59 Yazıcı, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, 305.

60 Ramazan Nalbant, "Büyük Selçuklu Devleti." 134-135.

61 Kayhan Atik, "Türkler deki atabeylik sisteminin karşılaştırmalı tarih açısından değerlendirilmesi", Akademik Sosyal araştırmalar Dergisi, S. 78 (2018): 129.

62 Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti (İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 2004), 310.

63 Faruk Sümer, "Selçuklular", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, 380-384.

Bugün yaşadığımız toprakların kazanılarak Türk-İslam vatanı haline getirilmesi, gelecek nesillere miras bırakılması ve ebediyen bu topraklara sahip çıkılması ülküsünü aşıl原因an devlet şüphelessiz Anadolu Selçuklu Devleti'dir.⁶⁴

Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'da Türk milletini her açıdan hakim unsur yapmaya çalışmıştır. Bu yüzden Anadolu'nun belirli yerlerinde hakimiyet kurmuş olan Bizans Devleti ve büyük arazi sahipleri ile mücadeleler yaparak yerli halkı bu tahakkümden kurtarmaya çalışmış ve muzaffer olmuştur. Anadolu coğrafyasında milli tarihimiz ekseninde kültür ve medeniyet temelini Türkiye Selçuklu Devlet'i atmıştır denilebilir. Beşeri ve tabi etkenlerin verdiği zarara rağmen, Türk-İslam kültürüne tarihi, ekonomik ve medeniyet bağlamında sayısız eser kazandırmış olmaları devlet teşkilat anlayışı ve toplumsal gelişmeye ne kadar önem verdiklerini bilmek açısından takdire şayandır.⁶⁵

Anadolu Selçuklu Devleti'nde ülke Büyük Selçuklu Devleti gibi eyalet (vilayet)'lere ayrılmış ve her vilayeti idare etmek üzere, hükümdar ile direk iletişime geçebilen yöneticiler atanmıştır.⁶⁶

Vilayetlerde Başkent'teki divanlara benzer divanlar vardı ve şehir buradan idare edilmekteydi.⁶⁷

Selçuklu şehzadeleri kendilerine mihmandarlık etmek üzere görevlendirilen atabey ünvanlı eğitimciler ile memleketin çeşitli yerlerine yönetici olarak atanırlardı. 1192 tarihinden itibaren ülke toprakları çok genişlediğinden her vilayete şehzade tayin etme imkanı olmadığından vilayetlere emirler ve ikta sahipleri yönetici olarak görevlendirilmişlerdir.

Selçuklu şehirlerinde ikta sahipleri ve amiller Valilik görevindeydi. Nizamülmülk'e göre amil (sivil vali, vergi tahsildarı, memur) terimi vali kelimesi ile anlamdaştı. Diğer Selçuklu devletleri gibi Anadolu Selçuklu Devleti'nde de bu

64 Yazıcı, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, 264.

65 Mustafa Keskin, "Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", Türkler Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 917.

66 Refik Turan, "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat", Türkler Ansiklopedisi, C. 6 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 224.

67 Eren İzbul, "Anadolu Selçuklu Devleti'nde İdârî, Ekonomik ve Sosyal Hayat Üzerine Bir İnceleme", TroyAcademy 7, S. 1 (2022): 49.

uygulamaların devam ettiği söylenebilir. Ülke topraklarının genişlemesi ile ikta sistemi devletin genelinde uygulama alanı bulmuştur. İkta sistemi içerisinde konumları birbirinden farklı amid, sipehsalar, emir, mukta, memur, hakim şahne gibi unvanlar vilayetler de valilik görevi anlamında kullanılmıştır.⁶⁸

Anadolu Selçuklu Devletinde vilayetlerin yönetiminden valiler sorumluydu. Askeri yönü de olan valilerin esas görevi halkın nizam ve güven içinde yaşaması, vakıfların kontrol ‘ünün sağlanmasıydı.⁶⁹

Amid, şahne, amil, nazır, muhtesib, reis, kadı, hatib, müftü gibi görevliler taşra idaresinde genel anlamda görev yapan diğer memurlardır.⁷⁰

68 Turan, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, Türkler Ansiklopedisi, 6, 224-225.

69 İzbul, “Anadolu Selçuklu Devleti,” 24.

70 Turan, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, Türkler Ansiklopedisi, 6, 224-225.

BÖLÜM 2

OSMANLI DEVLETİ TAŞRA TEŞKİLATI VE VALİLİK KURUMU

1300-1922 yılları arasında varolan Osmanlı Devleti, Batı Anadolu topraklarında küçük bir Türkmen beyliği olarak belirmiş, kısa sürede büyüyüp imparatorluk seviyesine ulaşarak 3 kıtaya hükmetmiştir. Osmanlı Hanedanı'nın soyu Oğuz Türkmen boylarından Kayılara dayanmaktadır.⁷¹

Özellikle Eski Roma ve Bizans'ın hükümran olduğu yerlerde 15 ve 17. yy.'lar da altın çağını yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu bu siyasi birliğe çağdaş tarihçilik, Pax Ottoman (Osmanlı Barışı) dönemi kavramını kullanmıştır.⁷²

Kurucusu Osman Gazi'nin adıyla anılan devlet, Türk-İslam devletlerinin en büyüğü ve en uzun süre varlık gösterenidir.

6 asırdan fazla varlığını koruyan Osmanlı Devleti'nin bu maharetindeki en büyük etken muhtemelen kendinden önceki Türk devlet anlayışından farklı olarak hakimiyetin bölünmesine engel olan bir İslam hukuk sistemi geliştirmesidir.⁷³

Osmanlı Devleti beylik yıllarından itibaren askeri, idari ve adli anlamda tarihin akışı ve zamanın şartlarına göre kendinden önceki Türk-İslam devlet geleneğinden de istifade ederek Devlet Teşkilatı'nı oluşturmuş ve geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilat idaresi ve bu idarelerin kurumları ile ilgili yapılanma ve değişim sürecini iki dönem içerisinde sınıflandırmak yerinde olacaktır. İlk teşkilatlanma süreci Osmanlı Devleti'nin karakterine uygun olarak Türk-İslam gelenek ve kültürü menşeli olandır. Klasik Osmanlı Dönemi devlet anlayışının bu mantık çerçevesinde şekillendiği aşıkardır. İkinci dönem ise devletin duraklama ve gerileme sürecine girip,

71 Feridun Emecan, "Saray", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, 580-589.

72 İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), 261-262.

73 Yusuf Halaçoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2022, 1463.

18.yy'ın ikinci yarısından başlayıp, 19.yy'da özellikle batı kaynaklı ıslahat çalışmalarının yapıldığı dönemdir.⁷⁴

2.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATI

Osmanlı devleti idari yapılanmasının taşra teşkilatı küçükten büyüğe köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva), eyalet olarak teşekkül etmekteydi. Köyler nahiyelerin, nahiyeler kazaların, kazalar sancakların, sancaklar ise eyaletlerin temelini oluşturmakta idi.⁷⁵

Köy ve Nahiye: Osmanlı Devleti taşra teşkilatının en küçük idari ve yerleşim birimi olan köyler ağırlıklı olarak tarım arazilerinin bulunduğu, sosyal ve mali bünyesi bulunan yerleşkelerdir. Köyle tımar sistemine dahildi ve sipahi kontrolünde idi. Osmanlı kanunnamelerinde bahsi geçen köy kethudası/kethüdaları ve kocabaşılar terimleri, Müslüman köy yöneticisinin kethüda, gayri müslim köylerin yöneticisinin ise kocabaşılar olduğunu göstermektedir. Kethuda kelimesi yerine zaman ve mekana göre kahya, şeyh, emin, baş, bey ve muhtar tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir.⁷⁶

Nahiye ise, birbirine benzer köylerden oluşan idari mekandır. Cihet, yön, taraf, bölge, vilayet, divan ve cemaat manalarını ihtiva etmektedir. Nahiye, belirli bir coğrafi mekanı tanımlamak ya da idaresel anlamda köy ve mezralardan müteşekkil oluşumu ifade için kullanılmıştır.⁷⁷

Nahiye kavramı tanzimat öncesinde idare birimliğinden ziyade daha çok vilayet, sancak, kaza kelimeleri karşılığı görülmüştür. Ancak askeri ve hukuki açıdan donanmış bir birim olduğu da bilinmektedir. Nahiye, askeri yönden bir tımarlı sipahinin yönetimi altındadır. Bu sipahi serasker namındadır. İdari ve hukuki bakımdan ise kadıların kontrolünde olan nahiyelere ayrıca naib'ler atanıyordu. Naip'lerin emrinde ise nahiye' de asayiş tertip etmesi için beylerbeyi tarafından atanan subaşılar bulunuyordu. Süreç

74 Mehmet İpşirli, "Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler", Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1549-1550.

75 Yusuf Halaçoğlu, 14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı (Ankara: TTK Yayınları, 1991), 73.

76 Osman Gümüüşçü, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Köy", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. Ek2, TDV Yayınları, Ankara 2019, 85-87.

77 Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devletinde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", Osmanlı Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2004, 121.

içerisinde kadının kontrolünde olan bir ya da daha fazla nahiye kaza olmuştur. Özellikle 17. yy'dan itibaren tımar sisteminin bozulmaya başlamasıyla, kazalar taşrada idari yönden ön plana çıkmış ve sayıları artmıştır. Nahiyeler ise hiyerarşik olarak kazadan sonra taşra teşkilatında yerini bulmuştur.⁷⁸

Kaza İdaresi ve Kadı: Kaza, çevresinde bulunan yerleşim yerlerinin özellikle köylerin oluşturduğu, iktisadi ve kültürel alanlarda çevresine göre baskın olan bir kasaba veya şehir özelliğinde merkezi idare birimidir. Bu sebeple kazaların menşei ve gelişimi coğrafi, toplumsal, ekonomik ve kültürel şartlara göre belirlenmiştir denilebilir.⁷⁹

Günümüz anlamıyla ilçe karşılığı olan kaza, Osmanlı toplumunda hem coğrafi bölgenin adı hem de kadının yönetim merkezidir. Osmanlılara özgü olan kaza teşkilatlanması kuruluşan 17. yy.'a kadar belirli aşamalar geçirmiş 17.yy'dan itibaren müstakil bir coğrafya ve idare birimi olarak netleşmiştir. 15. yy.'dan itibaren toprakların genişlemesi ile sancaklar çoğalmış ve bir kadı sancağın bütün işlerine yetişemez duruma gelmiştir. Bu bağlamda kadıların sayıları artmış ve yeni kaza bölgeleri de teşekkül etmiştir. Kadıların yetkisi dahilinde olan geniş sahalardan yeni kazalar oluşmuştur. 16.yy'da sancak idari bölümü olan nahiye/vilayetlerin adli yönden kadıya tevdi edilmesiyle, adli yönden kaza, askeri yönden nahiye gibi iki idari birim kayıtlarda zikredilmeye başlanmıştır. Kadı'nın yetki sahasında olan bir ya da daha çok nahiye zamanla kaza vasfını kazanmıştır. 17. yy.'da tımar sisteminin bozulmasıyla da kazalar çoğalmış, nahiyeler hiyerarşide kazanın alt birimi haline gelmiştir. Böylece kaza adli-idari yönden sancak beyinden ayrılmış ve merkezde bulunan kazaskere bağlanmıştır. 17 ve 18 yy.'larda kazalar belirli tasnife tabi tutulmuştur. Bunda ana etken kadıya olan yararlılık dereceleridir. Kadı'nın maaşı ve kariyeri burada esastır. Evliya Çelebi büyüklüğü ve maddi genişliğine göre yeni bir kaza oluşumundan bahseder.⁸⁰

⁷⁸ Derya Erkan, "Osmanlı Devleti'nde Nahiye İdaresi," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, 2022).

⁷⁹ Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 118.

⁸⁰ Tuncer Baykara, "Kaza", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 25, TDV Yayınları, Ankara 2022, 119-120.

Kadı: Anlam itibariyle hükmeden, yerine getiren demek olan kadı kavramı Osmanlı Devleti'nde şeri ve hukuki kuralları uygulama merci, aynı zamanda devletin temsilcisi olan idari görevlidir.⁸¹

Kadı, kaza idaresinin başıdır. İyi bir medrese tahsili gören ve Edirne, Konya, Sivas, Bağdat gibi dönemin gelişmiş vilayetlerinde danişmend (stajyer) 'lık eğitimi alan kişiler arasından atanmaktadırlar.⁸²

Kazalarda görevli kadılar merkezden atanmıştır. Devlet'in aynı zaman da da halkın temsilcisi olan kadılar devlet ile halk arasında köprü vazifesi görmüş, hukuki görevlerinin yanında, halkın maruzatlarını merkez 'de bulunan divan-ı hümayuna ulaştıran makam olmuşlardır.⁸³

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren kazandığı topraklara adli temsilci olarak kadı, idari olarak ise subaşı atamayı adet haline getirmişti. Kadı Osmanlı Devleti'nde kendine has bir konum bulan adli ve mülki memurdur. İlmiye sınıfından olan kadılar, Osmanlı öncesi gelenek içerisinde yerini bulan kadılara göre daha geniş yetkilere haizdir. Eğitimleri, mesleğe başlamaları ve terfileri belirli bir sistem dahilindedir. Bu özelliklerinden ötürü devletin mali, idari ve askeri işleyişine hakimdirler ve Anadolu, Rumeli coğrafyalarını iyi bilirler. Osmanlı Devleti'nde mülki, beledi, mali, askeri ve adli alanlarda memuriyet yapan kadılar yaygın bir görev ağına sahiptir. Şeri alanda hukukçudur bununla beraber mülki idare içerisinde de kadı şeri hukukun tatbiki için devletin resmi görevlisi olduğu kadar, halk ile devlet arasındaki muhabere görevini de icra etmektedir. Yabancı halkın yaşantısı üzerinde etkisi olmasa da onların haklarını korumak ve mali ödevlerini yapıp yapmadıklarını kontrolle memurdur.⁸⁴

Mahkemelerde kadı vekili olan naib'ler mevcuttu. Kazanın genişliği nispetinde naib sayısı artmaktaydı. Kaza naibleri, kadı naibleri, mevali naibleri, bab naibleri, ayak

81 Halaçoğlu, 14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 109.

82 Ünal, "Osmanlı Devletinde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 119.

83 Nejat Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı", Osmanlı Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2004, 86.

84 Ortaylı, Türkiye Teşkilat, 261-262.

naibleri, arpalık naibleri şubelerine ayrılmaktaydılar. Ayrıca vefat edenlerin mirasını varislere bölüştüren kassam isimli memur kadının yardımcısı görevindeydi.⁸⁵

Sancak İdaresi ve Sancak Beyi: Sancak, ucu sivri direk üzerinde olan bayrak manasını ihtiva etmekle beraber Türkçe bir terimdir. Savaşlarda hükümdar veya komutanın egemenliğini temsil eden kendine has şekli ve rengi olan bayrak sancak olarak telakki edilmektedir. Türk devlet geleneğinde devlet başkanının egemenlik sembolleri olan tuğ ve davul ile birlikte anılmaktadır. Hükümdar'ın gücünü temsil eden sancak, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren belirli bir coğrafi bölgeye verilen isim ve idari birim olarak görülmeye başlamıştır denilebilir.⁸⁶

Sancak kelimesinin 14.yy Osmanlı yönetim kademesinde var olduğu şüphelidir. Ancak 15. yy sancak kelimesinin yoğun olarak kullanıldığı dönemdir. 16. yy itibarıyla ise kanunnamelerde sancak idari birim şeklinde zikredilmiş ve tahrir defterlerinde sancakların kanunnameleri olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında temel idari birim sancaktır. Taşrada sancaklara göre teşkil edilen idari düzen, eyaletlere rağmen 19. yy' kadar sürmüştür. Tanzimat dönemiyle birlikte ise taşra teşkilatı eyalet düzenine göre şekillenmiştir.

Sancak tımar sistemi uygulanan yerlerin yönetim bölgesidir. Mısır, Habeşistan, Basra ve Lahsa gibi eyaletlerde sancak örgütlenmesi yoktur. Çünkü bu bölgelerde tımar sistemi ve örfi hukuk tatbik edilmiyordu.⁸⁸

Osmanlı sancakları taşra teşkilatında üç şekil de tebarüz etmektedir. Klasik Osmanlı sancakları beylerbeylik bünyesinde olan idare birimleridir. Sayıları değişiklik göstermektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde Rumeli'de 33, Anadolu'da 34, Karaman'da 8, Rum'da 5 sancak vardır. Klasik sancakların 16.yy, sonlarında 500, 19. yy. başlarında ise 290 olduğu tahmin edilmektedir. Paşa sancağı Beylerbeyi'nin ikametgahıydı. Beylerbeyine bağlı sancaklara merkezden görevlendirme olurdu. Mesela Çelebi Sultan Sancağı Lala adlı eğitmen ile şehzadelerin 16.yy. sonlarına kadar gönderildikleri sancaktır. Fatih Sultan Mehmet döneminde Manisa (Saruhan),

⁸⁵ Halaçoğlu, 14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 113.

⁸⁶ Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 114-115.

⁸⁷ Halaçoğlu, 14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 73-74.

⁸⁸ Ortaylı, Türkiye Teşkilatı, 251-252.

Amasya, Konya, 2. Bayezid döneminde Kastamonu, Sinop, Muğla, Antalya, Çankırı (Kangır), Kefe, Trabzon, Akşehir ve Şarki Karahisar şehzade sancakları idi. Piyade ve müselleman (atlı) ile bey sancakları ise yeniçeri ordusu oluşana kadar askeri hizmetleri yürüten gruptur. Ö.L. Barkan'ın Kanuni'nin ilk zamanlarına dair kayıtlarında Kırkkilise (Kırklareli)'de bir müselleman sancakbeyi, Kütahya, Aydın ve Bolu'da yine müselleman sancağı, Aydın, Saruhan, Menteşe, Hüdavendigar (Bursa), Ankara, Kütahya, Karesi, Hamid (Isparta), Karahisar (Afyon), Bolu, Sultanönü ve Biga'da piyadegan sancakları ve beyleri mevcuttur. Osmanlı yöneticileri yeni fetihler sürecinde devlete yararlı olanlara iltimas göstermekte ve yaşamakta oldukları yerlerin idaresini onlara bırakmaktadır. Örneğin Doğu Anadolu'nun devlete katılımı esnasında sadakat gösteren ve faydalanılan yerel beylere kendi bölgelerindeki kale, köy ve kasabalar tevdi edilmiştir. Buna mukabil bu beylerde savaşılar düzenli olarak katılır ve vergi öderlerdi. Yurtluk-ocaklık diye tabir edilen sistemin özü budur.⁸⁹

Hükümet sancakları da yurtluk-ocaklık sancakları gibi devlete destek veren yerli toprak sahiplerine verilmiştir. Farkı ise tahrirden muaf tutulmaları ve tımar, zeametın uygulanmamasıdır. Bu sancakların beyi hakim olarak anılmaktadır. Savaşlarda raiyetindeki aşiret güçleri ve kapı kulu ahalisi ile merkez kuvvetlerinin yanında yer almaktadırlar.⁹⁰

Sancak Bey'i eyaletleri oluşturun sancakların en yetkili idari amiriydi. Mir-i Liva diye de anılırlardı. Seyfiye (Ehl-i Örf) sınıfından olan sancak beyleri ağırlıklı olarak Enderun'da eğitim aldıktan sonra, taşrada memuriyetler yapar ve bu göreve atanılırlardı.⁹¹

Şehzadelerin sancağa atanmalarından başka, saray memurları, ümera çocukları, alaybeyi, zaim, defter kethudası, tımar ve hazine defterdarları gibi taşra görevlileri de sancak beyliğine atanabilmektedir.⁹²

89 Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 83-85.

90 Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 117-118.

91 İlhan Şahin, "Sancak", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, 97-99.

92 Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 83.

Özellikle 16. yy.'da sancak beyliği çok önemli bir konum arz ediyordu. Bunun ana sebebi ise bu süreçte beylerbeyi olabilmek için önceden sancak beyliği yapmış olmak genel temayül olmuş gibiydi. 16. yy. sonlarına doğru ise bu olgu önemini yitirmiş, beylerbeyliğine saray içinden ve doğrudan Enderun'dan gelenler atanmıştır.⁹³

1568-1574 yılları içerisinde sancak beyleri %67, 8'i taşra, %32, 2'si merkez ve saray menşeli olmuş, 1632-1641 arasında ise %49, 2 saray, %25, 4 taşra, %15, 9'u ise ümera akrabası veya kapısı halkından olanlara bu görev tevdi edilmiştir.⁹⁴

Sancak beyi konumu itibariyle geniş bir yetki 'ye sahipti ve üzerine yüklenen görevleri vardı. Bu görevler askeri ve idari sahalarda kendini göstermekteydi. Evvela sancağında nizamı sağlamak ve güvenliği tertip etmek durumundaydı. Bölgesinde bulunan tımarlı sipahiler ile emrinde bulunduğu beylerbeyi ordularıyla savaşa katılırlardı. Kalpazanlığa engel olmaya çalışırlar, bölgesine gelen yetkili memurların destekçisi olurlardı. Uçlarda görev yapan sancak beyleri uluslararası münasebetlerin yapılan akitlere göre gerçekleşmesini kontrol ile memurdular. Sancak'ta işlenen cürümlerin ceza mercii 'de sancak beyiydi.

Sancak beylerinin kıdemi kendilerine bağlanan has gelirine göre belirlenirdi. Kanunnamelerde 400 bin akçaya kadar has bağlanabildiği geçmektedir. Erkek çocuklarına da 30 bin akça zeamet verilirdi. Hiyerarşik olarak bütün ağalardan önde olan sancak beyleri, görevi bırakır ya da emekliye ayrılırsa 60 bin akçe maaş bağlanırdı.⁹⁵

Sancak beyinin sancağın en büyük askeri ve idari amiri olduğu açıklamalarımız üzerine aşıkardır.

Sancak'ta Sancak Bey'ine yardımcı olmak üzere resmi ve özel görevliler bulunmaktadır. Resmi görevliler kadı, kadı naibi, alaybeyi, nazır-ı emval, dizdar veya dizdarlar, amil (vergi toplayan), çeribaşı, bazan çeri sürücüsü kale mustahfızları, azaplar, mehterler, cizye emini, zaim ve sipahilerdir. Kimi sancaklarda aşiret beyleri de

93 Şahin, "Sancak", DİA, 36, 97-99.

94 Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 83.

95 Halaçoğlu, 14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 74-75.

sayılabilir. Sancakbeyinin özel yardımcıları ise kethuda, kapıcıbaşı, mir-i ahur, çaşnıgirbaşı, ulufecibaşı, tüfenkçi, katipler ve kapı halkından müteşekkildir.⁹⁶

Eyalet İdaresi ve Beylerbeyi (Vali): Eyalet, Arapça 'da "idare etme, icra" manalarına gelen iyale kavramından türetilmiştir. Yerel idari yapılanmada beylerbeyi yönetiminde bulunan eyalet taşranın en büyük idari bölgesidir. Taşra teşkilatında hiyerarşik anlamda en üstte bu kavramın kullanılması resmen 16. yy. sonlarında uygulanmıştır. Bu sürece kadar beylerbeylik veya vilayet terimleri eyalet yerine kullanılmıştır.⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerin de taşrada ana yönetim birimi sancaktı. 1. Murat dönemin de 1361 'den sonra bilhassa Rumeli'de yeni fetihlerin gerçekleşmesi ile sancak üstü bir idare yapılanma gerekli hale geldi. 1. Murat hocası Lala Şahin Paşa'yı İlk Rumeli Beylerbeyi vasfı ile görevlendirdi. Bu gelişme ile eyalet yapısı, üst bir yönetim kademesi olmaktan ziyade organizatör ve kontrolör bir şekilde neşet etmişti. Akabinde 1393'te Anadolu beylerbeyliği Yıldırım Bayezit tarafından oluşturuldu. 15 ve 16 yy.'larda ise yeni fetihlerle teşekkül eden sancaklar, eyalet çatısı altında toplanıyor ve idare beylerbeyine bırakılıyordu. Eyalet sayıları 1520'de altı, Kanuni'nin vefatı sonrasında on altı, 1610'da ise otuz iki olarak görülüyordu. Bu eyaletler Rumeli, Anadolu, Rum (Sivas- Amasya), Trabzon, Bosna, Karaman, Kefe, Dulkadir, Erzurum, Diyarbekir, Musul, Haleb, Şam, Trablusşam (Lübnan), Mısır, Yemen, Cezayir-i Bahr-i Sefid (Oniki adalar, Cezayir-i Garb, Kars, Bağdat, Van, Tunus, Basra, Lahsa, Budin, Trablusgarb (Libya), Tamişvar, Şehr-i İzor, Kıbrıs şeklinde idi.⁹⁸

Osmanlı eyalet'leri vergi sistemi baz alınarak salyaneli ve salyanesiz olarak iki kısma ayrılmıştı. Salyane yıllık anlamındadır. Salyaneli eyaletler tımar uygulaması dışındaydı. Sayım yapılmaz ve tımar, zeamet gelirleri bulunmazdı. Eyaletin diğer gelirleri görevli maaşları dağıtıldıktan sonra merkez' aktarılırdı. Mısır, Bağdat, Şehr-i Zor, Yemen Habeş, Lahsa, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus salyaneli eyaletlerdir. Salyanesiz eyaletlerde ise tımar uygulanıyor, tahrir sayımları neticesinde gelirler has, zeamet ve tımar olarak dirliklere tertip ediliyordu. Eyalet gelirlerinde önemli bir pay

96 Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 83-84.

97 Halil İnalcık, "Eyalet", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, 548-550.

98 Ortaylı, Türkiye Teşkilat, 251-252.

Padişah'a aitti. Eyalet masraflarından artan tutarlar merkez hazinesine aktarılıyordu. Anadolu, Rumeli, Karaman, Diyarbakir, Erzurum, Dulkadiye, Şam, Budin, Van, Temeşvar gibi eyaletler salyanesiz eyaletlerdir.⁹⁹

Osmanlı Devlet'i bünyesinde imtiyaz yani ayrıcalık sahibi hükümetler vardı. Kırım Hanlığı iç işlerinde bağımsızdı ancak Osmanlı Devleti'ne biat etmişti. Savaşlara topyekun ordularıyla iştirak etmekle mükelleftiler. Hutbelerde ilk olarak padişah daha sonra Kırım hanı anılırdı. Hanların kendi adalarına para bastırma hakları vardı. 17. yy'a Kırım hanlarını mirzalar seçmiş, daha sonra atanma ve görevden alınmaları Osmanlı Hükümeti tarafından gerçekleşmiştir. Yavuz Sultan Selim'e Mısır seferi esnasında bağlılık gösteren Mekke-i Mükerrrem'e Emirliği'nin güvenliği Osmanlı Devleti tarafından sağlanmaktadır. Mekke emirliğine Mısır Hazinesi ve Cidde gümrük gelirlerinden hisse ayrılmıştı. Erdel, Eflak, Boğdan voyvodaları ile Sakız ve Ragüza Cumhuriyet'leri iç işlerinde serbest, belirli bir vergiye tabii, savaş zamanı Osmanlı Devleti'ne yardıma gelen diğer imtiyazlı eyaletler idi.¹⁰⁰

Osmanlı taşra yapılanmasında hiyerarşik anlamda en tepede yer alan yönetim yeri olan Eyalet 'in askeri ve idari anlamda baş yöneticisi Beylerbeyi'dir. Diğer Türk-İslam devletlerinde farklı adlarla anılan bu makam sahibi, Osmanlı Devleti'nde beylerbeyi, mir-i miran, emirül'l-ümera ve vali olarak anılmaktadır.

Beylerbeyi Osmanlı'nın kuruluş aşamasında büyük yetkiye sahip komutan anlamında kullanılmış, fetihlerle beraber toprakların büyümesiyle eyaletler teşkil edilmiş ve bu eyaletlere yönetici olarak atanan beylerbeyi bu itibarla hem askeri hem de idari bir görev alanına sahip olmuştur. 1. Murat Lala Şahin Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi olarak atamış ve fetihlerle memur etmiştir. Rumeli beylerbeyliği bu şekilde teşekkül ettikten sonra, Yıldırım Bayezit 1393'te Ankara merkez olmak üzere Anadolu Beylerbeyliğini oluşturdu ve beylerbeyi olarak Timurtaş Paşa'yı atadı.

99 Ünal, "Osmanlı Devletinde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 113.

100 Halaçoğlu, 14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı , 77-78.

Beylerbeyi Vali olarak da anılmaktaydı. 17 yy.'da kaynaklarda geçmeye başlayan vali kavramı özellikle 19. yy.'da idare mekanizmasında yapılan revize hareketleri sonucunda resmi olarak kullanılmıştır.¹⁰¹

Beylerbeyi Paşa Sancağı adı verilen merkezi bir sancakta ikamet ederdi.¹⁰²

Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi Kütahya, Rumeli Beylerbeyliğinin merkezi ise Manastır idi.¹⁰³

Beylerbeyine her sancaktan topraklar ve kasaba gelirleri has olarak bağışlanmıştı.¹⁰⁴

Beylerbeyilerin yıllık dirlik (has) kazancı 800.000 ila 1.200.000 akçe civarındadır. Kazançlarının bir parçası tabi sancaklardan, bir parçası da başka bir beylerbeylik bünyesindeki sancaklardan gelmektedir. Has gelirleri dışında adli işlemler ve tımar uygulamalarından elde edilen ücretler, gümrük vergileri, hediyeler diğer gelir kaynaklarıdır.¹⁰⁵

Padişah'ın taşradaki temsilcisi olan beylerbeyi, vali olarak telakki edilirdi. Eyaletin her işinden memur olup, padişah emirleri ve kadı kararlarının tatbik mercii'dir.¹⁰⁶

Eyaletlere atanan paşalar üç tuğlu ise vali iki tuğlu ise beylerbeyi oluyordu. Eyaletlere vezirlik makamında üç tuğlu paşaların atanmasıyla, bir anlamda iç ve dış vezirlik oluşuyordu. İç vezir müşavir konumunda olan kubbealtı veziri, dış vezir ise eyaletlerdeki üç tuğlu vali vezirlerdir.¹⁰⁷

Beylerbeyi'nin genel olarak vazifeleri şu şekilde sıralanabilir.

-Politik mevzuları takip ederek, kuralları tatbik etmek

101 Mehmet İpşirli, “ Beylerbeyi “, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, 69-74.

102 İnalçık, “Eyalet”, DİA, 11, 548-550.

103 Halaçoğlu, 14-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı, 76.

104 İnalçık, “Eyalet”, DİA, 11, 548-550.

105 Göyünç, “Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)”, Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 78-81.

106 İnalçık, “Eyalet”, DİA, 11, 548-550.

107 Orhan Kılıç, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler / Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)”, Türkler Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1647.

- Daima hakkın ve haklının yanında yer alarak, bütün tebaasına eşit davranmak
- Mazlumları koruyarak, zalimlere fırsat vermemek
- İl'ini geliştirerek, huzur ve güven içinde yaşanmasını sağlamak
- Bölgesi'ni iç ve dış tehlikelerden koruyarak, hırsız ve haydutlara meydan vermemek
- Savaş ve barış zamanlarında emrindeki ordu birlikleri ile görev için her daim hazır durumda olmak.¹⁰⁸

Beylerbeylikte merkez Divan-ı Hümayunun taşradaki yansıması olarak değerlendirebileceğimiz yerel bir divan bulunmakta idi. Beylerbeyi, sancakbeyleri, defter kethüdası, defterdar, alaybeyiler divan toplantılarına katılırlardı. Çavuşlar, katipler, tezkireciler gibi görevliler divan da görevli memurlardı. Kadı'nın ise divan toplantılarına katılıp katılmadığı belirsizdir.¹⁰⁹

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Beylerbeyi'nin emrinde kethuda, kapu kethudası, kapucu-başı, hazinedar-başı, cavuş-başı, çaşnigir-başı, ulufeci-başı, taht voyvodası veya voyvoda, nişancı, emir-i ahur, subaşı gibi görevliler bulunmaktaydı.¹¹⁰

Vali veya Beylerbeyi'ler görevi bıraktıktan sonra bir süre boş kalabiliyordu. Yeni bir göreve atanmaları ise şahsi maharetlerine bağlı gibiydi. Nitekim 17 ve 18. yy.'larda kariyer ve ehliyet bir kenara atılmış, görevlere saraya yakın olanlar ile rüşvet ve himaye gösterilenler atanmıştır. Görev bekleyen kimi paşalar çok kısa sürede başka bir göreve atandığı gibi Maraş eyaletindeki görevini 20 Eylül 1716 tarihinde bırakmış olan Mehmet Paşa 20 aydan çok bir süre görev tevdi için bekleyebilirdi.

Eyalet vali ve beylerbeyleri ekseriyetle yer değiştirme şeklinde görev yapmaktaydı. Örneğin 1737'de Erzurum Valisi Ali Paşa Diyarbekir'e, Diyarbekir valisi Muhammed Paşa Erzurum'a becayiş yoluyla atanmışlardır. Az da olsa eyaletten sancağa atanma da görülebiliyordu. Temeşvar'dan Mazul Adem Paşa 1702'de Avlonya Sancağına, Varad Beylerbeyi Ali Paşa 1691'de Lipova Sancağına, Maraş Beylerbeyi

¹⁰⁸ Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 78-79.

¹⁰⁹ Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeylikler / Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", Türkler Ansiklopedisi, 9, 1647.

¹¹⁰ Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 80.

Rişvanoğlu Halil Paşa ise 1701’de Saruhan Sancağına atanan durumu gösterir örneklerdendir.

17.yy ortalarından itibaren 1 seneliğine atanan eyalet vali ve beylerbeylerine 1 sene ek süre daha verilebiliyordu. Vali’nin 3 yıldan uzun görev yaptığı eyalet sayısı çok azdı. 17. yy.’a kadar beylerbeyilerin makamda bulunma süreleri başarıları ile paralellik göstermekteydi. rnelemek gerekirse Van Beylerbeyi Ali Paşa 13 Aralık 1599-1608 yılları arasında takriben 8 sene 11 ay bu görevini ifa etmiştir.

18.yy’dan itibaren ise paşaların atandığı eyaletler oldukça farklı bölgelerdir. Anadolu içerisinde paşalar Erzurum, Van, Halep, Rakka, Diyarbekir ve Bağdat’a atanmışlardır. Basra’dan Karaman’a, Sivas’tan Safed’e, Bosna’dan Girit’e gibi bölge dışı atamalar olmuş, Temeşvar’dan Rumeli’ye, Musul’dan Rakka’ya, Trablusşam’dan Haleb’e örnekleri gibi yakın eyalet atamaları da gerçekleşmiştir. Kefe’den Tunus’a, Kefe’den Trabzon’a yapılan atamalar ise sahil bölgesinden sahil bölgesine yapılan atamalar arasındadır.

Farklı coğrafyalarda görev yapan paşalar farklı kültürler sayesinde tecrübe ve kültürlerini artırıyorlardı. 3. Selim döneminde yönetim anlayışında bazı revizyonlar yapılmış rüşvet ve iltimasa meydan vermemek için vali tayinleri padişah ve en yakın yardımcısı tarafından yapılmıştır. 28 olarak görülen eyaletlerde valiler en az 3 en fazla 5 sene görev için atanmışlardır. 2 Mahmud dönemimde ise valiler memur olarak görüşmüş ve maaşa bağlanmışlardır. Bu anlayış gelir ekonomisinde reform niteliğinde olmuştur.¹¹¹

Son olarak konumuzun aktörü Beylerbeyilerin konağına değinmek yerinde olacaktır. Paşa sarayı adı verilen konaklar beylerbeyinin ikametgahıdır. Aynı zamanda resmi daire hüviyetindedir. Beylerbeyliğinin merkez sancağında ve İç-Kale’de kurulmuştur. Müştemilat olarak divanhane, hamam, odalar görülmektedir. Evliya elebi’ye göre 17. yy. ortalarında Erzurum Paşa Sarayında 110, Diyarbekir Paşa Sarayında 150 oda vardır.¹¹²

¹¹¹Kılı, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler / Eyaletler, Kaptanlık, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)”, Türkler Ansiklopedisi, 9, 1648-1649.

¹¹² Göyünç, “Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)”, Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 82.

2.2. 17 ve 18. YÜZYILLARDA TAŞRA İDARESİ

Beylerbeylik ve sancak idaresine göre teşkilatlanan Osmanlı taşra idaresi 17.yy sonlarında bazı farklılıklar göstermeye başlamıştır.¹¹³

Sancak idaresine sancakbeyinden başka voyvoda ve muhassıl ünvanlı kişiler yönetici olarak tayin edilmiştir. Voyvoda tabiri birine has olarak verilen sancağa has sahibi tarafından gönderilen görevli anlamındadır. Muhassıl ise daha önceleri vergi memuru anlamında iken süreç içerisinde, sancak idarecisi olarak da görülmektedir. 18.yy, başlarında paşa ve bey ünvanlı sancakbeyleri mutasarrıf olarak anılmaktaydı.¹¹⁴

Bir kısmı vezir olup aynı zamanda vali olarak anılan beylerbeyiler savaşlarda fazlaca vakit geçirdiklerinden kendilerine tevdi edilen sancaklara gitmeyip, vekaleten mütesellim isimli idareciler atamışlardır. Bu itibarla mütesellimler de fermanlarda anılmaya başlamıştır.¹¹⁵

18.yy'da vezirler, devlet idarecileri, saray erkânı, ilmiye üyelerine arpalık olarak sancakların verilmesi sancak yönetiminde mütesellimliğin artmasının diğer bir sebebidir.¹¹⁶

Tanzimat öncesi taşra idaresinde ayanlar etkin bir kesim olarak görülmektedir. Ayan bir şehir, kasaba, zümre ve dönemde var olan, toplumun önde gelenleri demektir. 16 ve 17. yy.'larda halkın hatırı sayılır kimseleri ayan veya eşraf diye anılırdı. 18. yy.'da ise ayanlık devlet ile halk arasında köprü vazifesi gören bir kurum olmuştur. Ayanlar taşra idaresinin ve tımar sisteminin bozulmasından faydalanarak 17. yy. sonlarında kurumsal hale gelerek askeri, siyasi, toplumsal ve iktisadi konuları etkileyen bir zümre oldular.¹¹⁷

Ayanlar savaş esnasında asker temini ve ordunun diğer ihtiyaçları noktasında lojistik destek sağlamak, adaletli bir vergi sisteminin sağlanmasına destek vermek,

113 Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 86.

114 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Dicle Üniversitesi, 2002).

115 Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 86.

116 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 5-6.

117 Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi", Osmanlı Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2014, 174-179.

madenlerin işlenmesine ve odun taşınmasına yardım etmek, sayım yapmak gibi işlerde memurdular.¹¹⁸

1695'ten sonra devletin vergi gelirlerinin belirli bir bedel ile halktan seçilen mültezim isimli kimselere verilmesi anlamına gelen iltizam sistemi oluşmuştur.¹¹⁹

Malikane denilen vergi türü ile mültezimler bu haklarını hayatlarının sonuna kadar elde tutabileceklerdi. Bu sebeple Osmanlı idarecileri taşrada ayan adı verilen kesimin etkisinde kalmıştır ve ayanlık 18.yy'da babadan çocuğa geçmeye başlamıştır. Yozgat'ta Çapanoğulları, Şam'da Azmzade'ler örnek olarak verilebilir.¹²⁰

17. yy.'dan itibaren sayısı artan arpalıklara voyvoda ve mütesellimlik göreviyle ayanların atanması nüfuzlarını kuvvetlendirdi. Ayan'ı halk seçiyordu ve validen onay alması elzemdi. Kimi valilerin ayan atama emirlerinde şahsi menfaatlerini düşünmeleri nüfuzlu ailelerden ayan seçilmesine sebep oluyordu. 1786'da ayanlık kaldırıldı. Ancak 1790'da eski düzen yeniden oluştu. 1790'da valilerin ayan atamalarına dair yetkileri suistimal gerekçesiyle ellerinden alındı. Devlet'in gerileme sürecine girmesiyle ayanlar kendi bölgelerinde 2. Mahmud dönemine kadar bağımsız bir yönetim gibi hareket ettiler.¹²¹

2.3. TANZİMAT ÖNCESİ EYALET İDARESİ VE VALİ

Eyalet idaresinden sorumlu olan vali aynı zamanda vezir konumundadır. Sadrazam tavsiyesi ve sultanın tasdiki ile umumi surette bir senelik görevle memurdurlar.¹²²

II. Mahmud döneminde valiler merkezi idarenin maaşlı memuru olmuşlardı.¹²³

Valilerin en mühim vazifelerinden birisi vergilerin intizamlı br şekilde toplanıp merkeze gönderilmesi idi.¹²⁴

118 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 7.

119 Mehmet Genç, "İltizam", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, 154-158.

120 Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 86.

121 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 7-8.

122 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 17.

123 Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 86.

124 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 17.

Avrupa teknikleri ile asker yetiştirmek valilere verilen başka bir vazife idi. Bu asker sınıfına redif denilmekteydi. Süreç içerisinde rediflerin artmasıyla müşirlik makamı oluşturuldu. Müşirlere hem askeri sahada hem de idari anlamda görev verilmeye başlandı¹²⁵

1831 yılında Anadolu, Sivas, Maraş, Adana eyaletlerinin ve atanan valilerin mukataat hazinesine dahil olduğu bilinmektedir. Vali tayinleri de bu hazine marifetiyle gerçekleşmektedir. Karaman, Diyarbakir, Erzurum, Çıldır, Van, Kars, Trabzon, Eyalet-i Cezayir, Kaptanlık-ı Derya eyaletleri ise direk olarak Sadrazam'ın uhdesindedir.

Eyaletin en büyük amiri konumunda olan vali yukarıda belirtildiği üzere vergilerin toplanıp merkeze ulaştırılması yanında savaş ve barış dönemlerinde askeri bir garnizon bulundurması, sancaklara atadığı mütesellim ve voyvodaların kontrolünün sağlanması, şehirlerin mamur edilip, askeri kışla, yol ve köprü gibi imar faaliyetlerinin yapılması görevleriyle memurdu. Ayrıca eyalet eşrafı, mütesellim, voyvoda, kadı ve ayanlardan müteşekkil bir meşveret meclisini yılda bir kere toplamak kaydıyla bölgesinin genel konularını istişare etmek ve alınan kararları tatbik ile vazifeliydi.

Vali'ler merkezi yönetimin taşradaki temsilcisi olması hasebiyle oldukça hareketli bir makamdır. Ve beklenti oldukça yüksektir. Valiler atanma sürecinde oldukça maddi külfete girdiklerinden halktan illegal vergiler tahsil etmekteydiler. Bu durum tebaanın sık sık şikayetine meydan veriyordu. Merkez'den bu konuda sürekli ihtar alan valilerden bu ihtarlara uymayanlar oluyordu. Netice'de valiler ceza görmeye mahkum oluyorlardı. Valilerin belki de en büyük handikapı emrinde mahir ve bilgili devlet adamlarının olmayışı idi. Bu yüzden mütesellim ve Voyvoda'ları halkın söz sahibi kimselerden atıyor ve idare noktasında zor durumda kalıyorlardı.¹²⁶

Mutasarrıf: Mutasarrıf, Osmanlı taşra teşkilatı bünyesinde görev yapan vali konumundaki yöneticidir ve herhangi bir makam, görev ve memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden kişi anlamına gelmektedir. Önceleri vekalet eden yönetici ile asli yöneticiyi birbirinden ayırmak ve kadılar için kullanılan mutasarrıf tabiri 17. yy. İtibariyle sancak ve Liva'lara atanan yönetici olarak görülmektedir. 17.yy'dan sonra

125 Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 86.

126 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 18-19.

içtimai ve ekonomik sebeplerden ötürü taşra idaresindeki değişimler neticesinde beylerbeyi (vali), sancakbeyi (mirliva)'lardan başka mutasarrıf, mütesellim, muhassıl, voyvoda ve ayanlık yönetim kademelerinde görülmeye başlamıştır. Eyaletler üzerinde iradesi olan paşa ve vezirlerin mutasarrıf ünvanlı idarecileri eyalete göndermeleri üzerine 17.yy sonları ile 18. yy başlarında mutasarrıf terimine eyalet teşkilatında çokça rastlanmaya başlandı. Mutasarrıf padişah onayıyla atanmaktaydı. Birden çok sancağı yöneten mutasarrıflar merkezi idarenin onayıyla vekaleten mütesellim atayabilirdi. Saray adı verilen konaklarda ikamet eden ve resmi işlerini gören mutasarrıfların ana vecibeleri güvenliği sağlamak ve vergi tahsilatıydı. Ayrıca padişah mülklerini korumak, savaş sırasında ordusuyla destek sağlamak, sancağını mamur hale getirmek, sancağa bağlı belediyeleri kontrol etmek, sancak bütçesini hazırlamak diğer görevleri arasındaydı. Mutasarrıf başkanlığında Liva'da bir idare meclisi mevcuttu. Meclis'e mutasarrıf, naib, muhasebeci, tahrirat müdürü, nafia mühendisi, ziraat memuru, müftü ve gayrimüslim cemaat liderleri icabet ederdi.¹²⁷

Muhassıl: Anadolu Selçuklu Devletinde de kullanılan muhassıllık terimi, Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Rumeli'de Müslüman ve gayri müslim halktan vergi toplayan memur için kullanılmıştır.¹²⁸

Eyaletlerde muhassıllık idaresine vali ve mutasarrıf kadar rastlanmaz.¹²⁹

Muhassıllar vergi toplama görevinin yanında zaman zaman idari görevde almışlardır. Tahrir defterlerinde muhassıl isminin çok zikredilmesi has ve vakıf topraklarının çokluğuyla alakalı olması ihtimalini gösterir.¹³⁰

127 Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, 377-379.

128 Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "Muhassıl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, 18-20.

129 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 20.

130 Özkaya, ve Akyıldız, "Muhassıl", DİA, 31, 18-20.

2.4. TANZİMAT FERMANI-1864 VİLAYET NİZAMNAMESİ ARASI DÖNEM

2.4.1. Tanzimat Fermanı

Tanzimat sözcüğü, anlam itibariyle düzenlemek sıraya koymak, ıslah etmek demek olan tanzim kelimesinden türemiştir. Terimsel anlamda ise mülki idareyi ıslah ve yeniden organize etme tanzimat kelimesine karşılık gelmektedir.¹³¹

II. Mahmud'un son saltanat yıllarında sıkça bahsi geçen tanzimat kelimesi yeniden oluşum ve muasırlaşma amaçlı gündemde tutulmuştur. Bu manada Sultan Abdulmecid'in ilan ettirdiği Tanzimat Fermanı en önemli işlerinden birisi olmuştur. 3 Kasım 1839 'da Gülhane parkında okunan Tanzimat Fermanı, Padişah imzası ile tasdik edildiği için Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da tarihimize geçmiştir. Tanzimat fermanı ile başlayan dönem Tanzimat dönemi olarak kayda geçmiş ve 1876 I. Meşrutiyet'in kabulüne kadar sürmüştür.¹³²

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun 3 Kasım 1839 tarihinde Yabancı devlet temsilcileri, devlet büyükleri, ilmiye mensupları, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan dinlerin liderleri ve tüm Osmanlı tebaasına ilan edilmesiyle yeni bir dönem başlıyordu. Ferman ile eskimiş devlet kurumları ve itibar kaybeden merkezi idarenin güç kazanması için aydın devlet görevlileri çalışmalara başlamıştır. Söz sahibi duruma gelen aydın bürokratlar devletin ekonomik, yönetsel ve hukuki sahalarda çağdaşlaşması ve işlevsellik kazanması için yoğun bir çalışma programı hazırlamıştır.¹³³

Önde gelen konu merkez ve taşra kurumlarının çağdaş seviyeye ulaştırılması olmuştur. Askeriye, asayiş, eğitim, basın, sağlık, uluslararası konular ve iktisadi alanlarda da eskiye nazaran ciddi bir revizyon dönemi başlamıştır.¹³⁴

131 Ali Akyıldız, "Tanzimat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, 1-10.

132 Musa Çadircı, "Tanzimat", Osmanlı Ansiklopedisi, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2014, 183.

133 Ortaylı, Türkiye Teşkilatı, 401.

134 Çadircı, "Tanzimat", Osmanlı Ansiklopedisi, 6, 183.

Tanzimat Fermanı ve uygulama döneminin Osmanlıcılık anlayışı çerçevesinde güçlü bir merkezîyetçi yapı ile devletin kurtulabileceği anlayışına sahip olan vatanseverlerin eseri olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.¹³⁵

Tanzimat Dönemine etki eden en önemli isimlerden biri Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'dır. Mustafa Reşit Paşa Paris Elçisi iken padişaha layihalar göndermiş, devletin kurumsal manada eskidiği ve yeniliklere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Paşa'ya göre batı ile ilişkileri iyi tutmak ve sürekli temasta olmak devletin bekası için elzemdir. Bu düşünceler ile padişahı ikna eden Mustafa Reşit Paşa fermanı bizzat kaleme almış ve ilanında etkili olmuştur.¹³⁶

Tanzimat Fermanı yani Gülhane Hatt-ı Hümayununa ilanı akabinde Resmi gazete Takvim-i Vakayi'de yer verilmiş, taşra idarecilerine de tebliğ edilerek, halka duyurulması istenmiştir. Gönderilen tebligat ile vergi ve askerlik işleri harici mevzularda uygulamaya geçilmesi istenmiştir.¹³⁷

2.4.2. Muhassılık Uygulaması ve Muhassıl Meclisleri

Arapça tahsil kelimesinden gelen muhassıl terimi literatürde tahsil edici manasını ihtiva etmektedir. Muhassıl'lar Osmanlı topraklarında ilk dönemlerden beri aşar, cizye, adet-i ağnam, imdad-ı seferiyye ve hazariyye, salariyye, mukabele, bedel-i nüzül, avarız, işpençe gibi vergi türlerinin konulması ve toplanması görevlerini ifa etmişlerdir. Tanzimat Fermanı ile halkı sıkıntıya sokup devleti zor durumda bırakan iltizam sisteminin kaldırılarak farklı isimlerle anılan vergilerin yerine herkesten geliri oranında vergi tahsil edilmesi usulü uygulanmaya başlamıştı. İltizam sisteminde devlet adına para toplayan mültezimler yerine direk merkeze bağlı vergi toplayıcıları olarak muhassıl-ı emval adlı memurlar atanmaya başladı. 1840 yılında çıkarılan bir nizamname ile muhassılların atama ve çalışma şartları belirlenmiştir. Muhassıl görevlendirmesi ilk

¹³⁵ İlber Otaylı, Osmanlı'ya Bakmak- Osmanlı Çağdaşlaşması, (İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 2016), 224.

¹³⁶ Necdet Hayta, Uğur Ünal, Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (17. YY. Başlarından Yıkılışa Kadar), (Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 2014), 120.

¹³⁷ Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 93.

olarak merkeze yakın eyaletlere yapılmış ve maiyetlerine mal, emlak ve nüfus görevlileri tayin edilmiştir.¹³⁸

Muhassıllık uygulamasının başlaması ile vali ve sancakbeylerinin (daha sonra mütesellim) halktan topladıkları vergiyi hazineye aktarmak yerine şahsi menfaatleri içinde kullandıkları anlaşıldığından bu hakları ellerinden alınmıştır.¹³⁹

Osmanlı ekonomisin düzeltilmesi için vilayetlerde sancak merkezlerine atanan mali alanda vali yetkili muhassıllar ile birlikte görev yapacak muhassıl meclisleri oluşturulmuştur. Meclis muhassılların yardımcı personellerinden başka hakim, müfti, asker zabiti, ruhani reisler, bölgenin söz sahibi kişilerinden müteşekkildir. Meclis üyeleri seçimle iş başına gelmiştir. Muhassıl meclislerine üye seçim şekli Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin tertip ettiği nizamnamede açıklanmıştır. Meclis üyelerinin bulundukları bölgenin seçkin ve akil insanlarından olmasına dikkat edilmiştir.¹⁴⁰

Şayet memlekette yabancılar yaşıyorsa metropolit ve kocabaşlarından seçilen iki kişiyle mecliste temsil sağlayacaklardı. Bölge'de ikiden çok gayri müslim halk var ise Meclis-i Ala'da alınan karar gereği bunlar birer kişiyle temsil edilecektir. Meclis'in toplantı sayısı haftada iki, üç gündür.¹⁴¹

Meclislerin vazife ve salahiyetlerini izah eden nizamname ve talimatnameler yoktu. Bu sebeple görüşülecek mevzular belirsizdi. İstişare edilen konular karar niteliğinde mi, dilek temennisi mi belli değildi.¹⁴²

Muteber anlamda mal ve mülk sayımı yapılamadığından muhassıllık uygulamasından istenen fayda sağlanamadı. Öte yandan muhassılların yerleşim yerlerini tek tek gezmesinin zorluğu, vergi toplama maliyetlerinin yüksek olması neticesinde vergi gelirlerinin oranında istenilen seviyeye ulaşılamaması sistemi sekteye uğrattı.¹⁴³

1840-41 yıllarında devlet gelirleri çok azaldı. Gelir-gider dengesinde aksamalar yaşanması sebebiyle devlet aradaki farkı kapatmak için piyasaya ilk defa kağıt para

138 Özkaya ve Akyıldız, "Muhassıl", DİA, 31, 18-20.

139 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 29.

140 İlber Ortaylı, Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017), 270.

141 Özkaya ve Akyıldız, "Muhassıl", DİA, 31, 18-20.

142 Ortaylı, Osmanlı'da Değişim, 271.

143 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 30-31.

sürdü. Muhassıllık uygulamasından istenen başarı sağlanamadığından sistem 1842 başlarında iptal edilerek iltizam sistemine geri dönüldü. Muhassıllıklar tek çatı altında toplanarak eyaletlere daha yetki sahibi defterdar isimli mali memurlar tayin edildi.¹⁴⁴

Muhassıllık meclisleri ise memleket meclisleri adı ile bazı değişikliklerle 1849 yılına kadar görevlerine devam etti. 1849 yılında yapılan düzenleme ile eyalet meclisleri olarak adlandırılmışlardır.¹⁴⁵

2.4.3. Eyalet İdaresi ve Vali

Tanzimat Fermanının ilanı ile idari anlamda ülke çapında yapılan revizyon hareketlerinden eyalet teşkilatı da etkilenmiştir. Tanzimat döneminin ilk yıllarında valilerin yetkilerinde bazı kısıtlamalara gidilmiş özellikle mali alanda bu durum kendini daha çok göstermiştir. Önceleri mali yetkiler muhassıl denilen memurlara verilmiş, sistemden verim alınamayınca iltizam sistemine geri dönmüştür. Tanzimat'tan önce valilerin salahiyyetinde olan mali işler bundan sonra defterdar aracılığıyla yürütülmüştür.

Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu)'nın getirdiği uygulamaların hukuka uygun ve güvenli bir şekilde tatbik edilmesi ise valilerin görevlerindendi. Vali, memur bulunduğu eyalette devletin temsil makamı ve eyaletin bütün işlerinden sorumlu idi. Kaymakam, defterdar ve diğer memurların teftişini yapar, sebepsiz yere kimseye haksızlık yapılmamasına çalışırdı.

Vali başkanlığında defterdar, kadı, müftü, gayrimüslimleri temsilen 2 kişi, Müslüman ahalinden seçilen 4 kişiden oluşan, eyalet merkezlerinde konuşlanmış büyük meclis isimli kurul ihdas edilmişti. Sancak meclislerinden gelen kararların temyiz mercii olmakla beraber, eyaletin idaresi, iktisadi mevzular, asayiş ve eyaleti ilgilendiren bütün konularda meclis istişare ve karar organı idi. Mahkeme vasfı da görülen meclisin tanzimat kurallarını uygulamak ve kuralların karşısında duranları cezalandırmak, devlet memurlarının yargısal denetimini yaparak, suç işleyen memura gerekli cezayı vermek,

¹⁴⁴ Özkaya ve Akyıldız, "Muhassıl", DİA, 31, 18-20.

¹⁴⁵ Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 31.

vergilerin sancaklara adil bir şekilde paylaşımını yaparak tahsil sürecini takip etmek görevleri arasındaydı.¹⁴⁶

Yolsuzlukla mücadele, halkın güvenliğini sağlamak, çarşı pazar kontrolü yaptırarak fiyat dengesini korumak, pandemi vuku bulursa gerekli tedbirleri almak da meclisin görevleri arasındaydı.¹⁴⁷

1849 yılına kadar muhassıllık meclisleri yönetmeliğine göre eyalet ve sancaklarda görev yapan büyük meclisler, 1849 yılında çıkarılan yeni bir yönetmelik ile eyalet meclisleri adı altında 1864 yılında çıkarılan vilayet nizamnamesine kadar görev yapmıştır. Nizamnameye göre merkezden atanan bir başkan, katip ve ulemadan bir üye ile vali, hakim (kazı, naip), müftü, Müslüman halktan seçilen 4 kişi ve gayri müslim cemaatlerden birer kişi ile meclis toplanacaktı. Cuma hariç meclis her gün görev yapacak, idari ve adli görevleri bulunan meclis üyeleri toplantılardan muaf tutulacaktı. Tek istisna ise mühim konuların olduğu toplantılara katılım şarttı. 1849'da çıkarılan eyalet meclisleri nizamnamesi eyalet düzenlemesi yanında ülkede görev yapan yönetim kademesindeki bütün görevlilerin çalışma şartlarını da belirliyordu. Öte yandan adli, imar, asayiş, güvenlik gibi temel konuları da kapsayan nizamname 1864 vilayet nizamnamesine kadar uygulama alanı buldu. İç ve dış etkenlerin olumsuz etkisinden nizamnameden istenilen fayda sağlanamadı. Vergilerin düzenli tahsil edilememesi, can ve mal güvenliği sorunu, rüşvet, hazine gelirlerinin istismarı gibi konularda istenilen sonuç sağlanamadı ve meclisin görevini tam olarak yapamadığı anlaşıldı.¹⁴⁸

Bahsi geçen gerekçeler sebebiyle 1849 düzenlemelerinden sonra 1852 yılında yapılan düzenlemeler ile valilere yetkilerinin bir kısmı geri verilmiştir. Eyalette toplumsal düzenin sağlanması ve güvenlik tedbirlerinin uygulanma yetkisi yeniden valilere ihdas edildi. Hükümet tarafından gönderilen yerel memurlar valinin kontrolüne bırakılarak, emri altına verilmiştir. Memur adaylarının vali tarafından belirlenip bab-ı Ali onayına sunulup onay alınmasıyla memurlar iş başı yapmıştır. 1852 kararlarıyla

146 Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 214-216.

147 Mehmet Seyittanlıoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002, 1029.

148 Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1, 214-216.

validen istenilen diğer bir husus hazineyi muhafaza etmesi ve kamu zararlarını bertaraf etmesidir.¹⁴⁹

1852 kararları ile eyalet meclis başkanlığı da valilere tevdi edilmiştir. Valinin bu konumu itibariyle meclis üzerindeki etkisi artıyor, meclis gündemleri valinin müsaade ettiği mevzulara dair belirleniyor ve halktan gelen dilekçeler vali onayı ile incelenebiliyordu.

Sadrazam Fuat Paşa Tarafından 1856-1858 arasında hazırlanıp 1858 yılında uygulamaya geçirilen talimatname ile eyalette bütün yetkiler valiye veriliyordu. Talimatname ile ordu komutanları ve merkezden tayin edilen hazine memurları valiye bağlanıyordu. Eyalet meclislerinin faaliyetleri valinin uhdesine bırakılıyor, görev itibariyle valiye danışma kurumu haline dönüştürülüyordu. Mahkemelerin adil vazife yapması, düzen ve emniyetin sağlanması, vergilerin toplanması, bayındırlık işleri, emrindeki memurların teftişi, devletin çıkardığı bütün kanun ve emirlerin takibi valilerin yetkisine bırakılıyordu.¹⁵⁰

Kırım savaşının vuku bulması tanzimat uygulamalarını sekteye uğratan başka bir etken oluyordu. Kırım savaşından sonra İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da teşvikiyle ilan edilen ıslahat fermanında yönetim alanında yenilikler yapılacağı belirtiliyor meclis yönetimlerinde yer alan yabancılara yönelik iyileştirmeler yer alıyordu. Savaş'tan sonra kurulan komisyonlara eyalet idaresini yapılandırma görevi veriliyor ve çalışmalar 1864 yılında tamamlanıyordu.¹⁵¹

2.5. 1864 VİLAYET NİZAMNAMESİ

1849 yılında yürürlüğe konulan yönetmelikten iç ve dış meselelerin olumsuz etkilerinden dolayı istenen fayda ve sonuç sağlanamamıştı. Bu sebepten taşra idaresinde yenilik yapmak zaruri bir hal almıştı. 1864 senesinde Fuad Paşa'nın kontrolünde Midhat paşa ve Ahmet Cevdet Paşa'nın da iştirak ettiği bir komisyon oluşturuldu. Komisyon

149 Mehmet Arsoy, "Türk İdare Teşkilatında Taşra İdaresi: XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti Taşra Teşkilatı ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Taşra Teşkilatının Karşılaştırılması," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Marmara Üniversitesi, 2021).

150 Muammer Ay, "Türkiye'de Valilik Sistemi," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Gazi Üniversitesi, 2018).

151 Çadircı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1, 214-216.

gerekli çalışmaları yaptıktan sonra öncelikle Tuna Vilayetinde uygulanmak üzere yeni bir vilayet nizamnamesini kabul etti ve 8 Kasım 1864 tarihinde resmi gazetede yayımlayarak yürürlüğe koydu. Tuna vilayeti Niş, Vidin ve Silistre eyaletlerinin tek çatı altında toplanmasıyla teşekkül ediyordu.¹⁵²

Tuna vilayetine vali olarak tanınmış devlet adamı Mithat Paşa atanmıştı. Mithat Paşa nizamnamede belirlenen yeni idari yapıyı Tuna Vilayetinde uyguluyor ve kısa sürede başarı sağlıyordu. 1864-1867 yılları arasında yeni yönetim anlayışından büyük oranda fayda sağlanıyor ve nizamname ülke genelinde uygulanmaya başlıyordu.¹⁵³

1964 Nizamnamesinin imparatorluğun geneline tebliğ edilmesiyle Avrupa’da 10 vilayet ve 44 sancak, Asya’da 16 vilayet ve 74 sancak, Afrika’da ise 1 vilayet ve 5 sancakta yeni yönetim anlayışı uygulanmaya başlıyordu.¹⁵⁴

1864 kararlarıyla ülke vilayet, sancak, kaza ve köy olarak teşkilatlanıyordu. Eyalet bundan sonra vilayet olarak anılacaktı. Vilayet yönetiminde vali ile birlikte görev yapmak üzere defterdar, mektupçu, hariciye ve nafia memurları atanıyordu.

1964 nizamnamesine kadar görev yapan eyalet meclisleri yerini vali başkanlığında toplanacak vilayet idare meclisine bırakıyordu. Vali’nin yanında şeri işleri teftiş için atanan bir müfettiş, defterdar, mektupçu ve hariciye müdürü meclisin tabi üyesi kabul ediliyordu. Müslüman’ları temsilen 2 kişi, gayrimüslimleri temsilen de 2 kişi meclis üyesi olacaktı. Nizamnamenin getirdiği en kayda değer uygulamalardan biri Vilayet Umum Meclisi’nin oluşmasıdır. Vali Başkanlığında toplanacak bu meclis her sancağı temsilen katılacak 4 kişi ile görev yapacaktı. Meclis kurulu senede 1 kere bir araya gelecek ve çalışmalarına 40 gün devam edecekti. Toplantı gündemleri yol yapım ve tamirat işleri, halktan gelen talepler, ticari ve tarımsal hayata yönelik konular ve

152 Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2, S. 1 (2011): 34.

153 Çadırcı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, 1, 216.

154 İlber Ortaylı, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, Tanzimat’tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul 1985, 237.

tedbirlerin uygulanması şeklinde idi. Alınan kararlar merkeze iletilir ve Meclis-i Ala'nın onayı alındıktan sonra tatbik edilmeye başlanırdı.¹⁵⁵

Vilayet Meclisinden başka vilayette üyeleri seçimle belirlenen maarif, nafia ve ziraat kurulları görev yapmaktaydı. Ticaret mahkemeleri, temyiz divanı, menafi-i umumiye sandıkları bu türden komisyonlardır.¹⁵⁶

1864 Nizamnamesi özellikle 1867 yılında yapılan düzenleme ile bütün ülkeye şamil hale gelmiş ve geçerliliğini 22 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesine kadar sürdürmüştür.¹⁵⁷

2.6. 1871 TARİHLİ İDARE-İ UMUMİYE-İ VİLAYET NİZAMNAMESİ VE UYGULANAN VİLAYET İDARESİ

1864 tarihinden itibaren uygulanan vilayet nizamnamesi 22 Ocak 1871 tarihinde revize edilerek İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi adı altında yürürlüğe girmiştir. 1864 düzenlemesinde olduğu gibi Avrupa'da 10 vilayet (44 sancak), Asya'da 16 vilayet (74 sancak), Afrika'da 1 vilayet (5 sancak) şeklinde idari üniteler devam etmiştir. Ülkenin geneline şamil olan bu yönetmelik Cebel-i Lübnan'ın özel durumu, Mısır, Bosna ve Girit'in özerk yapıda olması, Hicaz ve Yemen'in uzak konumları ve aşiret yapıları, İstanbul'un ise başkent oluşu sebebiyle bu bölgelerde uygulama alanı bulmamıştır.¹⁵⁸

1913'te taşra yönetim teşkilatına yönelik yapılan düzenlemeye kadar yürürlükte kalan 1871 nizamnamesi taşradaki örgütlenmeyi 1864 nizamnamesindeki gibi vilayet, liva, kaza ve köy şeklinde düzenlemiştir. İstisna olarak 1871 nizamnamesiyle kaza ve köy arasında nahiye idaresi eklenmiştir.¹⁵⁹

1871 Nizamnamesine göre eyaletlerin idare alanı daralıyor yeni yapılanma da vilayet olarak anılıyordu. Vilayetten başlamak üzere idari anlamda yetki salahiyetine

155 Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, 1, 216.

156 Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", Tanzimat'tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, 1, 237.

157 Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri," 35.

158 Ortaylı, Türkiye Teşkilat, 430.

159 Muammer Değirmendere, "Osmanlı Devleti Taşra İdaresindeki Dönüşümün Valilik Kurumu Üzerindeki Yansımaları (Hüdavendigâr Eyaleti Örneği, 1839-1908)," Yayımlanmamış Doktora Tezi., (Uludağ Üniversitesi, 2015).

göre liva, kaza, nahiye ve köy arasında hiyerarşik bir düzenleme getiriliyordu. Her idare bölgesi üstündeki yönetim mercii'ne karşı sorumlu oluyordu. Bahsi geçen taşra idari teşkilatının en tepesinde ise vali amir olarak belirleniyordu.¹⁶⁰

1871 nizamnamesi, 1864 nizamnamesindeki eksiklikleri giderici revize görevi gören bir mahiyettedir. Nizamname ile taşra idaresinin organları olan meclisler, memurlar, belediye ve nahiye ünitelerinin çalışma koşulları ve vazifeleri belirlenmiş daha merkeziyetçi bir politika izlenerek vilayetlerin merkeze olan bağımlılığı artırılmıştır. İlerleyen bölümlerde etraflı şekilde anlatmaya çalışacağımız vali ise bu nizamname ile de taşra idaresinin en üst amiri pozisyonundadır. Geniş yetkiler taşıyan valinin idari, askeri, mali, beledi, eğitim, adli, sağlık alanlarında görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. 1871 düzenlemesinde vali makamı etraflı bir şekilde açıklanmış ve yetkilerinde büyük oranda artış olduğu görülmüştür. 1864 nizamnamesinde 1 madde ile izah edilen valinin konumu, 1871'de 13 madde ile geniş anlamda ifade edilmiştir.¹⁶¹

Yukarıda da izah etmeye çalıştığımız üzere yeni bir idari birim olarak nahiye'nin oluşturulmasından başka, 1871 yönetmeliğinde vali yardımcılığı da tanımlanmıştır. Nizamname ile ilerleyen kısımlarda ayrıntılı olarak tanımlamalarını yapmaya çalışacağımız valinin maiyetinde çalışan defterdar, maarif müdürü, tarik emini, defter-i hakani müdürü, evkaf müdürü, emlak ve istimlak müdürü, alay beyi, umur-u ecnebiye müdürü, mektupçu, ziraat ve ticaret müdürü gibi kadrolar da ihdas edilmiştir. Merkez liva mutasarrıf ve kaymakamlıklarına son verilmiş, hukuki anlamda mahkemelerden bahsedilmeyerek, yargı erkinin valinin güdümünden çıkarılmasına yönelik ortam sağlanmıştır.¹⁶²

1871 nizamnamesine göre vilayet, liva, kaza idare meclisleri ve vilayet umumi meclisi yerel bazda halk temsilcilerinin katıldığı ve devlet işlerinde fikir beyan edip, halk namına taleplerde bulunduğu kurullardı. Merkezileşme politikası çerçevesinde merkezi hükümetin alt bir organı gibi çalışan meclisler daha çok danışma kurulu gibi

160 Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri," 36.

161 Ahmet Apan, "Türkiye'de Mülki İdare: Tarihsel Gelişimi ve İşlevsel Dönüşümü," Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Ankara Üniversitesi, 2014).

162 Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri," 36-38.

görev yapmaktaydı. Ana ekseninde meclislerin kuruluş amacı merkezi hükümet ile bölge halkının önde gelenlerinin arasında bir birliktelik sağlamak idi.

Nizamnameye göre dizayn edilen meclislerden başka maarif, nafia, ziraat gibi alanlarda görev ifa eden komisyonlarda vardı. Ticaret mahkemeleri, temyiz divanı, menafi-i umumiye kurulları 'da idari, adli ve mali alanda görev yapmaktaydı. Meclis üyesi olabilmek için kaza, liva gibi alt kademedede belirlenen adaylar taşra idaresindeki üst mercii' ce onaylanırsa göreve başlayabiliyordu. Meclis'e seçilen üyelerde iki Müslüman iki gayrimüslim şartı aranıyordu. Fakat bu kaide tam olarak uygulanamıyordu.

Meclis toplantıları ilginç bir görüntü arz ediyordu. Önemli mevzular valinin ağırlık koymasıyla ciddiye alınmıyor fakat önemsiz mevzular gereksiz yere gündemi meşgul ediyordu. Azınlıklardan dolayı yabancı devletlerin elçilerinden çekinen valiler üzerlerinden sorumluluğu atmak için konuları meclise havale ediyordu. Fransa Elçiliği'nden Engelhardt, “ Valiler meclislerde iş yapmamayı kendileri için bir güvence saydılar. Bu, sırf merkezi hükümetin otorite ve sorumluluğu paylaşmak endişesinden çok valinin dış devletler temsilcilerine karşı durmasını sağlamaktaydı.” Diyor.

Farklı milletlerden insanların bir arada yaşadığı bölgelerde meclisler çok kozmopolit yapıdaydı. Örneğin 1875 yılında Diyarbakir Vilayeti İdare Meclisi, meclis-i idare azası iki müslim, iki gayri müslim üye ile süryani, keldani, süryani-katolik muhhasları, Rum metropolit ve müftüden müteşekkildi. Bu üyelerin uyumu çok zor olduğundan vali söz sahibi konumdaydı.

Yılda bir kez livalardan gelen temsilcilerle toplanan meclis-i umumi vilayeti bir nevi danışma kurulu görevindedir ve bugünkü manada özel idarelerinin yerini tutmaktadır. Yerel idarede görev yapan kurulların üyeleri zamanla merkez temsil organlarında da görev yaptığından yerel meclislerin devlet adamı yetiştirme noktasında ehemmiyeti aşikardır.¹⁶³

1871 vilayet nizamnamesinin 78. maddesine göre vilayet idare meclisleri memurların sicil araştırması, liva ve kaza meclisleri ile mahkemeler ve memurlar

163 Ortaylı, Osmanlı'ya Bakmak, 269-271.

arasındaki sorunların çözümü, vergi sistemi ve tahsiliyle alakalı talep ve şikayetleri incelemekle görevlidir. Taşra idare meclislerine yönelik ayrı bir yönetmelik tesis edileceği 1964 ve 1971 düzenlemelerinde kaleme alınmış ancak gerçekleştirilememiştir. Meclislerin ne zaman toplanacağı ve gündemine dair meseleler geleneksel alışkanlıklarla ve mülki amirin inisiyatifiyle belirlenmiştir. Vilayet Umum Meclisleri ise daha çok danışma kurulu pozisyonunda olduğundan karar alma ve icraya yetkili değildirler. Bununla beraber yol tadilatları ve diğer bayındırlık faaliyetlerini, liva ve kaza ahalisinin talepleri görüşmek ile uygulanan vergi politikası hakkında görüş bildirmek meclisin gündem konularını oluştururdu. Görüşmeler sonucunda kayda geçen konuların tatbik edilebilmesi için vali tarafından merkeze sunulması ve sadrazamın onayından geçmesi lazımdı. Kimi konular ise padişaha arz edilir ve onay beklenirdi.¹⁶⁴

22 Ocak 1871 tarihinde yürürlüğe giren İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi 1913 yılında İttihat ve Terakki iktidarı zamanında çıkarılan yeni vilayet düzenlemesine kadar uygulanmıştır. Tanzimat ıslahatçılarının Osmanlıcılık anlayışı çerçevesine de uyan nizamname merkeziyetçi yapısı ve taşrada oluşturduğu idari düzen sayesinde yarım asra yakın sistemli ve faydalı bir idari teşkilat kurulmasına vesile olmuştur. 1871 Nizamnamesi reformist anlayışla getirdiği düzenlemeler ile Türk İdare Teşkilat tarihimiz açısından kıymete değer bir yer edinmiş ve bugün dahi uygulanan yönetim kademelerini etkilemiştir.¹⁶⁵ Nizamname işleyişi itibariyle mahalli idare yapılanmasının modernleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Sivil bürokrasinin etkisi merkezi idare dışında taşra bölgelerinde etkinleşmiş, halkın siyasi ve bürokratik faaliyetlere ciddi anlamda katılım sağladığı bu dönemde görülmüştür.¹⁶⁶

2.6.1. Vali ve Görevleri

Vilayet idare teşkilatında en büyük amir, ataması doğrudan padişah veya merkezi hükümet tarafından yapılan validir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri,” 39-43.

¹⁶⁵ Seyittanlioğlu, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”, Türkler Ansiklopedisi, 13, 1029.

¹⁶⁶ Carter V. Findley, Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Babı (1789-1922), çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 155.

¹⁶⁷ Ortaylı, Türkiye Teşkilat, 502.

Vilayetin mali, eğitim, idari, adli, imar ve bayındırlık alanlarındaki işlerinin organizasyonu ve icra edilmesi valinin yetki ve görevleri arasındadır. Vali vilayette olmadığı zamanlarda görevi vekaleten vali muavini yürütecek onun da olmadığı zamanlarda vilayette görev yapan memurlardan valinin görevlendireceği birisi makama vekalet edecekti.¹⁶⁸

1864 Vilayet Nizamnamesinin 1-28. maddeleri arasında, vilayetlerin teşkilat ve idare yapısı yanında valinin atanma, görev ve yetkilerine de yer verilmiştir. 1871 yılında uygulamaya konulan İdare-i Umumiye Vilayet nizamnamesinde ise ilgili hükümler ve valinin konumu revize edilerek ülkenin geneline şamil hale gelmiştir. Vali vilayetin genel işleyişinden sorumlu olduğu gibi devlet tarafından verilecek emir ve talimatları uygulamakla yükümlüdür. Vali bulunduğu makam itibarıyla merkezi hükümet ile taşra idari mekanizmasının en büyük yönetim birimi olan vilayet arasında köprü görevi görmektedir.¹⁶⁹

Vali'nin genel itibarıyla konumu izah edilmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki kısımda 1864 ve 1871 nizamnameleri ışığında valinin görev ve yetkileri anlatılmaya çalışılacaktır.

Valinin İdari Görevleri: 29/Şevval/1287 9/Kânunusani/1286-1870 tarihli İdarei Umumiye Vilayat Nizamnamesi'nin 5, 6 ve 7. maddeleri valinin umuru Mülkiyede Olan Vezaifi başlığı adı altında idari görevlerini açıklamaktadır.¹⁷⁰

Nizamnamenin ilgili maddelerine göre valinin mülki (idari) görevleri şu şekildedir: Kanun ve nizamların tatbikini takip etmek, özel kanun ve nizamlar ile merkezi hükümetin almış olduğu kararları uygulamak, birinci derece mutasarrıfları ile vilayet merkez memurlarını ve bütün idare şube memurlarını müfettiş vasfıyla kontrol ederek kanun ve nizamlara aykırı icraatları olanları tespit ederek görevden alınmaları gerekenleri rapor etmek, gerekli hallerde memurların muhakeme edilmesine karar vermek, denetimlerde görülen eksiklikleri düzeltmek, kararlaştırılmış görevleri dışında

168 Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri," 36.

169 Selda Kaya Kılıç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi," Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Ankara Üniversitesi, 1995).

170 M. Savacı Eyüboğlu, "1287 Tarihli İdarei Umumiye Vilâyet Nizamnamesi", Türk İdare Dergisi, S. 212 (1951): 86-87.

yönetimi ilgilendiren mevzularda merkezi hükümetten görüş istemek, alışılmış mevzuları direk olarak tatbik etmek, vilayet dairelerini yılda bir veya iki defa süresi 3 ayı geçmemek üzere devir ve teftiş etmek.¹⁷¹

Valinin Mali Görevleri: Vilayetin vergi toplama sistemi içerisinde tahsilat, toplanan malların muhafazası ve çeşitli uyuşmazlıkları çözmek ile vergi memurlarının tavırlarını kontrol etmek valinin görevidir. Vergi kalemlerinde oransal anlamda vali belirleyici değildir. Vergi miktarının tespiti ya da değişiklik yapılacaksa meclis-i umumi ve idare meclisinde karar alınıp, vergilerin genel oranına aykırı bir durum yok ise Vali Uygulamayı başlatır ve Maliye Nezareti'ne bilgi verirdi.

Vilayetlerin ihtiyaçları için genel bir bütçesi vardır. Bu bütçede harcama miktarları belirlenmiştir. Harcama oranları dışında ihtiyaç oluşması halinde Bab-ı Ali'ye durum iletilecek ve verilecek izin dahilinde para harcanabilecektir. Bab-ı Ali'den olumsuz bir görüş gelmesi halinde kasadan para çıkışı olmayacaktır.¹⁷²

Vali'nin Eğitim ve Bayındırlık Alanındaki Görevleri: Vilayet genelinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin, terbiye kuralları çerçevesinde işlemesinden vali sorumludur.¹⁷³

1862'de Edirne Valisi Mehmet Paşa Maarifi Umumiye Nezaretine bir yazı göndererek Edirne'de çocukların çoğunun okullara devam etmediklerini ve anne, babaların bu hususta dikkatinin çekildiğini belirtmiştir. 1864'te ise İzmir Valisi Hamdi Paşa Aydın ve Tire'de rüştiye (ortaokul) binalarının yeterli olmadığı tespitinde bulunmuş, rüştiye binasının yer ve masraf tespiti, proje çalışmaları için memur ataması yapmıştır. Edirne Valisi Maarif-i Umumiye Nezaretine dilekçe yazarak, İstanbul'daki eğitim kurumlarında olduğu gibi Edirne okullarında da kuran ve ilmi dersleri yanında edep, ahlak ve funun-ı nafia'ya yönelik derslerin açılmasını ve kitapların teminini rica etmiştir. Okullara çeşitli vesilelerle ziyarette bulunup teftişte yapan valiler, sınavlar tertip ettirerek öğrencilerin seviyesini ölçmüş, başarı gösteren öğrencilere hediyeler vermişlerdir. Sivas, İzmir, Bursa, Kastamonu gibi vilayetlerde bulunan Rüştiyelerde

171 İ.Hakkı Görel, "Konferanslar: Memleketimizde Vilayetler İdaresi Tarihine Bir Bakış", Türk İdare Dergisi, S. 173 (1945): 57.

172 Selda Kaya Kılıç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi." 99-100.

173 Eyüboğlu, "1287 Tarihli İdare-i Umumiye Vilâyat Nizamnamesi," 88.

öğrencilere sınavlar yapılmış ve başarılı olanlara ziyafet ve çeşitli hediyeler verilmiştir.¹⁷⁴

Bayındırlık alanında ise tarım ve sanayinin gelişimi için destekleme yapılması, yol yapım ve tadilatları, nehir ve göllerin ıslah edilmesi, boş arazilerin imara açılması, hastane, şirket, fabrikaların sayısının artırılması, madenlerin açılması ve ormanlık alanların büyütülmesi valilerin görevleri arasındadır. Vali bahsi geçen işleri maiyetinde bulunan daireler vasıtasıyla yürütmektedir.¹⁷⁵

Vali'nin Asayişe Yönelik Görevleri: Meydana getirdiği zaptiye teşkilatı ile şehrin güvenlik ve asayişini temin etmek, yol ve geçitleri korumak valinin görevidir.¹⁷⁶

Vilayette devletin otoritesi, halkın can ve mal güvenliğine iç ve dış etkenler sebebiyle oluşabilecek tehlikelere karşı tedbirler almak, düzeni bozucu bir eylem ya da isyan hareketi zuhur ettiğinde bertaraf etmek için gerekli tedbirleri sağlayarak olayı en ince ayrıntısına kadar araştırıp Bab-ı Ali'ye bilgi vermek de valinin görevlerindendir. Şehirde asayiş bozmaya yönelik meydana gelen olaylarda mevcut güvenlik güçleri yetersiz kalırsa Vali Ordu'dan takviye güç isteyecek ve isyan hareketleri bastırılmaya çalışılacaktır.¹⁷⁷

Valinin Hukuk ve Ceza İşlerine Dair Görevleri: Vilayet sınırlarında asayiş bozan bir suçlu hakkında ilgili mahkeme hüküm açıklamış ve bu hükmün Bab-ı Ali'den izin alınarak uygulanmasına ortam müsaade etmiyorsa vali icra makamı görevini görür ve durumu Bab-ı Ali'ye bildirir. Merkez mahkemelerinin eşya ve hukuka dair ilanlarında başkentten onay alınması gerekmiyorsa işlemleri vali yürütecektir.¹⁷⁸

2.6.2. Vilayet İdaresinde görevli Memurlar

Vali Muavini: 1864 tarihli Vilayet nizamnamesinden sonra çıkarılan 1870 (9 Ocak 1870) tarihli İdarei Umumiyei Vilayet Nizamnamesi ile valilere geniş yetki ve vazifeler verilmesi yanında vilayetlerde valilere devlet işlerinde yardımcı olacak ve

174 Hikmet Çil, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Valilik Kurumu (1839-1876)," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Selçuk Üniversitesi,2017).

175 Selda Kaya Kılıç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi." 100.

176 Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnameleri," 37.

177 Ömer Toraman, "Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876)." 83.

178 Selda Kaya Kılıç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi." 101.

makama vekalet edecek mali muavinliği kadrosu da yer almıştır. İdarei Umumiye Vilayet Nizamnamesi'nin 1. ve 4. maddelerinde vilayetin en büyük mülki amiri vali olarak belirtilmektedir. Vali olmadığı zamanlarda makama vali muavinin vekalet edeceği, vali muavini yok ise vilayet memurlarından valinin uygun bulacağı birinin vilayete vekalet edeceği kayıt altına alınmıştır. İlgili nizamnamenin 17. maddesinde vali muavinliğinin görevleri açıklanmıştır. Buna göre vali muavinleri, vilayet idaresinde hükümet işlerine yardım etmek, valinin vereceği görevleri yapmak, valiye kurum dışından gelecek evrakların takibini yapmak ve valinin göndereceği evrakların ilgili yerlere havalesini sağlamak gibi görevler yüklenmişlerdir.¹⁷⁹

Mektupçu: Tanzimat döneminde nazırların, valilerin yazı işlerini yöneten özel kalem müdürü, genel sekreter anlamlarında kullanılmaktadır. 1908'den sonra kalem-i mahsus (özel kalem) müdürlüklerinin ihdas edilmesiyle mektubilik kaldırılmıştır.¹⁸⁰

Emrinde bulunan tahrirat memuru ile vilayetin bütün yazışmalarından mektupçu sorumludur. Vilayet matbaası mektupçuya bağlı olup vilayet gazetelerinde hükümet namına resmi ya da gayri resmi çıkacak tebligatların yayından önce incelenerek hazır hale getirilmesi görevi mektupçuya aittir.¹⁸¹

Defterdar: 29/Şevval/1287 9/ Kânunusani/ 1286-1870 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesinin 17. maddesine göre defterdar, vilayet nizamnamesince belirlenen mali işlerin vilayet nezdinde uygulanmasından sorumludur. Aynı zamanda Vilayet memurlarından mali alanda kanun ve nizamlara aykırı davrananlar ile muhasebeci ve mal müdürlerinin seçilmesi ve azledilmesi işlerinin valilik makamına bildirilmesi defterdarın görevleri arasındadır.

Umur-ı Ecnebiye Müdürü: 29/Şevval/1287 9/ Kânunusani/ 1286-1870 tarihli İdarei Umumiye-i Vilayat Nizamnamesinin 22. maddesinde göre, vilayetin dış işlerinden ötürü valinin talimatları ile konsolosluklarla iletişimden, kendisine gönderilen

179 Mehmet Tarcan, "Vali Muavinliği Meselesi", Türk İdare Dergisi, S. 274 (1962): 71.

180 Necdet Sakaoğlu, "Mektubi/ Mektubcu" Osmanlı Tarihi Sözlüğü, , Alfa Yayınları, İstanbul 2017, 471.

181 Mutullah Sungur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi", Türkler Ansiklopedisi, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2022, 1364.

yabancılara ait işlerle ilgili bilgileri şifahen (sözlü) ve kaydi olarak valiye göndermekten ve valiyi uyarmaktan Umur-ı Ecnebiyye Müdürü sorumludur.¹⁸²

Defter-i Hakani Müdürü: Tımar, zeamet, has arazilerin mülk ve vakıf topraklarının, bunlarla ilgili değişikliklerin, beratların işlendiği daire Defter-i Hakani'dir.¹⁸³ Defter-i Hakani Müdürü ise arazi, emlak ve nüfus işlerinin kanun ve talimatlara uygun şekilde yapılmasından, liva ve kaza memurlarının icraatlarına iştirak ederek kanuni yönden muhalif hareket edenlerin ıslahı yahut azli için valiye bilgi vermekten, memurların bir sene zarfındaki icraatlarına ilişkin raporu valiye sunmaktan memurdur.¹⁸⁴

Ziraat ve Ticaret Müdürü: Atanmaları Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yapılacak, Umur-ı Ziraiye ve Ticariye Memurları, 1864 nizamnamesinin 12. maddesinde zikredilmiştir. Tarımsal ve ticari hayatın takibi için ithalat-ihracat bilançosu hazırlamak görevleri arasındadır. 1871 nizamnamesine göre ise bölgelerin kendine has zirai faaliyetini tespit etmek, ticareti geliştirmek için yapılan uygulamaları gözlemleyerek valiye rapor sunmak, ekonomik anlamda ithalat-ihracat ve zirai kanunları takip etmek görevleri arasındadır. Ziraat ve Ticaret Müdürü her yıl sonunda zirai ve ticari alana yönelik rapor hazırlayacak ve Bab-ı Ali'ye sunulmak üzere valiye gönderecektir.¹⁸⁵

Maarif Müdürü: 1869 Maarif'i Umumiye Nizamnamesi'nin 143. maddesinde Vilayet Maarif Meclislerinin kurulacağı ve bu meclislerin başkanlığını maarif müdürünün ifa edeceği belirtilmiştir. Ancak 1881'e gelindiğinde maarif müdürlükleri oluşturulmuştur. Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Elazığ ve Van vilayetlerine 1200 kuruş maaşla birer maarif müdürü atanmıştır.

Vilayet maarif meclisinin başkanlığını yapmak, Maarif Nizamnamesinin kuralları ve maarif nezaretinin emirlerini yerine getirmek, mektep ve kütüphaneleri

182 Eyüboğlu, "1287 Tarihli İdarei Umumiye Vilâyat Nizamnamesi," 91-92.

183 Necdet Sakaoğlu, "Defter-i Hakani Nezareti" Osmanlı Tarihi Sözlüğü, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, 169.

184 Eyüboğlu, "1287 Tarihli İdarei Umumiye Vilâyat Nizamnamesi," 91-94.

185 Hikmet Çil, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Valilik Kurumu (1839-1876)." 99-100.

kontrol etmek, eğitim ödeneklerinin gerekli yerlere harcanıp, harcanmadığını kontrol etmek maarif müdürünün görevleri arasındadır.¹⁸⁶

Tarık Emîni: 29/Şevval/1287, 9/Kânunusani /1286-1870 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesinin 27 ve 28. maddeleri vilayet memurlarından tarik eminine ayrılmıştır. 27. maddeye göre tarik emînleri karayolları yapım ve onarımından sorumludur. Çalışmalar için ihtiyaç olan işçiyi tedarik ederek çalışma düzenini sağlarlar. Yolların yapım gelir- gider muhasebesini tutarak, işçilerin çalışma sistemi ile yol inşaa bilgilerini valiye tebliğ ederler. 28. madde ise yıl boyunca yapılan işlerin bir özetinin hazırlanarak merkezi hükümete sunulmak üzere valiye gönderilmesinden bahsetmektedir.¹⁸⁷

Emlak ve Nüfus İdareleri Memurları: 1871 yılında yürürlüğe giren İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesinde taşrada görev yapacak emlak ve nüfus idareleri memurlarına değinilmiştir. Yapılan düzenlemenin 31. maddesinde vilayetlerde teşekkül edecek emlak ve nüfus işleri müdürlüğünün görevleri de belirlenmiştir. Emlak memurları vilayet içerisinde bulunan bütün emlakların türü ve mali verilerini kendilerine has yönetmelik uyarınca kayda almakla görevlidir. Nüfus memurları ise doğum, ölüm ve nakil çerçevesinde nüfus hareketlerini genel anlamda bir cetvelde tutmakla görevlidir. Mürur (geçiş) Tezkiresi ve pasaportlarda ilgili dairece işleme alınmaktadır. 1871 nizamnamesi uyarınca emlak ve nüfus işleri müdürü ilgili konuların işleyişinden sorumludur.¹⁸⁸

Evkaf Müdürü: Tanzimat'ın ilanından sonra taşrada vakıf idarelerinde görülen istikrarsızlık yüzünden merkezden müdürler atanmaya ve maiyetlerine katip vermeye başlandı. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin taşra yapılanması bölgenin büyüklüğü ve vakıfların oranına göre muhasebecilik ve müdüriyet olarak ikiye ayrılmıştı. Kaza evkaf

186 Seyit Taşer, "Osmanlı Devleti Vilayetleri ve Sancakları Maarif Müdürlükleri ve Müdürleri (1912)", İSTEM, S. 15 (2010): 161-162.

187 Eyüboğlu, "1287 Tarihli İdare-i Umumiye Vilâyat Nizamnamesi, " 93.

188 Hikmet Çil, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Valilik Kurumu (1839-1876)." 97-98.

memurları hariç 91 müdüriyet, 29 muhasebecilik dairesi oluşturulmuştu. Ancak zamanla tasarruf tedbirleri kapsamında müdüriyet sayısı 75'e düşürüldü.¹⁸⁹

Evkaf müdürleri vakıf mallarını toplayarak vakti geldiğinde evkaf hazinesine göndermek, toplanan ve sarf edilen paraların kaydını tutmak, yıllık olarak evkaf-ı mülhaka mütevellileri harcamalarından sonra kalan miktarı hazineye aktarmak, muhasip ve yazıcılara ait vergilerin toplanması, vakıfların tadilat işlerini yapmakla mükelleftir. Evkaf Müdürlerinin görev tanımlamaları 23 Ekim 1863'te belirlenen hükümlerle açıklanmıştır.¹⁹⁰

Alay Beyi: 29/Şevval/1287 9/ Kânunusani/ 1286-1870 tarihli İdarei Umumiyei Vilayat Nizamnamesinin 34. maddesi Alay Beyine ayrılmıştır. Maddeye göre Alay Beyi vilayetin genel manada asayişinden ve zaptiye işlerinden sorumludur. Görev itibariyle ise Zabtiye Nizamnamesine ve talimatı mahsusasına tabi olduğu belirtilmiştir.¹⁹¹

2.7. I. MEŞRUTİYET VE 1876 KANUN-İ ESASİ'DE VİLAYET YÖNETİMİ

Tanzimat Fermanının ilanından I. Meşrutiyet Dönemine kadar ülke idaresinde nizamname ve yönetmelikler ile çeşitli yenilikler yapılmaya çalışılmış ancak yeterli olmadığı anlaşılmıştı. Bu sebepten Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'ye idare anlamında yeni hükümler ekleniyordu.¹⁹²

Kanun-i Esasi'nin birinci maddesine göre Osmanlı Devleti memleketleri, bölümleri ve mümtaz eyaletleriyle bütünlük gösteriyordu. 12 Bölümü olan Kanun-i Esasi'nin 11.bölümünde ise eyaletlere yer veriliyordu. 108. Madde' de “ vilayetlerin usulü idaresi tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif kaidesi üzerine müesses” hükmü icabınca taşra teşkilatında yetki genişliği ve görevler ayrılığı benimseniyordu.¹⁹³

189 Nazif Öztürk, “Evkaf-ı Hümayun Nezaretî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, 521-524.

190 Selda Kaya Kılıç, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de İl Yönetimi.” 109-110.

191 Eyüboğlu, “1287 Tarihli İdarei Umumiye Vilâyat Nizamnamesi,” 95.

192 Çadircı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, 1, 224.

193 Nazım Kartal, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı’da Mülki İdare”, Akademik Yaklaşımlar Dergisi 4, S. 1 (2013): 18.

Vilayet’ler de valilerin yetki genişliği ilkesine dayanan idari düzen öngörülmekte, idaresel işlerde görev dağılımı yapılarak iş bölümü esası getirilmektedir.

Vilayet, sancak ve kazalarda bulunan idare meclisleri ile yılda bir defa toplanan Vilayet Genel Meclisleri üyelerinin seçim şartları yasa ile yeniden belirlenmiştir. Meclislere yol yapım işleri, ticari ve zirai hayatın geliştirilmesi, eğitim ve öğretim’in sistemli yürütülmesi, vergilerin tespit ve toplanması ile mevzuata aykırı olan durumların tespit ve ilgili makamlara iletimi görevleri verilmiştir.

Meclis-i Mebusan’ın açılışı akabinde yönetim konusunda görüşmeler başlamıştır. Şuray-ı Devlet meclis’e Vilayetler Yasası ve Belediye Yasası adlı yasa tasarılarını sunmuş ve müzakere edilmeye başlanmıştır. Meclis-i Mebusan üyelerinin çoğu taşra meclislerinde de görev yaptığından taşra idari teşkilat ve anlayışına aşikardılar. Eksiklikleri bildiklerinden çıkarılacak iyi bir yasa ile düzenli bir yapı kurulacağını ümit ediyorlardı. Taşra meclislerine seçilen Müslüman, gayrimüslim üyelerin seçim ve sayıları mecliste görüşülmüş anayasa ile siyasi haklar yönünden ırk ve mezhep ayrılığı yapılamayacağından bu yönde çalışmalar yapılmıştır. Memurların çalışma hayatına ilişkin özel bir yasa taslağı hazırlanmış, can ve mal güvenliğinin ehemmiyeti önemsenerek, görevlerinde başarılı bir süreç geçirmeleri için maaşlarında iyileştirme düşünülmüştür. Meclis tasarlanan işlerden sadece Vilayet Kanunu’nu çıkarabildi. Ayan meclisinin tasdik ettiği tasarı II. Abdulhamit tarafından veto edildi. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşının vuku bulması ve diğer sorunlar sebebiyle padişah meclisi feshetti. Bu sebeple düşünülen yenilikler sekteye uğrayarak keyfi ve kişisel idare yeniden başladı.¹⁹⁴

Meclis-i Mebusan’ın 7 Nisan 1877 tarihli on ikinci oturumunda, meclis başkanı Ahmet Vefik Paşa yaptığı konuşmada vilayet yasa tasarısının Teşkil-i Vilayet Kanunu olarak düzenleneceğini beyan ediyordu. Kanun üzerine mecliste istişare edilip yapılması planlanan işler, vilayet idare meclis üyelerinin seçilme şekli, mülki amirler vali, mutasarrıf ve kaymakamların görevleri, maliye’ den sorumlu defterdar ve muhasebecilerin görevleri, valiye yardımcı olacak müsteşar atanması, idare

194 Çadircı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, 1, 224-225.

meclislerinde gayr-ı müslim üyelerin ve cemaat liderlerinin temsil sayısı ve seçim sistemlerinin belirlenmesi şeklinde idi.¹⁹⁵

II. Abdulhamit merkezi bir anlayış benimsediğinden valilere geniş anlamda yetki verilmesine karşıydı. Valiler dahiliye nezaretine bağlıydı ancak atanma işlemleri bakanlık iradesi dışında gerçekleşiyordu. Padişah ve saray katipleri vali atamalarında doğrudan etkiliydi. Padişah valiliği bir sürgün makamı olarak görüyor ve merkezden uzaklaştırılmak istenen sadrazamlar vali olarak tayin ediliyordu. Atandıkları bölge de takip edilen bu valiler hakkında olumsuz bir durum oluştursa merkeze geri çağırılıyorlardı. Aynı zamanda merkez onayı olmadan harcama yapmamaları ve ciddiyet arz eden uygulamalarda bulunmamaları isteniyordu. Durumun dezavantajı ise harcama yetkisi için merkez onayı beklendiğinden askerler, tutuklular mağduriyet yaşıyor ve bazı jandarma subayları istifa ediyordu. II. Abdulhamit'in valilere yönelik politikası sorunları çözmeye çare olamadı. Rüşvet, iltimas ve görevi kötüye kullanma devam etmekteydi. Basiretsiz ve adil olmayan bir yönetim anlayışı eşkıyalık hareketlerine meydan veriyordu. Bu dönem' de Mekteb-i Mülkiye mezunları arasından vali ataması yapılmaya başladı.

I. Meşrutiyet yıllarında memur istihdamı çok artmıştı. Vilayet idarelerinde yeni müdürlükler ihdas edilerek buralara yeni memurlar atanmıştır. Memurlar için yasal düzenlemeler yapılarak sicil şartı getirilmiş, mevki ve rütbeye göre maaş belirlenmesi yapılmıştır. Valililer üç bölüme ayrılıyordu. Suriye, Hicaz, Yemen, Bağdat, Aydın, Trablusgarp ve Erzurum ilk bölüm, Hüdavendigâr, Edirne, Cezair-i Bahri Sefid, Selanik, Ankara ikinci bölüm, Bitlis, Kastamonu, İşkodra, Bingazi, Trabzon, Musul, Diyarbakır ise üçüncü bölüm şeklinde teşekkül etmişti. İlk bölüm valileri 2.000, ikinciler 1.700, üçüncüler ise 1.500 kuruş maaş alacaklardı.¹⁹⁶

2.8. II. MEŞRUTİYET'TEN SONRA VİLAYET YÖNETİMİ

II. Meşrutiyet'ten sonra Şurayı Devlet'te oluşturulan özel bir kurul ile Yönetim'de revize çalışmaları yapılmıştır. Vilayet idarelerinden gelen talep ve öneriler

¹⁹⁵ Selda Kaya Kılıç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi." 109-110.

¹⁹⁶ Çadircı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1, 224-225.

ile kanun-i esasi'de yer alan maddeler kapsamında hazırlanan yasa taslağı şurayı devlette istişare edilerek meclis-i mebusan'ın onayına sunulmuştur. Ancak balkan savaşının zuhur etmesiyle taslak resmileşememiştir. Savaş bitiminde konu meclis gündeminden yeni kurulan hükümetin programına alınmış bazı değişiklikler ile 15 mart 1913'te geçici yasa olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁷

İdare-i Umumiye-i Vilayet kanunu, İdare-i Umumiye-i Vilayet (İl Genel İdaresi) ve İdare-i Hususiye-i Vilayet (İl özel idaresi) şeklinde gruplanmıştır. Kanun'un ilk kısmında 1. ve 19. maddeler arasında vilayet hakkında genel konular, 20. ve 60. maddeler arasında mülki idare amirleri ve vilayet memurlarının görevleri ile farklı bir başlık altında idare meclisinin genel işleyişi mevzu edilmiştir.

Yeni düzenleme içerisinde valilerin idari, güvenlik, denetleme ve maliye alanlarındaki görevleri açıklanmıştır. Buna göre vali vilayetın en büyük amir'i ve yürütmenin başı vasfıyla her bakanlığa karşı sorumludur. Yasalar ve yönetmelikler çerçevesinde il'i idare ederek, huzur ve güvenliğin tesisini sağlamak, yazı işlerinin takibini yapmak, vilayet idare ve umumi meclislerine başkanlık etmek vali'nin görevleri arasındadır.¹⁹⁸

İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu isimli yeni yasa ile valilikler güç kazanmış ve bürokrasi alanında yenilikler yapılmıştır. İdari taksimat değişmemiş vilayet, liva, kaza, nahiye ve köy hiyerarşisi korunmuştur. Vilayet memurları başta vali olmak üzere vali muavini, mektupçu, defterdar, jandarma alay komutanı, maarif müdürü, nafia müdürü, ziraat müdürü, defter-i hakani müdürü, polis müdürü, evkaf müdürü, nüfus müdürü, sıhhiye müdürü ve umur-u ecnebiye müdürü olarak belirlenmiştir. Vali ya da muavini başkanlığında naip, defterdar, mektupçu, maarif müdürü, nafia müdürü, ziraat müdürü, müftü ve seçimle gelen üyelerden müteşekkil Vilayet İdare Meclisi vilayet'le ilgili konuları değerlendirip karar alma organıdır. Öte yandan Vilayet Umum Meclisi de çalışmalarına devam etmektedir. 1913 yasasında köklü değişimler olmamış zamanın şartlarına göre 1964 Vilayet Nizamnamesinden beri süregelen yönetim anlayışında bazı revizeler yapılmıştır. Belirtilmesi gereken önemli bir husus 1913 yasasında vilayet özel

197 Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, 1, 224-226.

198 Ahmet Apan, "Türkiye'de Mülki İdare." 89-91.

idareleri kurulmuş, mahalli konuların neler olduğu ve görev yapacak memurların görevleri belirtilmiştir.¹⁹⁹

İttihat ve Terakki Partisi iktidarı zamanında uygulanan bu kanun' un il idaresi ile alakadar kısmı 1929 yılında kabul edilen 1426 sayılı vilayet idaresi kanunu, il özel idareleri ile ilgili kısmı ise 2005 yılında kabul edilen 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır.²⁰⁰

199 Çadırcı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi, 1, 226-227.

200 Ahmet Apan, “Türkiye’de Mülki İdare.” 89-91.

BÖLÜM 3

CUMHURİYET DÖNEMİ VİLAYET TEŞKİLATI VE VALİLİK MÜESSESESİ

3.1. MÜLKİ İDARE SİSTEMİ VE HUKUKİ DAYANAKLARI

3.1.1. Mülki İdare

Arapça kökenli mülk kelimesi ülke anlamında kullanılmaktadır. Buna istinaden mülki idare ülke yönetimi anlamını taşımaktadır. Ülke ve devlet kavramları arasında sıkı bir ilişki olmakla birlikte ülke daha çok coğrafi anlamda kullanılırken, devlet ise örgütlenmiş, tüzel kişiliği olan bir siyasi güç olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰¹

Devlet bütün vatandaşlarına hizmet götürebilmek için mülki idare yapılanmasını oluşturmuştur. Mülki idare ülke çapında devlet'in faaliyetlerinin yürütülmesi olarak açıklanabilir. Osmanlı Devleti 1864 yılında düzenlenen vilayet nizamnamesini Fransız yönetim anlayışından esinlenerek oluşturmuştu. Fransız yönetim anlayışına göre mülki idare merkezin taşra yapılanması olarak görülüyor, mahalli idareleri ise halk tarafından seçilen yöneticiler yönetmekle görevli oluyordu.²⁰²

Mülki idare amirliği yani il idaresi Fransız idari sisteminden alınması neticesinde yaklaşık 150 yıldır Türk idare teşkilat yapılanmasında taşra idaresinde yerini bulmuştur. Türkiye’de bugün var olan mülki idare teşkilatının temeli yukarı da ismi zikredilen 1864 Vilayet Nizamnamesidir. Bu yönetmelik üzerinde küçük değişiklikler yapılarak bugünkü sistem oluşturulmuştur denilebilir. Osmanlı Devletinden, Türkiye Cumhuriyeti’ne devreden vilayet ve sancak’lar, vilayet (il) olarak taşra teşkilatında devam etmiştir. Osmanlı Devletinde vilayet, sancak, kaza ve nahiye şeklinde örgütlenen

²⁰¹ Can Umut Çiner, Oral Karakaya, “Merkez-Yerel İlişkileri ve Mülki İdare’nin dönüşümü”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 68, S.2 (2013): 67

²⁰² Melisa Çetin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Mülki İdare Amirliği”, Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi 1, S. 2 (2021): 92-93.

taşra yapılanması, 1921 Anayasasında yapılan düzenleme uyarınca sancaklar kaldırılarak vilayet, kaza ve nahiye olarak belirlendi.²⁰³

1919 yılında 15 vilayet, 17 bağımsız 35 bağlı liva, 302 kaza ve 679 nahiyeden oluşan Osmanlı Devleti taşra yapılanması aynen Türkiye Cumhuriyet'i Devletine intikal etmiş, sadece liva yani sancaklar il olarak taşra teşkilatında yer edinmiştir. Mevcut vilayetler yanında sancakların da vilayet olarak kabul edilmesiyle cumhuriyetin ilk illeri olan 74 vilayet teşekkül etmiştir.²⁰⁴

Mülki idare teşkilatında ülkemiz idari birim olarak illere, iller ilçelere, ilçeler ise bucaklara ayrılmıştır. Her idari birime merkezi idareden bir yönetici tayin edilmiş ve bu yöneticiye merkezi temsil görevi yanında, kendi birimi bünyesinde bulunan merkez idaresine bağlı kurumları yönetme, denetleme ve koordinasyonu sağlamak görevi tevdi edilmiştir.²⁰⁵

Türkiye'de bucakların fonksiyonuna son verilmesiyle ana mülki idari birimler il ve ilçelerdir. Bu yönetim birimlerinin başında ise mülki amir vasfıyla ilde vali, ilçede ise kaymakam görev yapmaktadır.²⁰⁶

3.1.2. Mülki İdarenin Hukuki Dayanakları

Anayasa (1921, 1924, 1961, 1982): Normlar hiyerarşisinde en tepe' de bulunan anayasa maddelerinde 1921 teşkilat-ı esasiye, 1924 anayasası, 1961 anayasası ve 1982 anayasasında il sistemine dair açıklamalar yapılmıştır. Bu minvalde ismi geçen anayasalarda kronolojik olarak konumuz açısından ehemmiyet arz eden noktalar incelenmeye çalışılacaktır.

1921 Anayasasının 10. Maddesi idare başlıklıdır. Bu madde 'de ülke taşra idari birimleri illere, iller kazalara, kazalar da nahiyelere ayrılmakla birlikte Osmanlı devleti'nden intikal eden liva idaresine yer verilmemiştir. Anayasal güvence ile iller tüzel kişilik sahibi olmuş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından illerin başına

203 Metin Kubilay, "Türkiye'de Mülki İdare Sistemi", Türk İdare Dergisi, S. 420 (1998): 111-113.

204 Mehmet Boztepe, "Türkiye'nin Yönetim Yapısında Mülki İdare Amirliği Mesleği," Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Anadolu Üniversitesi, 2013).

205 Ahmet Özer, "Genel İdare'nin Taşra Kuruluşları ve Mülki İdare Amirleri", Türk İdare Dergisi, S. 401 (1993): 494.

206 Çetin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e," 93.

merkezi idareyi temsilen atanan valiler taşrada merkezi idarenin en yetkili memuru olmuştur. İl idaresinde vilayet şurası ve daire müdürlerinden müteşekkil idare heyeti kurulması da tasarlanmıştır. 1921 Anayasasında vilayetlerde merkezden tayin olunan valinin yanında vilayet meclisinin belirleyeceği icra reisinin de var olması yönetimde bazı tartışmalara sebep olmuştur. Bu durum bazı tavsiyelere rağmen günümüzde de tartışma konusu olabilmektedir.

1924 Anayasasında ise vilayet idaresi 89. Madde ‘de düzenlenmiş ve “ülkenin, coğrafi durum ve ekonomik bakımdan vilayetlere, vilayetlerin kazalara, kazaların nahiyelere ayrılacağı, nahiyelerinde kasaba ve köylerden oluşacağı “ vurgulanmıştır. 90. Madde ‘de yönetim birimlerinin tüzel kişiliğe haiz olduğu açıklanmıştır 91. Madde ‘de ise illerin idaresi tevsi-i mevzuunet (yetki genişliği) ve tefrik-i vezaif (görev ayrımı) şeklinde açıklanmıştır.

1961 anayasasının 115. maddesinde idarenin kuruluşu başlığı ile mülki idare düzenlenmiştir. Madde’nin içeriği şu şekildedir: Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından coğrafi durumuna, iktisadi şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere; illerde diğer kademeleri bölümlere ayrılır. İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır. Belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla, birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetler için yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebilir. 1961 anayasasında 1924 anayasasından farklı olarak, ilçe ve bucaklar anayasada yer alan yönetim birimi olmaktan çıkarılmış sadece iller mülki idare birimi olarak anayasa da yer almış ve diğer birimlerin illerin kademeli birimleri olacağına değinilerek kanun koyucuya takdir yetkisi verilmiştir. 1924 anayasasında mevzu edilen yetki genişliği kavramı muhafaza edilmiş ancak idarede görev ayrımı yapılmamış ve 1961 anayasasına illerin kuruluş gerekçesi olarak “ kamu hizmetlerinin gereklerine göre “ kısmı eklenmiştir. Öte yandan birden fazla ili kapsayan ve yetki genişliğine sahip kuruluşların kurulabileceğine dair hüküm gereğince hizmetler yalnızca mülki idare marifetiyle değil, bölge idare kuruluşları vasıtasıyla da yerine getirilecektir, denilmiştir.²⁰⁷

7.11.1982 tarihinde kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 123. Maddesinde idare kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir hükmü

207 Mehmet Boztepe, “Türkiye’nin Yönetim Yapısında Mülki İdare Amirliği Mesleği.” 33-36.

uyarınca idarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esasına dayanır denilmektedir. 16.04.2017 yılında yapılan anayasa değişikliği ile ise kamu tüzel kişiliğinin kanunla ve cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulacağı belirtilmiştir. Anayasanın 126. Maddesi ise Türkiye, merkezî idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır. İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır. Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezî idare teşkilatı kurulabilir. Bu teşkilatın görev ve yetkileri kanunla düzenlenir, denilmektedir.²⁰⁸

126. madde içeriğine göre anayasa’ da merkezden yönetim sisteminin etkisi azaltılarak il idarelerine verilen yetki genişliği kapsamında il sistemi güçlendirilmek istenmiştir.²⁰⁹

Bu bağlamda merkez (başkent) idaresine ait bazı yetkilerin, mevzuatta belirtilen durumların ortaya çıkması ve şartlar uyarınca, il içerisinde merkezi temsilen tek başına ve hür bir şekilde kullanılması yetki genişliği kapsamındadır. Bu yetki taşra idari birimlerinden sadece il idarelerine verilmiştir. Yetki’nin doğrudan valiye verildiği algısı yanlıştır. Yetki genişliği hakkını il idaresi adına en büyük mülki amir olan vali veya görev başında olmaması durumunda vekil yerine getirmektedir.²¹⁰

Anayasaya göre il teşkilatı merkezi idare yönünden örgütlenmiş temel birimdir. Ancak kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezî idare teşkilatı kurulabilir fikri farklı bir kural olarak benimsenmiştir. Bu teşkilatlar 1950’lerde oluşmaya başlamış fakat yasal statülerine 1961 ve 1982 anayasalarında haiz olmuşlardır.²¹¹

Vilayet İdaresi Kanunu (18 Nisan 1929): 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclis’inin açılması ve 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilan edilmesi akabinde 18 Nisan 1929 tarihinde 1426 sayı ile kabul edilen Vilayet idaresi

208 15 Şubat 2023 tarihinde erişildi, https://www5.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.

209 Ziya Çöker, “Mülki İdare Amirliği ve Geleceği”, Türk İdare Dergisi, S. 401 (1993): 472.

210 Mehmet Mecek, “Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye’de İl Yönetimleri ve Hukuki-Örgütsel Yapıları”, Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi 6, S. 2 (2020): 299-300.

211 Çöker, “Mülki İdare Amirliği,” 472.

Kanunu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin il yönetim ve teşkilatlanması açısından kabul ettiği ilk kanundur.²¹²

1929 Vilayet İdare Kanununun 1. maddesinde, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 89. maddesi gereğince Türkiye coğrafi durum ve ekonomik münasebetleri açısından vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere ayrılmaktadır denilmekte nahiyelerin ise kasaba ve köylerden müteşekkil olduğu belirtilmektedir. 2. Madde 'de yeni bir vilayet kurulması, mevcut bir vilayetin kaldırılması ve vilayet merkezinin değiştirilmesinin kanunla yapılabileceği kayıt altına alınmıştır. 3. madde yönetim birimlerinin amirlerini açıklamıştır. Buna göre vilayet reisi vali, kaza reisi kaymakam, nahiye reisi müdür, köy reisi ise Muhtar'dır. Ayrıca Merkezi hükümetin uygun gördüğü durumlarda vilayet merkezlerinde merkez kazası kurulabilecek ve kaymakam atanabilecekti. Vilayet İdare Kanununun bazı maddelerinde ise valilerin görev ve yetkileri anlatılmaktadır. Mesela 17. madde 'de vali vilayette devletin ve her vekaletin temsilcisi olup, vekaletlerin idari ve siyasi işlerinin uygulayıcısı aynı zamanda vilayetin genel yönetiminden sorumludur denilmektedir.²¹³

1929 yılında çıkarılan 1426 sayılı vilayet idaresi kanunu yürürlükte kaldığı sürece birkaç kaç revize edilmiştir. 1931 yılında kabul edilen 1851 sayılı kanun vilayet şube müdürleri ve valinin yetkilerine değinmiştir. Kanun'a göre valiler kaymakamlara ihtar çekebilecek ve takdir gönderebilecektir. Yasa valilere teftiş anlamında geniş yetkiler vermiş valinin talebi doğrultusunda memurların bilgi vermesi şartını getirmiştir. Diğer bir husus ise valilere askerlik mevzularıyla alakalı görevler verilmiştir. 1932 yılında yapılan değişiklik kaza müdürleriyle ilintili olup valilere yer verilmemiştir. 1934 yılında ise vilayet umumi meclislerine yönelik düzenlemeler gerçekleşmiş, 1939 ve 1943 yıllarında ise vilayet idare heyetiyle alakalı iki revize hareketi daha gerçekleşmiştir. Vilayet idare kanunun da vilayet ve kazaların teşkili ve isimlerinin değişimi ile alakalı bazı düzenlemeler de yapılmıştır.²¹⁴

²¹² Kubilay, "Türkiye'de Mülki İdare Sistemi," 114.

²¹³ Vilayet İdare Kanunu, T. C. Resmi Gazete, 5 Mayıs, 1929.

²¹⁴ Yakup Özkaya, "Tarihsel Süreç İçinde Valilerin Değişen Yetkileri ve Cumhurbaşkanlığı Sistemindeki Yeri", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10, S. 1 (2021): 76.

1929 tarihli vilayet idare kanunu 71 maddedir. Kanunda genel anlamda vali, kaymakam, vilayet memurları, il, ilçe idare kurulları ve il yönetimi ile alakalı mevzulara yer verilmiştir. 1949 yılında kabul edilen 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile 1929 Vilayet İdare Kanunu Yürürlükten kaldırılmıştır. ²¹⁵

1929 Vilayet Kanunu'na göre valinin görevleri ise şu şekilde özetlenebilir: İl'de güvenli ve huzurlu bir ortam sağlamak, kabul edilen kanunları ilde duyurmak ve icra etmek, il müdürlüklerinin kontrolünü sağlamak ve müdürlüklere başkanlık etmek, refah seviyesini yükseltmek için bayındırlık, kalkınma hamleleri vs. faaliyetlerde bulunmak, halkın sağlık gözetimini sağlamak ve olası doğal afetlere karşı ilgili birimler ile önceden önlemler almak. ²¹⁶

İl İdaresi Kanunu (10.06.1949): 1864 yılında Fransa idari yapısından uyarlanarak kabul edilen vilayet nizamnamesi ile eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmiş, TBMM'nin açılması ve akabinde kabul edilen 1921 Anayasası'nın 10. maddesin 'de ise sancak ibaresi kaldırılarak, sancaklara il statüsü verilmiştir.

Yapılan değişiklikler neticesinde il, merkezi yönetimin taşrada bulunan en büyük ve en temel idari birimi olarak kabul edilmiştir.

1949 İl İdaresi Kanununa göre il ve ilçeler yasa ile bucaklar ise İçişleri Bakanlığının kararı ve Cumhurbaşkanı onayı ile kurulmaktadır. İl hem merkezden yönetim birimi hem de yerinden yönetim birimidir. Bu anlayış çerçevesinde il yönetimi genel idare ve özel idare olarak iki yönlü bir yönetim gösterir. ²¹⁷

10.06.1949 tarihinde kabul edilip 18.06.1949 tarih ve 7236 sayılı resmi gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 3-26. maddeleri il idaresine değinmektedir. 3. madde illerin idaresinde yetki genişliği hakkının olması, idari hiyerarşide il, ilçe, bucak şeklinde bölünme olması, bazı kamu hizmetlerinin tatbiki için birden çok ili kapsayan yetki genişliğine haiz kuruluşların teşkil edilebileceği açıklanmıştır. 4. madde il genel yönetiminden valinin sorumlu olması, bakanlıkların kuruluş mevzuatına göre illerde ihtiyaca göre teşkilat kurulması,

²¹⁵ Mehmet Boztepe, "Türkiye'nin Yönetim Yapısında Mülki İdare Amirliği Mesleği." 40-41.

²¹⁶ Özkaya, "Tarihsel Süreç İçinde Valilerin Değişen Yetkileri," 75.

²¹⁷ Kubilay, "Türkiye'de Mülki İdare Sistemi," 116.

teşkilat amirlerinin şube başkanları olması ve emirleri altında çalışanların ilin ikinci derece memuru sayılması ve teşkilatın valinin emrinde olması kayda alınmıştır. 5. madde ise valiye vekalet edecek vali muavini ve görevlerinden bahsetmektedir.

İl İdare Kanununun ilerleyen maddelerinde 6-8. maddeler il memurlarının tayin usulü, 9-12. maddeler valilerin hukuki durumları, görev ve yetkileri, 13-20. maddeler valilerin teftiş ve denetleme yetkileri, 21-25. maddeler vali ve il idare şube başkanlarının münasebetleri, 26. madde ise devir ve teftiş konularından bahsetmektedir.²¹⁸

1949 il idaresi kanunu 1929 vilayet kanununun beklentileri karşılayamaması ve zamanın şartlarına uygunluk gösterememesi sebebiyle teşkil edilmiştir. Bu tarihe kadar tanzimat döneminden itibaren uygulama alanı bulmuş ve çeşitli revizyonlar geçirmiş kanun ve yönetmelikler (özellikle 1864 ve 1871 vilayet nizamnameleri), 1929 tarihli vilayet idare kanununun yürürlükte kaldığı sürece sağladığı katkılar, 1947’de yapılan birinci idareciler kongresinin raporları ve batılı ülkelerin il idaresine yönelik yasal uygulamaları 5442 sayılı İl İdare Kanununun hazırlanmasına temel oluşturmuştur.

1849 İl İdare kanunu içeriğinde bazı değişiklikler yapılarak günümüze kadar geçerliliğini korumuştur. Konumuz açısından ehemmiyetine binaen valilere yönelik yapılan değişimler şu şekildedir. 1980 yılında alınan karar gereği iç kolluk kuvvetlerinin yetmediği durumlarda vali en yakın askeri garnizondan yardım isteme yetkisine sahiptir. 1996 yılında yapılan değişiklik ile İl İdare Kanunu’nun 11. maddesinde belirtilen valinin gerekli görmesi halinde vilayete yakın askeri birliklerden yardım isteyebilmesi yetkisi genişletilmiştir. Ek bir madde ile vali hava limanları, sınır kapıları ve limanlarda güvenlik gerekçesiyle tedbir almak ve teftiş ile görevlendirilmiştir. 2003 yılında ise askeri birliklerin görev yapma süresinde birlik komutası ile yapılacak istişareler neticesinde valinin karar vereceği ilkesi getirilmiştir. 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünden sonra yapılan değişiklik uyarınca ise il’ de zuhur edecek kargaşa ortamında kolluk kuvvetleri yetersiz kalırsa merkezi idarenin yetki kullanması esası getirilmiştir. Türkiye’de 16 Nisan 2017 yılında yapılan referandum neticesinde kabul edilen ve 9 Temmuz 2018 tarihinde uygulanmaya başlanan başkanlık sistemi bir diğer

218 15 Şubat 2023, Google, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin>.

ifadeyle cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi valilerin görevlerinde değişiklikler getirmiştir. İl’de devleti, merkezi hükümeti ve bakanlıkları temsil eden vali, yeni sistem de Cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme vasıtası şeklinde belirtilmiştir. Yapılan düzenlemeler kapsamında valilerin yeni sistem içerisinde il yönetiminde cumhurbaşkanına karşı sorumlu olacağı görülmektedir.²¹⁹

3046 Sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun: Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında 3046 sayılı kanun, 27.9.1984 tarihinde kabul edilip, 9.10.1984 tarih ve 18540 sayılı resmi gazete de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun 1. maddesi “ Bu kanunun amacı, kamu hizmetlerinin düzenli, süratli, etkili, verimli ve ekonomik bir şekilde yürütülebilmesi için bakanlıkların kurulmasına, teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir.” şeklindedir. 3046 sayılı kanunun 8. maddesi ise “Bakanlığın kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek ve yürütmekte oldukları hizmetleri vatandaşlara sunmakla görevli bakanlık taşra teşkilatı, ihtiyaca göre aşağıdaki kuruluşların tamamından veya birkaçından meydana gelecek şekilde düzenlenir. “ şeklinde geçmektedir. Bu minval de kurulabilecek teşkilat türleri şunlardır.

- a) İl valisine bağlı il kuruluşları,
- b) Kaymakama bağlı ilçe kuruluşları,
- c) Doğrudan merkeze bağlı taşra kuruluşları.

Kanun’un 10. maddesinde bakanlığa bağlı kuruluşların taşra teşkilatının bölge, il ve ilçe kuruluşları olarak kurulabileceği ya da doğrudan bakanlığa bağlı olabileceğine dair hüküm bulunmaktadır. 15. maddenin e fıkrasında il idaresinde hiyerarşik yapının vali, il müdürlüğü, şube müdürlüğü, şeflik, memurluk olarak yapılandığı ifade edilmektedir. 17. madde ise “ Bakanlık ve bağlı kuruluşlarının taşra teşkilatı, bu kanunla birlikte teşkilat kanunları, İl İdaresi Kanunu ile belirlenen esas ve usullere göre kurulur” demektedir. Buna göre bölge, il ve ilçe kuruluşları, kuruluş yerlerinin sosyal, ekonomik

219 Özkaya, “Tarihsel Süreç İçinde Valilerin Değişen Yetkileri,” 75.

ve coğrafi özelliklerine ve ihtiyaç durumuna göre farklı tip ve statüde kurulabilir ve farklı yetkiler verilebilir.²²⁰

3.2. İL İDARESİ

Türk Kamu yönetimi teşkilatında merkezi idarenin taşra yapılanmasında en büyük idari birim ildir. İl idaresinin mahalli bir yönetim ünitesi olan İl özel idaresinden farklı bir yönetim birimi olduğunu belirtmek için il genel idaresi olarak anıldığı da görülmektedir.²²¹ Türkiye Cumhuriyeti Devleti taşra teşkilatında var olan il sisteminin temeli Osmanlı Devleti'ne dayanmaktadır. 1864 yılında kabul edilen Tuna Vilayet nizamnamesi ile Tuna Vilayeti teşkil edilmiş ve il idaresi kurulmuştur. Aynı yıl kabul edilen 1864 Vilayet nizamnamesi ile ise il (vilayet) teşkilatı bütün ülkeye şamil hale gelmiştir. Bu gelişmelerden günümüze değin il idaresinde ihtiyaçlara binaen yasal düzenlemeler yapılmış ve il idaresi günün şartlarına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır.²²² Vilayet İdaresi ile ilgili hükümlere 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasalarında yer verilmiştir. 1982 Anayasası'nın 126. Maddesinde Türkiye'nin illere, illerinde diğer kademeli bölümlere ayrılacağı, illerin idari yetki genişliği esasına dayanacağı ve kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idaresi teşkilatının kurulabileceği belirtilmiştir. 1929 yılında TBMM tarafından kabul edilen 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu cumhuriyet döneminde kabul edilen il idaresi ile ilgili ilk ayrıntılı kanundur. 1929 Vilayet Kanunundan edinilen tecrübeler sonucunda TBMM tarafından 1949 yılında 5442 sayılı İl İdare Kanunu kabul edilmiş ve 1929 Vilayet Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. 5442 sayılı yasa geçirdiği bazı değişiklikler ile günümüzde geçerliliğini korumaktadır.²²³ 5442 sayılı yasaya göre illerin kurulması, ad ve merkez ve sınırlarının belirtilmesi ve değiştirilmesi kanunla gerçekleşir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında il sayısı 74, 1933 yılında 57, günümüzde ise 81'dir.²²⁴ İllerin yönetimi yetki genişliği prensibine göredir. İl genel

220 Yasama Bölümü: Kanunlar, T.C. Resmi Gazete, 9 Ekim, 1984.

221 Metin Günday, İdare Hukuku, (Ankara: 2002), 393.

222 Mecek, "Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye'de İl Yönetimleri," 301-302.

223 Adem Uslu, "2000'li Yıllarda Türk Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Çalışmalarının Mülki Sistem ve Mülki İdare Amirliği Mesleği Üzerindeki Etkileri," Yayımlanmamış Doktora Tezi., (Süleyman Demirel Üniversitesi, 2014).

224 Günday, İdare Hukuku, 393-394.

idare teşkilatının yönetim birimi olarak il, ilçe ve bucak şeklinde oluştuğu görülmektedir. İl genel yönetiminin en büyük amiri validir. İl idaresi genel manada vali ve valinin emri altında bulunan il idare kurulu ve il idare şube başkanlarından oluşur. Aynı zamanda valinin direktifleri doğrultusunda valiye yardımcı olan ve valinin olmadığı zamanlarda yerine vekalet eden vali yardımcılığı makamı il idaresinde kayda değerdir.²²⁵

3.2.1. Vali

10.06.1949 tarihinde kabul edilip 18.06.1949 tarih ve 7236 sayılı resmi gazete de yayımlanarak yürürlüğe giren ve günümüzde de bazı değişikliklerle geçerliliğini koruyan 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 4. Maddesine göre il genel yönetiminin başı ve merci vasfıyla en büyük mülki idare amiri validir.²²⁶

Valilerin durumları ve üstlendikleri görevler başta anayasa olmak üzere, 1949 tarihli İl İdaresi Kanunu, valilere yönelik çıkarılan diğer kanunlar, tüzük ve yönetmelikler ile belirlenmektedir.²²⁷

5442 sayılı İl İdaresi Kanununda valiler 2018 yılına kadar ilde devletin, hükümetin ve ayrı ayrı her bakanlığın temsilcisi pozisyonundadır. Bu tarihe kadar valiler içişleri bakanının teklifi, bakanlar kurulunun kararı ve cumhurbaşkanının onayı ile atanmaktadır.²²⁸ 2018 yılında kabul edilen 3 sayılı cumhurbaşkanlığı kararnamesinin ekinde bulunan I sayılı cetvelinde yer edinen valiler doğrudan cumhurbaşkanı kararıyla atanmaya başlamışlardır.²²⁹

2018 yılında çıkarılan 703 sayılı kanun hükmünde kararname 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nda bazı değişiklikler getirmiştir. Buna göre valiler ilde cumhurbaşkanının temsilcisi ve idari yürütme organıdır. İlin genel yönetiminden cumhurbaşkanına karşı sorumludurlar. Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı ve bakanların görevlerine ait işlerde valilere kendiliğinden emir ve talimat verebilecekleri hükümleri ilgili kanunun 9. Maddesinde kayıt altına alınmıştır.²³⁰ 2018 yılında yapılan

225 Zehra Odyakmaz, Ümit Kaynak, İsmail Ercan, İdare Hukuku (İstanbul: 2015), 305-306.

226 17 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/>.

227 Erhan Köksal, “Türkiye’de Vali ve Kaymakamların Fonksiyon ve Yetkileri”, Amme İdaresi Dergisi 2, (1969): 110.

228 Şeref Gözübüyük, Türkiye’nin İdari Yapısı (Ankara: Sevinç Matbaası, 1974), 104.

229 Mecek, “Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye’de İl Yönetimleri,” 304.

230 17 Şubat 2023 . <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5442.pdf>.

değişiklikler uyarınca valilerin görev süreleri onları atayan cumhurbaşkanının görev süresinden fazla olamaz. Cumhurbaşkanı makamı bıraktığında valilerin görev süresi dolar. İl'e yeni vali tayin olunana kadar mevcut vali görevini sürdürür. Görev zamanı biten mevcut valinin yeniden atanabilme hakkı ise saklıdır. ²³¹

İl idaresi valilere tanınan yetki genişliği prensibine göre gerçekleşmektedir. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu vali olarak atanacakları özel şartlara bağlamamıştır. 657 sayılı devlet memurları kanununun 59. Maddesinde ise valilik görevi istisnai bir memurluk olarak görülmektedir. Bu kurala göre istisnai memurluklarda atama, sınav, kademe ilerlemesi, derece yükselmesine dair 657 sayılı devlet memurları kanununda yer alan şartlar aranmaz. Valilik görevi de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Vali olarak atanabilmek için devlet memuru olmanın asgari şartları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak ve en az ortaokul diplomasına sahip olmak yetmektedir. ²³² Bu demek değildir ki vali atamaları sürekli bu yolla yapılmaktadır. Ülkemizdeki temayül gereği vali atamaları ekseriyetle kaymakam adaylığı giriş sınavında başarılı olup belirli bir süre kaymakamlık görevini ifa eden mülki idare amirleri arasından yapılmaktadır.

Valilik mesleği ile alakalı önemli bir hususta merkeze alınan valilerin durumudur. Vali olarak göre yapmış bir kişi merkeze alınsa ve tekrar il idaresine vali olarak atanmasa emekli olana kadar merkez valisi unvanına sahip olmaktadır. ²³³

3.2.1.1. Bölge Valiliği

Genel İdarenin taşra yapılanmasında bölge kuruluşları bulunmakla beraber, birden çok ili kapsayan bölge valiliği ihdas edilmemiştir. 1983 yılında kabul edilen 71 sayılı kanun hükmünde kararname ile ülkenin 8 bölgeye ayrılması ve bölge valilikleri şeklinde teşkilatlanması tasarlanmıştı. Bahsi geçen kanun hükmünde kararname 1984 yılında 3036 sayılı yasa ile TBMM tarafından kabul edilmedi. Sebep olarak ise Anayasanın 126. Maddesinin il'den kapsamlı bir mülki idare birimine müsaade etmemesiydi. Öte yandan yetki genişliği ilkesi anayasa ile il idaresine verilmişti. Buna

²³¹ Çetin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e," 96.

²³² Bekir Parlak, Kadir Caner Doğan, "Türkiye'de Mevcut İl Yönetimi ve İlçe Yönetimi", Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi 1, S. 2 (2018): 44.

²³³ Adem Uslu, "2000'li Yıllar. " 295-296.

göre birden çok ili içine alan bölge valiliğine verilecek yetki genişliği anayasaya aykırı olarak görülmektedir.²³⁴

3.2.1.2. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği konusu değinilmesi gereken diğer bir ayrıntıdır. 10.07.1987 tarih ve 285 sayılı kanun hükmünde kararname ile Bingöl, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illerini kapsayan Olağanüstü Hal Bölge Valiliği oluşturulmuştur. Kararnamenin 2. Maddesinde olağanüstü hal bölge valiliğine, valilik sıfat ve unvanı ile 657 sayılı devlet memurları kanununun değişik 59. Maddesine göre, Bakanlar Kurulunca, atama yapılır. Bunlardan emekli olanların emekli aylığı kesilmez. Olağanüstü Hal Bölge Valisi, İç işleri Bakanına Bağlı olarak görev yapar. Bakanlar Kurulunca Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kaldırılabilir veya sınırları değiştirilebilir. Denilmektedir.²³⁵ Kurumun ihdas edilmesindeki ana sebep terörle mücadeledir. Bu kapsamda Olağanüstü hal bölgesinde bulunan illerden Diyarbakır valisi Hayri Kozakçıoğlu İlk Olağanüstü Hal Bölge Valisi olarak atanmıştır. Daha sonra Olağanüstü Hal Bölge Valiliği kaldırılınca kadar Mehmet Necati Çetinkaya, Ünal Erkan, Necati Bilican, Aydın Arslan, Gökhan Aydınır bölge valiliği görevini ifa etmişlerdir.²³⁶

3.2.1.3. Valilerin Görev ve Yetkileri

Valilerin görev ve yetkileri, merkezi idare ve il idaresinde bulunan kurumlar ile münasebeti 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'na göre açıklanmaya çalışılacaktır. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'na göre yukarıda da bahsi geçtiği üzere vali ilde cumhurbaşkanını temsil eden, cumhurbaşkanı adına idari yürütme vasıtası görevi gören, ilin genel idaresinden cumhurbaşkanına karşı sorumlu mülki amirdir. Cumhurbaşkanına karşı doğrudan sorumlu olan valilere cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar kendi alanlarına ait işler için kendiliğinden emir ve talimat verebilirler.

Vali, ilin genel olarak yönetiminden, ileriye yönelik planlamalarından, tanzim ve teftiş ile memurdur

²³⁴ Şeref Gözübüyük, Yönetim Hukuku, (Ankara: 2010), 116.

²³⁵ 18.02.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/4.5.285.pdf>

²³⁶ Tekin Avaner, Kubilay Düzenli, “Olağanüstü Hal Bölge Valiliği Kurumu ve Valilerin Genel Profili Üzerine bir Değerlendirme”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 31, (2022): 229.

Valilikler, bakanlıklar ve tüzel kişiliğe sahip genel müdürlüklerle il ile alakalı konularda doğrudan doğruya iletişim kurabilirler.

Vali, kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve diğer mevzuata dair konuları ilgili yerlere dağıtarak ilan etme ve tatbikini kontrol ile verilen talimat ve emirleri yerine getirmekle görevlidir. Bu süreçte işlerin yürümesi için gerekli önlemleri almaya da haizdir.

Valiler, hakim, cumhuriyet savcısı ve hakim konumunda olanlarla, adalet memurları, askeri birlikler, askeri fabrika ve müesseseler, askerlik daire ve şubeleri dışında devlet kurumlarını ve özel sektörü kontrol ve teftiş ile yetkilidir.

Vali, il içerisinde teşkilat ve çalışanı olmayan kimi işlerin yapılması için işe yakınlığı olan şube ve daire başkanlarına direktif verebilir.

Vali ilde bulunan devlet dairelerinin uzman ve teknik kadrolarında çalışan personelleri asli işlerini ihmal etmemek üzere il ile alakalı başka işlerde görevlendirebilir. Vali bu durumu ilgili bakanlık ve tüzel kişiliği olan genel müdürlüğe bildirir.

Vali devlete ait gelirlerin düzenli olarak tahakkuk edilip, toplanması ve bu gelirlerin gelişim göstermesi için gerekli önlemleri alır ve tatbik eder.

Vali, merkezi idare, il, belediye, köy ve sair kamu tüzel kişiliği olan kurumların genel ve özel mülklerini yangın ve zarar getirebilecek diğer tehlikelerden korumak, muhafazası ve değer kazanmasını temin etmek ve düzenli bir şekilde yönetilmesini sağlamak üzere ilgililerden gerekli önlemleri alıp rapor etmeleri ve fiili olarak tatbik etmelerini ister. Bu işlemleri teftiş eder.

Vali, il, ilçe, bucak merkezleri ve çevrelerinde bulunan kiralı ve kirasız binalarda faaliyet gösteren kamu kurumlarının bölgenin hizmet beklentisi ve hazineye faydalı olacak şekilde bir veya daha fazla binada birada görev yapması için ihtiyati önlemleri sağlar ve bu önlemlerin gerçekleşmesi için gerekli kontrolleri yapar.

Vali, cumhuriyet bayramında tertip edilen resmi törenlere ilin en büyük mülki amiri olması vasfıyla başkanlık eder ve bu törenlere katılım gösterenlerden tebrikleri kabul eder.

Vali, ilde bulunan ceza ve tevkif evlerinin güvenliğini sağlar. Cumhuriyet savcısı ile hareket ederek ceza ve tevkif evlerinde bulunan tutuklu ve hükümlülerin genel olarak sağlık koşullarını gözetir ve denetimini yapar.

Vali, il kapsamında görev yapan genel ve özel kolluk teşkilatlarının ve teşkilat mensuplarının amiridir. Kamu düzeninin sağlanıp, asayişin muhafaza edilmesi ve suç işlenmesine engel olmak için gerekli tedbirleri alır. Bu tedbirlerin uygulanması için görev yapacak personeli genel ve özel kolluk kuvvetleri bünyesine katar. Kolluk teşkilatının ast ve üst çalışanları valinin talimatlarını hemen yapmakla yükümlüdür.

Vali, görevli bulunduğu ilin kıyı ve sınır güvenliğini tesis eder. Bu bölgelerin bütün işlerini takip eder ve yürütür. Tüm bu işleri uygularken güncel mevzuat hükümlerine göre hareket eder.

İl bünyesinde huzur ve güvenliğin, kişi dokunulmazlığının, tasarrufa ilişkin güvenliğin ve kamu esenliğinin sağlanması ve önleyici kolluk yetkisi valinin ödev ve görevleridir. Vali kamu düzeni ve güvenliğinin bozulduğu veya bozulacağına dair emarelerin zuhur ettiği durumlarda en fazla on beş gün olmak üzere ilin muayyen yerlerine giriş ve çıkışları şüpheli şahıslar için sınırlayabilir. Yine belli yer ve saatlerde vatandaşların dolaşma ve toplanmasını, araçların seyir durumunu düzenleyebilir ve kısıtlayabilir. Ruhsatı dahi olsa silah ve mermilerin taşınması ve naklini yasaklayabilir.

Vali, il bünyesinde görev yapan jandarma, polis, gümrük muhafaza ve diğer kolluk kuvvetlerinin ast ve üst personellerini il içinde olmak üzere geçici veya sürekli olarak farklı yerlere atayabilir. Bu durumdan İçişleri, Gümrük ve Tekel Bakanlıklarını haberdar ederek bilgi sahibi olmalarını sağlar.

Vali, il içerisinde çıkan ve çıkma olasılığı olan olayları emrindeki kuvvetlerle önleyemeyeceğine kanaat getirirse diğer illerin kolluk kuvvetleri ve bu iş için tahsis edilen diğer kuvvetlerden yararlanmak için içişleri bakanlığından, ihtiyaca binaen de kara, deniz ve hava birlik komutanlıklarından hızlı bir şekilde destek talep edebilir. Vali'nin bu talebi ivedi bir şekilde gerçekleştirilir. Aciliyet arz eden durumlarda ise bu talep sonradan kaleme alınmak üzere sözlü olarak ta yapılabilir.

Merkezi anlamda devletin yerel bazda ise özel idare, belediye ve köylerin sahip olduğu veya bunlara bağlı olan veya bunların kontrolünde olan daire ve müesseseler ile

bunlardan başka gerçek ve tüzel kişilerin işlettiği sanayi ve ekonomiye yönelik müesseseler, işletmeler, ambarlar ve depolar ile uzman, fen (teknik), teknisyen, işçi gibi personellere haiz olan kurumlar, devlet ve memleketin emniyeti ve iş hayatının düzenli olarak işlemesi açısından valinin kontrol ve teftişine tabiidirler.

Vali'ler, vatandaşların askerlik işlemlerine yönelik başvuru ve maruzatlarını kabul ederek askerlik şubesi ve dairelerinden görüş isterler. Cevap yeterli değilse daha üst birimler olan bölge, tümen veya korkomutanlıklarına ve Milli Savunma Bakanlığı'na başvururlar. Kanuni açıdan incelenmesi yapılan konulara dair bilgi bu makamlar tarafından valilere bildirilir.

Vali, lüzum olduğu durumlarda suç işleyen kimselerin yakalanması için kolluk birimlerine emir verebilir. Kolluk birimleri verilen bu talimatları mevzuatta belirtilen şekilde yerine getirir.

Vali, kamu düzeni ve güvenliği ile kişi can ve mal güvenliğinin tesisi için aldığı tedbir ve kararların ifa edilmesi için adli ve askeri kuruluşlar haricinde merkezi idareye bağlı ve yerel bazda bütün kamu kurum ve kuruluşlarının vasıta (itfaiye, ambulans, çekici, iş makinesi vb.), araç ve gereçlerinden yararlanabilir ve personeline talimat verebilir. Verilen emirlerin uygulanması mecburidir. Aksi oluşması durumunda vali emir ve talimatlarını kolluk kuvvetlerinin marifetiyle yerine getirir.

Vali, meydan, karayolları, cadde, sokak ve park gibi alanlara kurulacak sistemlerin yer tespiti, kurulumu ve altyapı düzenlemesini organize eder. Bu işlemleri yaparken kamu düzen ve güvenliği, kişi can ve mal güvenliği, trafik güvenliği ve kontrolünün sağlanması ana amaçtır. İlde valiye tanınan bu yetkiler ilçede kaymakama verilmiştir.

Terörle mücadele ve terör eylemlerini bastırma noktasında genel kolluk kuvvetlerinin yetersiz kalması durumunda içişleri bakanının teklifi ve cumhurbaşkanının kararıyla Türk Silahlı Kuvvetleri görevlendirilebilir. İllerde görev yapacak askeri birlikler ve genel kolluk kuvvetleri ile ilgili kamu kurum ve kuruluşları arasındaki iş birliği, koordinasyon ve gözetim valiler aracılığıyla yapılır.

Valiler, devlet genel ve özel hukuk kurallarına göre ve ikamet, seyahat, ticaret ve dolaşım sözleşmelerine istinaden yabancıların hukuki durumlarını takip eder. Deniz,

kara ve hava ticareti ile alakalı mevzularda konsolosluklarla iletişime geçerek, yabancıların dolaşım için taleplerini kabul ederler.

Vali, 5442 Sayılı İl İdaresi Kanununun 4. maddesinin son fıkrasında belirtilen askeri ve adli daireler hariç bakanlıklar ve tüzel kişiliğe sahip genel müdürlüklerin il bünyesinde görev yapan bütün memur ve müstahdemlerin en büyük amiridir. Bu vasıfla ilgili personellerin mesai süreçlerine bizzat katılarak işlerin yolunda ilerlemesi için teftişte bulunurlar. Suç unsuru beliren personellerin hukuki anlamda savunmasını aldıktan sonra uyarma, kınama ve beş günlüğüne kadar aylıktan kesme cezaları vermek ve uygulamak' ta valilerin yetkisindedir. Yetkisini aşan disiplin cezalarının verilmesi için de ilgili mercilere teklif ve taleplerde bulunabilirler. Merkezi idare tarafından ataması yapılan il memurlarının yıllık izinleri valiliğin yazılı bildirimi ile bağlı oldukları bakanlık ve tüzel kişiliği olan genel müdürlükçe verilir. Aciliyet gösteren durumlarda ise vali 15 günü aşmamak üzere memurlara izin verebilir ve durumu ilgili kurumlara bildirir. Uhdesinde bulunan kurum ve kuruluşların aldığı kararlar neticesinde uyguladığı işlemlere karşı yapılan itirazları değerlendirerek, bu uygulamalarda haksız ve kanuna aykırı davranışı tespit edilen memurlar hakkında kanuni yaptırımını uygulamakta valilerin yetkilerindendir.

Valiler bir kaç ili kapsayan memuriyetlerin kendi illerini bağlayan işlerini gözetmek ve denetlemekle de yetkilidirler.

Valiler, teftişleri esnasında icra ettikleri görevde kalmalarının mahsurlu olacağını gördükleri memur ve hizmetlilerin iş akdini fesih edebilirler. Hizmetlerin süreklilik göstermesi içinde gerekli tedbirleri sağlarlar. Ve mevcut durumu sebepleriyle ilgili mercilere vakit kaybetmeden bildirirler.

Valiler, ilde yetki alanı dışında olan daireler ve kurumlarda yolsuzluk yapıldığını öğrendiklerinde bu durumu yetkili makamlara bildirirler.

Valiler, yönetici pozisyonunda olan vali yardımcılarının, kaymakamların, il idare şube başkanlarının, il ve bölge muhakemat müdürlerinin, genel ve özel kolluk amirlerinin birinci dereceden, öteki memurların ise ikinci dereceden sicil amiridirler.

Valiler, yetkileri kapsamında il mensuplarına takdir belgesi verebilirler. Merkezi İdare tarafından atanan kamu personellerine dair takdir ve ceza işlemlerini ise ilgili mercilere bildirirler.

İl idare şube başkanları, görev alanlarıyla ilgili işlerin sürdürülmesi ve dairelerinde görev yapan memur ve hizmetli personellerin kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve diğer mevzuatta yer alan görevlerinin düzgün ve seri olarak ifa edilmesinden valiye karşı sorumludurlar.

İl idare şube başkanları ve kaymakamlar, kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi, diğer mevzuat ve cumhurbaşkanınca alınmış karar ve tedbirleri ifa ederken izin alınması gereken taraflar için durumu valiye havale ederler. Vali ilgili şube başkanıyla konuyu istişare eder. Netice elde edilemezse konuyu yetkili mercie sorar ve gelecek görüşe istinaden gereğini yapar.

İl idare şube başkanları ve kaymakamlar valinin kendiliğinden verdiği emirlerin kanun, cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve diğer mevzuat hükümleri ile cumhurbaşkanınca alınan karar ve tedbirlerle örtüşmediği görüşüne varırlarsa durumu vali'ye yazılı olarak bildirirler. Vali verdiği talimatların mevzuata uygun olduğunda ısrar ederse yazılı olarak emri tekrar bildirir ve ilgili mercie yazar. Dönüş yapılana kadar uygulanan emirler valinin sorumluluğundadır.

Vali, gerekli gördüğü durumlarda İl teşkilatının uyumlu çalışması, işlerin kontrol edilerek aksayan yönler varsa düzeltilerek birlikte hareket edilmesi için ve gereken önlemlerin alınmasını istişare etmek ve kararlaştırmak için yılda en az 4 defa olmak üzere il idare şube başkanlarını kurul olarak toplantıya çağırır. Alınan kararların bütün idare şubelerince uygulanması mecburidir. Kurul toplantılarına kaymakamlar, belediye başkanları, ticaret ve ziraat odası başkanları, memurlar ve diğer ilgili kişiler çağırılabilir.

Valiler, il idaresi, ekonomi, sağlık ve sosyal yardım, kültür ve bayındırlık işlerinin uyum içinde yürütmesi için gerekli tedbirlerin alınması maksadıyla kaymakamları yılda bir kere toplantıya çağırır.

Valiler, yıl içinde uygun gördükleri vakitlerde il içindeki teşkilatı, ilçe, bucak ve köyleri program dahilinde ziyaret eder ve denetlerler. Bu ziyaretlerde halkın ihtiyaç ve taleplerini yerinde gözlemleyerek gereğini yaparlar.

Valiler, ilin mali, idari, kültürel, sağlık ve sosyal durumuna ve cumhurbaşkanınca alınan karar ve tedbirlerin sonuçlarına istinaden yıl sonunda veya uygun gördükleri diğer zamanlarda Cumhurbaşkanlığına ve ilgili bakanlıklara rapor verirler.

Yetkili mercilerin aldığı kararların tatbiki noktasında kurallara aykırı davrananlara mahalli mülki amir tarafından Kabahatler Kanununun 32. maddesine istinaden cezai işlemler uygulanır. Kamusal düzeni, kişi can ve mal güvenliğini tehlikeye sokacak toplumsal olayların zuhur etmesi durumunda valinin kamu düzenini korumak için aldığı ve düzenli şekilde ilan edilen karar ve tedbirlere uymayanlar üç aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.

Vali, sivil hava sahaları, liman ve gümrük kapılarında güvenliğin tesisi, giriş-çıkış işlemlerinin sistemli olarak yürütülmesi, görevli kuruluşlar arasında gerekli muhaberenin sağlanması için elzem olan tedbirleri almaya, uygulamaya ve kuruluşların faaliyetlerini teftiş etmeye yetkilidir. İçişleri bakanlığının uygun gördüğü bu yerlerde vali tarafından mülki amir görevlendirilir. Vali, görevli mülki amire yetkilerinin hepsini veya bir kısmını devredebilir. Görevlendirilen mülki amirin görev alanındaki kuruluşlar mülki amire karşı sorumludurlar.²³⁷

3.2.2. Vali Yardımcısı

Türk Kamu İdaresinin taşra teşkilatında görev yapan mülki idare amirlerinden birisi de vali yardımcılardır. Vali yardımcılarının hukuki statüleri, görev ve sorumlulukları 10/06/1949 tarih ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ve 24/06/1986 tarih ve 86/10782 sayılı Mülki İdare Amirleri Atama, Değerlendirme ve Yer Değiştirme Yönetmeliğinde açıklanmıştır. 9/3/2021 tarih ve 31418 sayılı Resmi Gazete’ de ilan

237 19 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5442.pdf>

edilen 3593 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı uyarınca bu yönetmelik Cumhurbaşkanlığı Yönetmeliği bölümüne eklenmiştir.²³⁸

5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 5. Maddesi'ne istinaden, İller'de valilerin tayin ve tespit ettiği işlerde yardımcılığını ve valinin bulunmadığı zamanlarda vekilliğini yapmak üzere vali muavinleri bulunur. Valiliğin yazı işlerinin düzenlenmesinden de vali muavini sorumludur. Denilmektedir.²³⁹

86/10782 sayılı Mülki İdare Amirleri Atama, Değerlendirme ve Yer Değiştirme Yönetmeliğinin 4. Maddesinde vali yardımcılarının atanabileceği iller 4 sınıfa ayrılmıştır. 19. Maddesinde ise meslek mensupları; 5. Coğrafi bölge (Bingöl, Hakkari, Şanlıurfa, Van, Erzurum vd.)'de en az 2 yıl Vali Yardımcılığı yapmakla yükümlüdürler denilmektedir. 5. Bölge'de beş yıllık görev süresini tamamen kaymakam olarak geçiren mülki idare mensupları ise 5. Bölge dışındaki illerde en az 2 yıl Vali Yardımcılığı yapmakla yükümlüdürler. Yine aynı madde' de illerde görev yapacak vali yardımcılarının sayısının yönetmeliğin EK-VII'de yer alan vali yardımcılar Sayısı Cetvelinde gösterildiği belirtilmiştir. Örnek vermek gerekirse Ankara'da 22, İstanbul'da 23, Sivas'ta 6 Vali Yardımcısı görev yapabilecektir. Savaş, doğal afet vb. durumlarda istihdam cetvelinde belirtilen sayıların altında veya üstünde atamalar yapılabilir.²⁴⁰

İlgili yönetmeliğin 3. Maddesinde vali yardımcılığı, kaymakamlık, hukuk işleri müdürlüğünün görev, atanma ve yer değiştirme ile merkez teşkilatındaki görevleri birbirine eşit seviyede görülmüştür. Dolayısıyla bu görevlerden birisini ifa edenler mevzu bahis birbirine denk diğer görevlere de atanabilmektedirler.²⁴¹

Vali yardımcılığının pozisyon itibariyle ilgili mevzuatta görev, yetki ve sorumlulukları net olarak açıklanmamıştır. 5442 sayılı İl idaresi Kanunu vali ve kaymakamlara geniş yetkiler tanırken, vali yardımcılığı ile alakalı olarak verilen bilgiler yüzeysel olmaktan öteye gidememiştir. Toplumsal anlamda kaymakamlıktan sonra vali yardımcılığına atanan kişiler valilikten önceki makamı elde etmiş olarak telakki edilmekte fakat yasal anlamda görev ve yetki hudutları çizilmediğinden görev

²³⁸ 19 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.8610782.pdf>

²³⁹ 19 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5442.pdf>

²⁴⁰ 19 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.8610782.pdf>

²⁴¹ Adem Uslu, "2000'li Yıllar." 299.

esnasında özellikle karar alma aşamasında karışıklık ve ikilem yaşamaktadırlar. Vali yardımcılığı bir kaç büyük ilimiz dışında genel olarak valilerin verdiği çoğu rutin halde ifa edilen görevleri yerine getirmeye çalışan makam olarak göze çarpmaktadır.²⁴²

3.2.3. İl İdare Kurulu ve Görevleri

5442 sayılı İl İdaresi Kanunun 5. Bölümü İl ve İlçe İdare Kurulları başlığını taşımaktadır. Bu kurulların oluşumu ve görevleri ilgili bölümde açıklanmaktadır. İl İdare Kurulu, valinin bizzat başkanlık ettiği veya vali muavinini başkan olarak görevlendirdiği hukuk işleri müdürü, defterdar, milli eğitim, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım, tarım ve veteriner müdürlerinden oluşmaktadır.²⁴³

İl İdare Kurullarının idari alanla ilgili ve bazı konularda danışma kurulu pozisyonunda olması hasebiyle istişari görevleri bulunmaktadır. İl İdare Kurulu'nun ana görevinin mevzuat çerçevesinde valiye yardımcı olmak ve danışmanlık yapmak olduğu aşikardır. Kurul üstlenmiş olduğu bu görev ile başkentteki yardımcı kurumlar arasında olan danıştay ile benzeşmektedir. Bu görevlerin yanı sıra İl idare Kurullarının bazı yargısal yetkileri de vardı. Mesela 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 62. Maddesinde bazı işlemlerin iptali için açılacak iptal davalarını görme ve karara bağlama kurulun görevi olarak açıklanıyordu. 1982 yılında kabul edilen bölge idare mahkemeleri, idare mahkemeleri ve vergi mahkemelerinin kuruluşu ve görevleri hakkında 2576 sayılı kanun ile o tarihe kadar yargısal yetkiye haiz İl İdare Kurullarının yargıya yönelik görevleri iptal edilmiştir. Bu görevler idare mahkemelerine verilerek, anayasaya ters düşen bu duruma son verilmiştir.²⁴⁴

İl İdaresi Kanununun 60. Maddesi'ne göre il idare kurulları idari, istişari ve kazai (adli) kararlar almaya yetkilidirler. İdari yetkiler Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, diğer mevzuat hükümlerine göre belirlenir. 1982 yılında il idare kurullarının yargısal yetkilerinin elinden alındığını aktarmıştık. İdari ve istişari alanla ilgili çalışma prensipleri ve görevleri ise konumuz açısından ehemmiyet göstermektedir.

242 Fehmi Kaya, "Mülki İdare Amirliği İçerisinde Vali Yardımcılığı Müessesesinin Görev, Yetki ve Sorumluluğu ile Sosyal Statüsü Üzerine Bir İnceleme Denemesi", Türk İdare Dergisi, S. 395 (1992): 45-49.

243 19 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5442.pdf>

244 Günday, İdare Hukuku, 397-398.

İl İdare Kurullarının doğal üyesi olmayan diğer idare şubelerinin başkanları kendi işleriyle ilgili idari ve istişari mevzuların görüşülmesinde kurula üye vasfıyla davet edilebilirler. Mevzu bahis mevzu ve mevzular hakkında istenilen açıklamaları yaparlar ve tabii üyeler gibi oy hakkına sahip olurlar.

İdare kurul toplantıları mevcut üyelerin en az yarısından bir fazlasının katılımı ile gerçekleşir. Karar alma aşamasında oylar aynı oranda olursa başkanın yer aldığı taraf çoğunluğu sağlamış kabul edilir.

İl İdare Kurulunun tabi üyelerinden teşkilatı hazır olmayan, başkanı tayin edilmemiş veya yerine vekalet edecek bir memur olmayan şubelerden bir veya ikisi eksik olursa bunlar mürettep üye sayılmaz ve karar oylamalarında hesaba katılmazlar.

İl İdare Kurullarının istişari yani danışma anlamındaki görevleri 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 2. Maddesinde izah edilmiştir. Maddenin içeriğinde il, ilçe, bucak ve köylerin idari teşkilat bünyesindeki bazı durumları ele alınmış ve bu durumlarda İl İdare Kurullarının fonksiyonuna değinilmiştir. İlgili maddenin D fıkrasında kaza kurulması ve kaldırılması, kazanın farklı bir ile bağlanması, merkezinin tespiti ve sınırlarının değiştirilmesinde ve B, C, Ç fıkralarında değinilen iş ve işlemlerde alakadar vilayet idare heyetlerinin ve umumi meclislerin görüşü sorulur, denilmektedir. B fıkrasında bucak kurulması, kaldırılması, merkezinin tespiti, il, ilçe, bucak sınırlarının ve bucak adlarının değiştirilmesi, bir köy, bir kasaba veya bir bucağın farklı bir ile veya ilçeye bağlanması, mühim mevki ve tabii arazi adlarının değiştirilmesinin cumhurbaşkanı onayı ile olacağı, C fıkrasında yeniden köy kurulması veya yerinin değiştirilmesinin Bayındırlık (günümüzdeki adı Çevre ve Şehircilik), Sağlık ve Sosyal Yardım (günümüzdeki adı Sağlık) Bakanlıklarının mütalaası ve İçişleri Bakanlığının onayı ile olacağı, Ç fıkrasında ise köy ve kasabaların aynı ilçe içinde bir bucaktan başka bir bucağa bağlanması, köy adlarının değiştirilmesi, köylerin birleştirilmesi ve ayrılması, bir köy, mahalle veya semtin o köyden ayrılıp başka bir köy ile birleştirilmesinin İçişleri Bakanlığının onayı ile olacağı belirtilmektedir. 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 2. Maddesinin B, C, Ç ve D fıkralarında bahsedilen iş ve işlemlerin yetkili mercilerce onay

sürecinde İl İdare Kurullarının görüşlerinin alınması danışma görevini ifa ettiklerini göstermektedir.²⁴⁵

İl İdare Kurulunun bazı idari görevleri ise şu şekildedir:

-Kanunlar çerçevesinde görevini yapmayan mahalle muhtarı ve ihtiyar heyeti ile köy muhtarının görevine son vermek.²⁴⁶

-Belediye Meclisi ve İl İdare Kurulunun kararlarına istinaden belirlenen mücavir alan sınırları vilayetlerce ilgili bakanlığa havale edilir.²⁴⁷

-657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na göre yükseköğretim kurumlarında istihdam edilen idari personelin icra ettiği görev esnasında suç unsurunun tespit edilmesiyle ceza mahkemesinde yargılanabilmesi için olur verme.²⁴⁸

-1111 sayılı Askerlik Kanununun 86. ve 89. Maddelerine göre askere alma ve para cezalarına yönelik uygulamalarda kararlar alma.²⁴⁹

3.2.4. İl Müdürleri (İl İdare Şube Başkanları)

İl'de bulunan genel idare kuruluşlarının amiri pozisyonunda olan yüksek statüdeki memurlara il idare şube başkanları ya da il müdürleri denilmektedir.²⁵⁰

5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 4. Maddesinde il genel yönetimden valinin sorumlu olduğuna, bakanlıkların teşkil edildiği kanunlara istinaden ilde yeteri kadar teşkilat bulunacağına, bu teşkilatların idarecilerinin il idare şu başkanları olduğuna, bu başkanların emrinde görev yapanların ise ilin ikinci derece memurları olduklarına ve bu teşkilatın valinin emri altında görev yapacağına değinilmektedir.²⁵¹

İl İdare Şube Başkanları yaptıkları vazife itibarıyla valiye karşı sorumludurlar. İl bünyesinde görev yapan İdare şube başkanları hukuk işleri müdürü, defterdar, jandarma komutanı, emniyet müdürü, milli eğitim müdürü, bayındırlık ve iskan müdürü, sağlık müdürü, tarım ve köy işleri müdürü, turizm müdürü, kültür müdürü gibi üst düzey

245 20 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5442.pdf>

246 Mecek, "Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye'de İl Yönetimleri," 319.

247 20 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3194-20120516.pdf>.

248 Parlak ve Doğan, "Türkiye'de Mevcut İl Yönetimi," 48.

249 Mehmet Boztepe, "Türkiye'nin Yönetim Yapısında Mülki İdare Amirliği Mesleği." 48.

250 Gözübüyük, Yönetim Hukuku, 109.

251 21 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5442-20130711.pdf>.

memurlardır. Müdürlüklerin isim ve sayısı, bakanlıkların isim ve sayısı ile genel olarak orantılıdır.²⁵²

İl İdare şubeleri taşra teşkilatında bakanlıkların illerdeki hizmetlerini yerine getirmek için kurulmuşlardır. Bu şubelerin başında bulunan il müdürlerinin belli sınırlarla karar alma yetkileri vardır. İl müdürleri veya il idare şube başkanları bünyesinde görev yaptıkları bakanlık ya da genel müdürlükçe görevlendirilirler. Bazı bakanlıklar bölgeler şeklinde teşkilatlandığı için her ilde şubesi bulunmayabilir. Şube başkanlarının almış olduğu kararlar valinin onay vermesi ile kesinleşir. Şube başkanları görev esnasında beliren aksamalar ve eksikliklerden ötürü valiye bilgi vermeye mecburdurlar. Bakanlıklar ve şube müdürlükleri arasındaki iletişimi vali sağlamaktadır. Vali, il müdürlerine yetkisi nispetinde belirli bazı konularda imza yetkisi de verebilir.

253

İl idare şube başkanları valinin koordinesinde ortak hareket ederler. Bu minvalde vali, yılda en az dört kez olmak üzere il idare başkanlarıyla toplantılar tertip eder. Belediye başkanları, meslek kuruluşları, kaymakamlar, diğer memurlar ve ilgililer işleriyle alakalı mevzular için toplantıya davet edilebilirler. Toplantılarda alınan kararların tatbik edilmesi il idare şube başkanları için mecburi bir görevdir.²⁵⁴

Vali'nin tertip ettiği ve başkanlığını yaptığı toplantıların gayesi birimler arasında işbirliğinin sağlanarak, işlerin gözden geçirilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması için istişareler yaparak, yapılması planlanan işleri kararlaştırmaktır.²⁵⁵

3.2.5. Valilik Birimleri

08.06.2011 tarih ve 27958 sayılı resmi gazete de yayımlanarak yürürlüğe giren valilik ve kaymakamlık birimleri teşkilat, görev ve çalışma yönetmeliğinin 8 maddesine göre valilikler il müdürlüğü, şube müdürlüğü ve şeflik olarak teşkilatlanmaktadır. Valilik bünyesinde İl yazı işleri müdürlüğü ve alt birimleri olan evrak şefliği ve işlemler şefliği, il idare kurulu müdürlüğü, il basın ve halkla ilişkiler müdürlüğü, özel kalem müdürlüğü ve alt birimleri olan idari hizmetler ve koordinasyon şefliği ve protokol

252 Gözübüyük, Yönetim Hukuku, 109.

253 Şükrü Karatepe, Türkiye'nin İdare Teşkilatı (Ankara: 1994), 47-48.

254 Günday, İdare Hukuku, 397.

255 Parlak ve Doğan, "Türkiye'de Mevcut İl Yönetimi," 48.

şefliği (büyükşehir olamayan illerde), protokol şube müdürlüğü (büyükşehir belediyesi olan illerde), hukuk işleri şube müdürlüğü ve alt birimleri olan hukuk işleri şefliği ve dava şefliği, il sosyal etüt ve proje müdürlüğü, idari hizmetler şube müdürlüğü, bilgi işlem şube müdürlüğü, ve açık kapı şube müdürlüğü görev yapmaktadırlar. İllerde teşkilatı ve personeli olmayan bakanlıklara ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik işler ilde bulunan bir birim kanalıyla yürütülmektedir. Valilik birimlerinden özel kalem müdürlüğü doğrudan valiye, diğer birimler ise valinin görevlendirdiği vali yardımcısına veya mülki idare amiri sayılan İl hukuk işleri müdürüne bağlı olarak faaliyetlerini sürdürürler. Valiler isterlerse özel kalem müdürlüğünden başka herhangi bir birimi de doğrudan kendilerine bağlayabilirler. Valilik birimlerinin görevleri, valilik ve kaymakamlık birimleri teşkilat, görev ve çalışma yönetmeliğinin 15 ve 24. maddeleri arasında açıklanmaktadır. Genel manada ille ilgili iş ve işlemlerin takip edildiği valilik birimlerinin belli başlı bazı görevlerine değinmek yerinde olacaktır.

İl Yazı İşleri Müdürlüğü

Evrak şefliği ve işlemler şefliği olarak iki birime ayrılan il yazı işleri müdürlüğünün bazı görevleri şu şekildedir:

-Evrak şefliği valiliğe gelen her türlü dilekçe başvurularını alarak gerekli takibati yapmak,

-valilik adına gelen evrakların kabulünü ve valilik birimlerinden çıkan evrakların takibatını yapmakla görevlidir.

- İşlemler şefliği ise valiliğin mevzuatla alakalı kararların ilan edilmesi ile ilgili görevlerini yerine getirmek ve genelge çıkarılması için gereken iş ve işlemleri yürütmek,

-Vali, vali yardımcısı, hukuk işleri müdürü, kaymakam adayı ve yönetmelikte bahsedilen birim personeli ve sözleşmeli personellerin iş ve işlemlerini takip etmek,

- Hizmet için eğitim faaliyetlerini düzenlemek ve geliştirmek,

-Etik kurulu ile ilgili iş ve işlemleri takip etmek,

Valiliğin askeri ve adli teşkilat dışında kalan kurum ve kuruluşlar üzerindeki faaliyetlerinin işleyişini düzenlemek,

-Mevzuat veya valinin verdiği diğer görevleri yapmakla görevlidir.

İl İdare Kurulu Müdürlüğü

- 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanuna yönelik iş ve işlemleri yürütmek,

-2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu uyarınca yükseköğretim kurumlarında çalışan 657 sayılı devlet memurlarına yönelik işledikleri suçlar sebebiyle il idare kurulunca verilen kararlarla ilgili işlemleri yürütmek,

- 3091 sayılı Taşınmaz Mal Zilyetliğine Yapılan Tecavüzlerin Önlenmesi Hakkında Kanun ile ilgili işlemleri yürütmek,

-yeni bir köyün ihdası ve kaldırılması, başka bir idari birime bağlanması ve ayrılması, sınır çekişmeleri, köy, yerleşim yeri ve tabii yer adlarının değiştirilmesine yönelik işleri takip etmek,

-2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nun verdiği vazifeleri yürütmek,

-mevzuat veya valinin verdiği diğer görevleri yerine getirmek il idare kurulu müdürlüğünün belli başlı bazı görevleridir.

İdare ve Denetim Müdürlüğü

-5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununa dayalı olarak alınan kararların valilikçe yapılması istenen iş ve işlemlerini yürütmek,

-5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ve diğer kanunlar gereğince, valilik ve kaymakamlıkların görev alanına giren mahalli idareler ve mahalli idare birliklerinin işlerini yürütmek,

-Yeni belediyelerin teşkil edilmesi, bağlı köy ve diğer köylerden belediyeyle birleşeceklerin işlerini takip etmek,

- Muhtarların(köy, mahalle) izin, istifa, görevden uzaklaştırma, ölüm gibi durumlarıyla alakalı işlemleri yürütmek,

-Resmi ve gönüllü güvenlik korucularının işlerini düzenlemek,

-Mevzuat ve valinin vereceği diğer görevleri yürütmek idare ve denetim müdürlüğünün içişleri bakanlığının görev alanına giren görevleridir.

İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü

- yazılı ve görsel basın ile diğer kitle iletişim araçlarında paylaşılan il ve valiliği ilgilendiren konuların takibini yapmak,

-valinin emri ile basın bülteni düzenlemek, valinin basın toplantılarını düzenlemek ve basın kuruluşlarına bilgi vermek,

- 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununa göre yapılması gereken iş ve işlemleri yürütmek,

-mevzuat ve valinin vereceği diğer görevleri yürütmek il basın ve halkla ilişkiler müdürlüğünün bazı görevlerindendir.

Özel Kalem Müdürlüğü

İdari hizmetler ve koordinasyon şefliği kanalıyla,

-valinin görev ve izin işleri ile özel haberleşmelerini yürütmek,

-valiye gerekli olan bilgi ve belgeleri hazırlamak

-Herhangi bir yolla valiye gelen başvuruları işlemek almak ve valinin emri gereği yerine getirilmesini sağlamak,

-valinin günlük faaliyetlerini organize-etmek,

-valiliğin güvenlik birimleriyle alakalı işlemlerini yürütmek,

-makamın sıkıyönetim ve olağanüstü hal durumlarında silahlı kuvvetlerle ilgili işlerini valinin talimatlarına göre yürütmek,

-Askeri birliklerden yardım istenmesi gerekli olan durumlarda il idaresi kanununun valiye tanıdığı yetkiler kapsamında gerekli muhaberatı sağlamak,

-valiliğe intikal eden istihbarat, sınır görüşmeleri gibi özel amaçlı ödenek ve harcama belgelerini valinin emriyle korumak ve gerekirse usulünce imha etmek,

-mevzuat ve valinin vereceği diğer görevleri yürütmek,

Protokol şefliği kanalıyla ise,

-aşağıda görev tanımlamaları yapılacak illerde olmayan protokol şube müdürlüğünün görevlerini yapmak özel kalem müdürlüğünün görevlerindendir.

Protokol Şube Müdürlüğü

-valiliğin temsil edileceği kamu ve toplumsal yaşama dair faaliyetlerle ilgili protokol düzenini sağlamak,

-Ulusal ve resmi bayramlar ile tarihi günlerde yapılacak merasimlerin protokol kurallarına göre organizasyonunu yapmak,

-26/6/2006 tarihli ve 2006/11187 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe giren Devlet Cenaze Törenleri Yönetmeliğine göre düzenlenecek ulusal, resmi ve kurumsal cenaze törenleri ile ilgili işlemleri yapmak,

-İl kutlama ve anma programlarına yönelik organizasyonu sağlamak,

-İl protokol listesinin güncelliğini takip ederek valiliğin internet sitesinde yayınlamak,

-mevzuat ve valinin vereceği diğer görevleri yürütmek protokol şube müdürlüğünün görevleri arasındadır.

Hukuk İşleri Müdürlüğü

-1961 yılında kabul edilen Lahey sözleşmesinin 6. maddesinde belirtilen yabancı resmi belgelerin tasdiki mecburiyetinin kaldırılmasına ilişkin hüküm uyarınca bir belgenin başka bir ülkede yasal olarak geçerli olabilmesi için, apostil tasdik şerhinin uygulanabilirliği ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek

-Lahey sözleşmesi kapsamında olmayan ülkelerde kullanılacak evrakın tasdik işlemleri ve ilde bulunan yabancı ülke temsilciliklerinin düzenlediği ve onayladığı belgelerin mevzuata uygunluğu açısından gerekli iş ve işlemleri yürütmek,

-Valilikten istenen hukuki konulara yönelik sorulara dair görüş bildirmek ve hukuk danışmanlığını yürütmek,

-mevzuata yönelik bilgileri derlemek, değerlendirmek ve güncel mevzuatın gelişimi için faaliyetlerde bulunmak,

-Mevzuatın hukuk işleri müdürlüğü kanalıyla yürütülmesini uygun gördüğü inceleme ve teftişe yönelik görevlerin iş ve işlemlerini yürütmek,

- 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanunun valiliğe yüklediği iş ve işlemleri yürütmek,

-23/11/2003 tarihli ve 25298 sayılı İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmeliğe göre kurulun sekreterlik işlerini yürütmek,

-2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanununun Ek 1 inci maddesinde yer alan bildirimleri kabul etmek,

-Lozan antlaşmasında geçen azınlıklarla ilgili çeşitli iş ve işlemleri yürütmek,

- mevzuat ve valinin vereceği diğer görevleri yürütmek hukuk işleri müdürlüğünün alt birimlerinden hukuk işleri şefliğinin bazı görevleridir.

-adli ve idari yargı ile alakalı konuların takibini yapmak, adli ve idari makamlarca istenen dokümanları derlemek, kamu personellerinin haksız yere suçlanmaları hallerinde sebepsiz suçlamada bulunanlar hakkında hukuki süreci başlatmak ve takip etmek,

- 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanununa göre kişi borçlarının ödenmesi ile alakalı yargısal süreci takip etmek,

-adli yargı mercilerinde hazine avukatlarının savunduğu davalarda onlarla birlikte hareket etmek,

-Mahkemelerce verilen kararların uygulanmasını kontrol etmek, sonuçlarını raporlayıp velilik makamını bilgilendirmek,

- 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, 5681 sayılı Matbaalar Kanunu, 5187 sayılı Basın Kanunu ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanununun Ek 1 inci maddesinde valiliği ilgilendiren davalarla ilgili iş ve işlemleri yürütmek,

-4353 sayılı kanunun 24. maddesine göre hazine ile alakalı idari davaların muhakemat müdürlüğüne intikalini sağlamak,

- mevzuat ve valinin vereceği diğer görevleri yürütmekte hukuk işleri müdürlüğü dava işleri şefliğinin bazı görevleridir.

İl Sosyal Etüd ve Proje Müdürlüğü

-İlle alakalı bakanlıklarca gönderilen tedbir ve faaliyetlerin uygulanmasını ilgili birimler ile işbirliği yaparak takip etmek, oluşan sorun ve istenilen çözüm önerilerini ilgili bakanlığa iletmek,

-Doküman temini, düzenlenmesi ve analizini sağlamak,

- Projeler üretmek, araştırmalar yapmak, ve yaptırmak, bu işler esnasında bilimsel yayınlara destek vermek,

-Geniş katılım sağlanabilecek seminer, toplantı vs, gibi organizasyonlar tertip etmek,

-tasarlanan veya yapılan işlerden gerekli çevrelerin haberdar edilmesini sağlamak,

-Güvenlik ve Acil Durumlar Koordinasyon Merkezi Teşkilat, Görev, Yetki, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 13. maddesinde açıklanan görevleri yapmak,

- mevzuat ve valinin vereceği diğer görevleri yürütmek il sosyal etüt ve proje müdürlüğünün bazı görevlerindendir.

İdari Hizmetler Şube Müdürlüğü

-2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun ve 92/3809 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilen Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik uyarınca gerekli iş ve işlemleri yapmak,

-Hükümet konağının tadilat gereken işleri ile bina iç ve çevre temizliğinin sağlanmasını, binanın tesisatlarında arıza oluşmamasını, toplantı salonlarının ve teknik malzemelerin kullanıma hazır olmasını takip etmek,

-2893 sayılı Türk Bayrağı Kanunu'nun ilgili maddelerinin uygulanmasını hükümet konağı ve ek binalarda takip etmek,

-valilik haber merkezinin işlerini takip etmek,

-2006/11545 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe konulan Taşınır Mal Yönetmeliği uyarınca gerekli iş ve işlemleri yapmak, valilik ve diğer birimlere lazım olan ihtiyaçların teminini sağlamak.,

-valinin vereceği diğer görevleri yapmak müdürlüğün belli başlı görevleridir.

Bilgi İşlem Şube Müdürlüğü

-valilik birimleri bilişim hizmetlerinin düzenli ve güvenilir bir şekilde işlemesi için gerekli teknik altyapıyı oluşturmak,

-Bilişim hizmetlerinde kullanılacak bilgisayar, yazıcı, faks vb, cihazlar ile büro malzemelerini bakanlık standartlarına göre tespit ve gerektiğinde temin etmek ile cihazların tamirini yapmak veya yaptırmak,

-5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun ve ilgili mevzuat a göre verilen hizmetlerin trafik bilgilerini doğru olarak teyit etmek ve bilgileri bütünsel olarak muhafaza etmek,

-İnternet Toplu Kullanım Sağlayıcıları Hakkında Yönetmelik gereği, interneti toplu olarak kullanacaklara bu hizmeti verecek firma, şirket vb. İşletmelere izin belgesi düzenlenmesi ve bu işletmelerin kontrolü için gerekli iş ve işlemlerin yürütülmesi,

- e-İçişleri projesi ve diğer bilgi işlem projelerinin valilik ve kaymakamlık birimlerinde uygulanmasını sağlamak,

-valilik internet sitesinin sürekli revize edilerek, güvenli şekilde yayını sağlamak,

-ilçe birimlerine teknik olarak destek sağlamak,

- mevzuat ve valinin vereceği diğer görevleri yürütmek müdürlüğün görevlerindendir.

Açık Kapı Şube Müdürlüğü

-valiliğe şahsen veya elektronik ortamda yapılan başvuruları ilgili birimlere havale ederek, cevabın vaktinde dönülmesini ve süreci takip etmek,

-valiliğe şahsen başvuran vatandaşların talebini almak ve talepleri çözmeye çalışmak,

-Özel durumu olan (şehit yakınları, gaziler veya yakınları, 65 yaş üstü vatandaşlar, hamileler ve engelliler) vatandaşlara yardımcı olmak,

-Valilik birimlerinden taleplere verilen cevapların uygun olmadığına kanaat getirildiğinde düzeltilmesini istemek ve ilgili mülki idare amirine göndermek,

-Mevcut bilgiler ışığında başvuru konularının yoğunluğu, ilin sorunları ve aksayan taraflar hakkında incelemeler yaparak, rapor hazırlamak ve istatistiki bilgiler sunmak,

- Ocak ve temmuz aylarında mülki idare amiri başkanlığında toplantı tertip ederek, değerlendirmeler doğrultusunda hazırlanan raporları bakanlığa iletmek.

- Valinin vereceği diğer görevleri yapmak müdürlüğün görevlerindendir.²⁵⁶

3.2.6 İl Özel İdaresi ve Valinin Konumu

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında 1913 yılında geçici bir kanun olarak kabul edilen İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-u Muvakkati il özel idarelerinin kuruluş ve görevlerini açıklamaktaydı. Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra cumhuriyet döneminde de geçerliliği koruyan kanun 1987 yılında kabul edilen 3360 sayılı kanunla revize edilerek adı İl Özel İdaresi Kanunu olmuştur. 2005 yılında kabul edilen 5302 sayılı İl Özel idaresi Kanunu ise bazı eklemeler ve değişiklikler ile 3360 sayılı kanunun yerini almıştır. 5302 sayılı kanunda ise ilerleyen süreçlerde 5340, 5391, 5538, 5594, 5675, 5728, 5766 ve 5917 sayılı kanunlarla bazı revizyonlar yapılmıştır.²⁵⁷

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 3. Maddesinde il özel idaresi, İl halkının mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisini ifade eder, şeklinde tanımlanmaktadır. Yine aynı maddede il özel idaresinin organları olarak il genel meclisi, il encümeni ve vali belirtilmektedir. ²⁵⁸

5302 sayılı yeni yasada, eski yasada var olan il özel yönetiminin kuruluşunun, ilin kurulmasına yönelik kanunla olacağı ve ilin kaldırılmasıyla tüzel kişiliğinin sonra ereceği hükmü devam etmiştir. Coğrafi olarak il sınırları il özel yönetiminin görev ve sorumluluk alanını kapsamaktadır. ²⁵⁹

İl özel idaresi yerel bir yönetim birimi olması sebebiyle, merkezi idarenin taşra birimlerinden olan il yönetiminden farklı bir yapılanmadır. Kamu tüzel kişiliğine haiz olan il özel idareleri mali ve idari açıdan bağımsız kurumlardır. Buradan çıkarılacak sonuç ise merkezi idarenin taşra yapılanmasının en üst idari birimi olan il'de, özel idaresinin varlığıyla kamu tüzel kişiliğine ve seçimle iş başına gelmiş karar merciine sahip mahalli idare birimi olmaktadır. İl genel idaresi ve özel idarenin ortak noktaları valinin iki teşkilatında başkanı olması ve özel idarenin görev ve sorumluluk alanının il

²⁵⁶ 25 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat/MevzuatNo=15030&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.

²⁵⁷ 25 Şubat 2023. <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/ozel-idare1>

²⁵⁸ 25 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>.

²⁵⁹ Gözübüyük, Yönetim Hukuku, 109.

sınırları olarak belirlenmesidir. Vali'nin özel idareye de başkanlık etmesi kurumun bağımsız hareket etmesine engel olabileceği düşüncesiyle oldukça eleştirilmektedir.

Türkiye'de 81 il olmasına rağmen 51 tane il özel idaresi görev yapmaktadır. Buna sebep 2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun kabul edilip resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle büyükşehir belediyesi olan illerde il özel idarelerinin kaldırılmasıdır.²⁶⁰

3.2.6.1. İl Özel İdaresinin Görevleri, Yetkileri, Sorumlulukları ve Tanınan Muafiyetler

22.02.2005 tarih 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 6. Maddesinde il özel idarelerinin görev ve sorumlulukları, 7. Maddesinde yetki ve imtiyazları, 8. Maddesinde ise kuruma tanınan muafiyetler açıklanmaktadır.²⁶¹

5302 sayılı kanuna göre il özel idaresinin görevleri mahalli ve ortak özelliklere sahip olmak zorundadır. Kanunda bahsedilen görevler il sınırlarını kapsayan ve belediye sınırları haricinde olan görevler şeklindedir.²⁶²

İl özel idaresinin görev ve sorumlulukları mahalli müşterek şekilde olmak kaidesiyle şu şekildedir

-Gençlik ve spor Sağlık, tarım, sanayi ve ticaret; Belediye sınırları il sınırı olan Büyükşehir Belediyeleri hariç ilin çevre düzeni plânı, bayındırlık ve iskân, toprağın korunması, erozyonun önlenmesi, kültür, sanat, turizm, sosyal hizmet ve yardımlar, yoksullara mikro kredi verilmesi, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları; ilk ve orta öğretim kurumlarının arsa temini, binalarının yapım, bakım ve onarımı ile diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin hizmetleri il sınırları içinde yapmak.

²⁶⁰ Odyakmaz, Kaynak ve Ercan, İdare Hukuku, 318.

²⁶¹ Süreyya Sakıncı, Yerel Yönetimler Maliyesi (Teori-Politika-Uygulama) (Ankara: Orion Kitabevi, 2012), 288.

²⁶² Ramazan Şengül, Yerel Yönetimler (Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2015), 54-55.

-imar, yol, su, kanalizasyon, katı atık, çevre, acil yardım ve kurtarma ; orman köylerinin desteklenmesi, ağaçlandırma, park ve bahçe tesisine ilişkin hizmetleri belediye sınırları dışında yapmak.

-2020 yılında kanunda yapılan değişiklik uyarınca bisiklet yollarının ve şeritlerinin, bisiklet ve elektrikli skuter park ve şarj istasyonlarının, yaya yollarının ve gürültü bariyerlerinin planlanması, projelendirilmesi, yapımı, bakımı ve onarımıyla ilgili işleri yapmak.

-2022 yılında yapılan değişikli uyarınca İl özel idaresi; il sınırları içinde mabetler, kültür ve tabiat varlıkları, tarihî doku ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânlar ile cem evlerinin yapım, bakım ve onarımını yapabilir.

-2005 ve 2008 yılında yapılan değişiklikler uyarınca Bakanlıklar ve diğer merkezi idare kuruluşları; yapım, bakım ve onarım işleri, devlet ve il yolları, içme suyu, sulama suyu, kanalizasyon, enerji nakil hattı, sağlık, eğitim, kültür, turizm, çevre, imar, bayındırlık, iskan, gençlik ve spor gibi hizmetlere ilişkin yatırımlar ile bakanlıklar ve diğer merkezi idare kuruluşlarının görev alanına giren diğer yatırımları, kendi bütçelerinde bu hizmetler için ayrılan ödenekleri il özel idarelerine aktarmak suretiyle gerçekleştirebilir. Aktarma işlemi ilgili bakanın onayıyla yapılır ve bu ödenekler tahsis amacı dışında kullanılamaz. İş, il özel idaresinin tabi olduğu usul ve esaslara göre sonuçlandırılır. İl özel idareleri de bütçe imkanları ölçüsünde bu yatırımlara kendi bütçesinden ödenek aktarabilir. Bu fıkraya göre, bakanlıklar ve diğer merkezi idare kuruluşları tarafından aktarılacak ödenekler ile gerçekleştirilecek yatırımlar, kanunun birinci fıkrasında öngörülen görev alanı sınırlamasına tabi olmaksızın bütün il sınırları içinde yapılabilir. 2011 yılında kanunda yapılan değişiklik ile bu fıkra kapsamında belirli bir projenin gerçekleştirilmesi amacıyla il özel idaresine aktarıldığı halde, aktarıldığı mali yılı takip eden yıl sonuna kadar tahsis edildiği proje için kullanılamayacağı anlaşılan ödenekler, ilgili Bakanın onayı ile bu fıkra kapsamında değerlendirilmek ve başka bir projede kullanılmak üzere aynı veya başka bir il özel idaresine veya ilgili mevzuatı çerçevesinde kullanılmak üzere Toplu Konut İdaresine aktarılabilir.

-İl özel idaresi bütçesi, kamu kurum ve kuruluşlarının taşıt kanununa tabii araçlarının alımı, işletilmesi, bakım ve onarımı ile büroların ihtiyaçlarını, kamu binalarının inşası bakım, onarım ve işletilmesini, emniyet hizmetlerinde kullanılacak gerekli malzememin alımını karşılayabilir.

-il çevre plan düzeni; valinin organizesinde, büyükşehirlerde büyükşehir belediyeleri, diğer illerde ise il belediyesi ve il özel idaresi ile gerçekleşir. Planın belediye meclisi ve il genel meclisi tarafından tasdik edilmesi gerekir.

-Hizmetlerin verilmesinde il özel idaresinin mali durumu, hizmetin acilliği ve hizmet götürülecek yerin gelişmişlik seviyesi sırasıyla uygulanır.

-Hizmetler vatandaşların çabuk ulaşabilecekleri ve münasip koşullarla verilir. Engelli, yaşlı, düşkün ve dar gelirli vatandaşlara hizmetler en uygun şartlarda sunulur.

-Vali, hizmetlerin sistemli olarak yerine getirilmesinde diğer yerel idareler ve kamu kuruluşları arasında iş birliğini sağlamakla görevlidir.

İl özel idaresinin yetkileri ve imtiyazları ise şu şekildedir.

-Görev ve hizmetlerini kanunlar çerçevesinde gerçekleştirmek için faaliyetlerde bulunmak, gerçek ve tüzel kişilere faaliyetleri için ruhsat düzenlemek ve kontrolünü sağlamak.

- Kanunların verdiği yetkiye istinaden yönetmelik çıkarmak, emir vermek, yasak koymak ve uygulamak, ceza vermek.

- Hizmetlerin gerçekleşmesi için taşınır, taşınmaz malları almak, satmak, kiralamak, kiraya vermek, takas etmek bunlar üzerinde sınırlı ayni hak tesis etmek.

- Borçlanmak ve yapılan bağışları kabul etmek.

-Vergi, resim ve harçlar dışında kalan ve miktarı yirmi beş milyar Türk lirasına kadar olan dava konusu uyuşmazlıkların anlaşmayla tasfiyesine karar vermek.

- Özel kanunları gereğince il özel idaresine ait vergi, resim ve harçların tarh, tahakkuk ve tahsilini yapmak.

-Belediye sınırları dışında kalan gayri sıhhi müesseseler ve halka açık dinlenme ve eğlence mekanlarına ruhsat düzenlemek ve kontrolünü yapmak. 2007 yılında

kanunda yapılan değişiklik uyarınca sivil hava ulaşımına açık havaalanları bünyesinde yer alan tüm tesislere işyeri açma ve çalışma ruhsatı dahil her türlü ruhsat, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından verilir. Hükmü getirilmiştir.

-Belediye sınırları dışında inşaat ruhsatı ve yapı kullanma belgesi hangi kurum tarafından verilirse verilsin, asansör tescilini yapmak ve yıllık periyodik kontrollerini yapmak veya yaptırmak, gerekli görülen durumlarda asansörleri kullanım dışı bırakmak.

- Hizmetlere yönelik halkın düşüncelerini tespit etmek için kamuoyu yoklaması ve araştırması yapmak.

-İl özel idaresinin proje karşılığı borçlanma yoluyla elde edilen gelirleri, vergi, resim ve harçları, şartlı bağışlar ve kamu hizmetlerinde fiilen kullanılan malları haczedilemez.

-İl özel idaresinin mallarına karşı suç işleyenler Devlet malına karşı suç işlemiş sayılır.

5302 sayılı yasanın 8. Maddesinde il özel idaresine tanınan muafiyet ise şu şekildedir.

-İl özel idaresinin kamu hizmetinde kullanılan geliri olmayan taşınmaz malları ile bunların inşa ve kullanımları KDV (katma değer vergisi) ile özel tüketim vergisi hariç her türlü vergi, resim, harç, katkı ve katılma paylarından muaftır.²⁶³

3.2.6.2. İl Özel İdaresinin Organları

İl Genel Meclisi

İl özel idaresinin karar mercii il genel meclisidir. İl genel meclisi, il genelinde bulunan seçmenlerin ilgili kanunda belirtilen kurallara göre seçimlerde oylarıyla belirlediği üyelerden müteşekkil bir kuruldur.²⁶⁴

1948 yılında kabul edilen 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun'un belirlediğine göre her ilçe bir seçim

²⁶³ 26 Şubat 2023 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>.

²⁶⁴ Gözübüyük, Yönetim Hukuku, 120.

çevresidir. Meclis üyelerinin sayısı son yapılan nüfus sayımında ilçelerin nüfusu baz alınarak belirlenir. ²⁶⁵

İl genel meclisi, seçim sonuçları açıklandıktan sonra 5. gün resen toplanır. İlk toplantıda meclise en yaşlı üye başkanlık eder. Meclis üyeleri içlerinden bir kişiyi gizli oyla meclis başkanı seçer. Meclis her ayın ilk haftası meclis kurulu tarafından önceden tespit edilen bir günde her zamanki yerinde toplanır. Fakat meclis tarafından belirlenen bir aylık tatil süreci bu durumdan müstesnadır. Dönemi'n ilk oturumu kasım ayı toplantısıdır. ²⁶⁶

Meclis'in gündemini başkan belirler ve en az üç gün önce üyelere bilgi verilir. Valinin görüşülmesini istediği konular meclis gündemine alınır. Gündem'in içeriği farklı kanallarla halka da ilan edilir. Meclis bütün üyelerin sayısının yarısından bir fazlasıyla toplanabilir. Toplantıya katılanların salt çoğunluğu (yarıdan bir fazlası) karar verir. Karar yeter sayısı bütün üyelerin sayısının dörtte birinden az olamaz. Karar oylamasında müsbet bir durum oluşursa meclis başkanının irade gösterdiği taraf çoğunluk sayılır. Gizli oylamalarda eşitlik oluşursa oylama yenide yapılır, aynı sonuçların çıkması durumunda ise meclis başkanı tarafından kura çekilir. ²⁶⁷

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununa göre İl genel meclisinin bazı görev ve yetkileri şu şekildedir:

-Stratejik plân ile yatırım ve çalışma programlarını, il özel idaresi faaliyetlerini ve personelinin performans ölçütlerini görüşmek ve karara bağlamak.

-Bütçe ve kesin hesabı kabul etmek, bütçede kurumsal kodlama yapılan birimler ile fonksiyonel sınıflandırmanın birinci düzeyleri arasında aktarma yapmak.

-Belediye sınırları il sınırı olan Büyükşehir Belediyeleri hariç İl çevre düzeni plânı ile belediye sınırları dışındaki alanların imar plânlarını görüşmek ve karara bağlamak.

-Borçlanmaya karar vermek.

²⁶⁵ Şengül, Yerel Yönetimler, 56.

²⁶⁶ Sakınc, Yerel Yönetimler Maliyesi (Teori-Politika-Uygulama), 290-291.

²⁶⁷ Gözübüyük, Yönetim Hukuku, 121.

-Şartlı bağışları kabul etmek.

-İl özel idaresi adına imtiyaz verilmesine ve il özel idaresi yatırımlarının yap-işlet veya yap-işlet-devret modeli ile yapılmasına, il özel idaresine ait şirket, işletme ve iştiraklerin özelleştirilmesine karar vermek.

-Encümen üyeleri ile ihtisas komisyonları üyelerini seçmek.

-İl özel idaresi tarafından çıkarılacak yönetmelikleri kabul etmek.²⁶⁸

İl Encümeni

2005 tarih ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 25-28. Maddelerinde eskiden adı il daimi encümeni olan il encümeninin oluşumu, görev ve yetkileri, toplantıları ve üyelerine verilecek ödenek hükümlerine yer verilmiştir. İl encümeni, il özel idaresinin müzakere, danışma ve karar organıdır.²⁶⁹

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununda geçen il encümenin yapısına yönelik incelemelerde bulunan Anayasa Mahkemesi bu kurulun karar merci niteliğinde olmayıp, il genel meclisinin aldığı kararları tatbik eden bir organ olduğunu belirtmiştir.²⁷⁰

İl encümeninin başkanı validir. Genel sekreter, İl genel meclisinin her yıl kendi üyeleri arasından seçeceği üç üye ile valinin her yıl birim amirlerinden seçeceği iki üye encümenin diğer üyeleridir. Vali'nin iştirak edemediği toplantıların başkanı vekaleten genel sekreterdir. Vali, encümen toplantılarına gündemdeki mevzularla alakalı görüşlerine başvurulmak üzere ilgili birim amirlerini çağırabilir. Bu amirler karar aşamasında oy kullanamazlar.

İl encümeni toplantısı günü ve saati önceden tespit edilmiş olarak haftada en az bir defa gerçekleşir. Başkan acil durumlarda il encümenini toplayabilir. Encümenin gündemini vali belirler. Üyeler toplantıda görüşülmek üzere konu teklifinde bulunabilir. Encümen bütün üyelerin yarından bir fazlası yani salt çoğunluğuyla bir araya gelir.

²⁶⁸ 26 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>

²⁶⁹ Mustafa Tamer, Açıklamalı- Yorumlu- İçtihatlı İl Özel İdareleri (İzmir: Mustafa Tamer Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2009), 107.

²⁷⁰ Şengül, Yerel Yönetimler, 64.

Kararlar toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla alınır. Karar sonuçları denk olursa, başkanın irade gösterdiği taraf çoğunluk kabul edilir. Çekimser oy kullanılamaz, üyeler karar oylamasında bulunmak zorundadır.²⁷¹

İl encümeninin 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunda bahsedilen bazı görev ve yetkileri ise şunlardır:

-Stratejik plan, yıllık çalışma programı, bütçe ve kesin hesap hakkında il genel meclisine görüş sunmak.

-Vergi, resim ve harçlar dışında kalan ve miktarı beş milyar Türk lirasına kadar olan ihtilafların sulhen halline karar vermek.

-Yıl içerisindeki faaliyetlere dair kamulaştırma kararları almak ve tatbik etmek.

- Önceden tespiti yapılamayan gider ödeneğinin harcama yerlerini tespit etmek.

- Kanunlar çerçevesinde cezaları vermek.

-Belediye sınırlarında bulunmayan halka açık yerlerin açılış ve kapanış saatlerini tespit etmek.

-Valinin encümene havale ettiği konularda görüş bildirmek.

-Kanunların verdiği diğer görevleri yapmak.²⁷²

Vali

Vali, il genel idaresinin en büyük mülki amiri olmasının yanında yerel idare birimlerinden olan il özel idaresinin de il genel meclisi ve il encümeni üç organından birisidir. Vali, İl özel idaresi teşkilatının yürütme organıdır ve bulunduğu pozisyon itibarıyla 5302 sayılı il özel idaresi kanununun 29. maddesinde il özel idaresinin başı ve tüzel kişiliğinin temsilcisi olarak belirtilmektedir.²⁷³

Vali'nin merkezi idarenin taşra teşkilatı olan il genel idaresi içerisindeki konumu ve görevlerini yerel idare teşkilatı olan il özel idaresindeki konumu ve görevleriyle ayırt

²⁷¹ Odyakmaz, Kaynak ve Ercan, İdare Hukuku, 328-329.

²⁷² 27 Şubat 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>.

²⁷³ Şengül, Yerel Yönetimler, 66.

etmek önemlidir. Mesela, valinin il özel idaresinde vesayet denetim yetkisi ve memurlar üzerindeki hiyerarşi yetkisi önemli hususlardandır.

Vali, yetki ve görevlerinden bazılarını gerekli durumlarda vali yardımcılara, il özel idaresinde yöneticilik sıfatı olan personellere ve ilçelerde kaymakamlara devredebilir.²⁷⁴

Vali ve akrabalarının il özel idaresi ile sorun yaşayıp dava açılması durumlarında bu davalarda il özel idaresini meclis başkanı, başkan olmadığı zaman başkan vekili veya bunların yetki vereceği kişiler temsil ederler.

5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 30. maddesine göre valinin görev ve yetkileri şu şekildedir:

-Vali, il özel idaresinin başıdır. Bu vasıfla teşkilatı sevk eder, yönetir, hak ve menfaatlerini gözetir.

-Stratejik plan dahilinde teşkilatı yöneten vali, kurumsal stratejileri oluşturur. Bu minvalde bütçeyi, teşkilat faaliyetlerinin ve personelinin performans kıstaslarını belirlemek, izlemek ve değerlendirmek ve izlenimleri il genel meclisine aktarmak.

-Teşkilatı, kamu iş yerlerinde. Törenlerde ve yargı birimlerinde davacı veya davalı olarak temsil etmek veya vekil atamak.

-İl encümenine başkanlık etmek.

-İl özel idaresinin bütün mallarını idare etmek.

-İl genel meclisi ve il encümeni kararlarını tatbik etmek.

-Bütçeyi uygulayarak, meclis ve encümen yetkisi dışında olan aktarmaları yapmak.

-Teşkilat personelini atamak

-Teşkilatın kuruluşlarını ve işletmelerini teftiş etmek.

-Şartsız bağışları kabul etmek.

274 Odyakmaz, Kaynak ve Ercan, İdare Hukuku, 328-330.

-İlde bulunan vatandaşların huzur, sağlık ve mutluluk içerisinde yaşayabilmesi için gerekli tedbirleri sağlamak.

-Bütçede yoksul ve muhtaçlara tahsis edilen ödeneği gerekli yerlere sarfetmek.

-Yasalar çerçevesinde il özel idaresine verilmiş, il genel meclisi ve il encümeni kararını gerektirmeyen görevleri yapmak ve yetkileri kullanmak.²⁷⁵

Vali, yerel idareler genel seçimlerinden altı ay sonra stratejik plan ve ilgili olduğu yıl başından evvelde yıllık performans planını düzenler ve il genel meclisine onaya gönderir. Stratejik plan kalkınma plan ve programları ile varsa bölge planı ile uyumlu olmalıdır. Stratejik plan mevcut üniversiteler ve meslek odaları ile konuyla ilgili sivil toplum kuruluşlarının fikirlerine başvurularak hazırlanır. Plan meclisi kurulunda kabul görürse yürürlüğe sokulur. Stratejik plan ve performans planı il genel meclisinde il özel idaresi bütçesinin görüşülmesinden önce bütçenin hazırlanmasına kaynaklık eder.²⁷⁶

²⁷⁵ 28 Şubat 2023.<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>.

²⁷⁶ Sakınc, Yerel Yönetimler Maliyesi (Teori-Politika-Uygulama), 294.

BÖLÜM 4

MEHTUBİ-ZADE MEHMET REŞİT PAŞA (1868-1924)

4. 1. DOĞUMU VE AİLESİ

Eğitimci, bürokrat, idareci ve siyasetçi kimliği ile tanınıp daha çok Sivas valiliği sürecinde milli mücadeleye olan desteğiyle tarihe geçmiş olan çalışkan ve vatansever Mehmed Reşid Paşa hicri 1285, miladi 1868 yılında babasının memuriyeti dolayısıyla yaşadıkları Şam’da dünyaya gelmiştir. Babası Mahkeme-i Temyiz (Yargıtay) Ceza dairesi üyeliği gibi önemli bir görevi ifa eden Kadı Asker İzzet Molla, annesi ise Dürriye hanımdır²⁷⁷. Reşit Paşa’nın kızı Nimet Paşakay’ın verdiği bilgiye göre I. TBMM’nin ilk sağlık bakanı olan, cumhuriyet döneminin önemli aydın ve siyasetçilerinden Doktor Adnan Adıvar Reşit Paşanın amcası Kadı Baha Mollanın oğludur.²⁷⁸ Paşanın mensubu bulunduğu aile mektubizadeler olarak bilinmektedir²⁷⁹.

4.2. EĞİTİM HAYATI

İlkokuldan üniversiteyi bitirmesine kadar eğitim yılları İstanbul’da geçen Reşit Paşa İlkokulu İstanbul Nur-ı Osmaniye Sıbyan Mektebinde, Ortaokulu Soğukçe Askeri Rüştiyesinde bitirmiştir. Mekteb-i Mülkiyenin idadi (lise) kısmından ala derecede mezun olup akabinde mülkiye mektebinin yüksek kısmından başarılı bir derece ile diploma almış ve bir buçuk sene görev yapacağı Şuray-ı Devlet Muhakemat Dairesi Mülazımlığına atanarak memuriyet hayatına başlamıştır²⁸⁰. Yabancı dil olarak özellikle

²⁷⁷ Ali Çankaya, “ Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikde” Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969), 315.

²⁷⁸ Mehmet Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri (Ankara: T. C. , İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama,ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, 1990), 77.

²⁷⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Mehmed Reşid Mektubizade; 1285 Şam doğumlu, Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi Azası İzzet Efendi’nin Oğlu bk. 180/157, DH. SAİDd., Gömlek No: 297, Tarih: H-29-15.1285.

²⁸⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Mehmed Reşid Mektubizade; 1285 Şam doğumlu, Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi Azası İzzet Efendi’nin Oğlu bk. 180/157, DH. SAİDd., Gömlek No: 297, Tarih: H-29-15.1285.

modern Osmanlı okullarında ağırlıklı olarak okutulan Fransızca öğrenmiştir. Bu dilin belagatini iyi kullanmış ve öğrendiklerini kaleme de başarılı bir şekilde aktarmıştır.²⁸¹

4. 3. EVLİLİKLERİ VE ÇOCUKLARI

Reşit Paşa'nın ikinci evliliğinden olan kızı Nimet Paşakay hanımefendinin paylaştığı bilgilere göre babası Reşit Paşa iki kez evlenmiştir. İlk evliliği mülkiye mektebinden hocası olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Emine Semiye Hanımla 1895 yılında gerçekleşmiştir²⁸². Emine Semiye Hanım 1864-1944 yılları arasında yaşamıştır. Aynı zamanda ilk kadın romancımız olarak bilinen Fatma Aliye Hanım'ın kız kardeşidir.

Siyasetçi, gazeteci, eğitimci ve edebiyatçı yönleriyle tanınmaktadır.²⁸³ Bu izdivaçtan Ahmet Cevdet isimli çocukları dünyaya gelmiş, Ahmet Cevdet 1934 soyadı kanununun akabinde önce Yularkıran soyadını almış ilerleyen zamanlarda Lağaş soy ismini kullanmıştır. Ahmet Cevdet Bey'in 1939 yılında Cevdet R. Yularkıran adıyla yayımladığı "Reşit Paşanın Hatıraları" isimli kitap kaynak niteliği taşımış ve Reşit Paşa hakkında aydınlatıcı bilgilere yer vermiştir. Paris ve Sofya'da basın ataşeliği görev yapmış, kendisine Legion d'Honneur nişanı verilmiştir. Sümer Tarihi ile ilgili çalışmaları da bulunmaktadır. Reşit Paşa'nın vefatı üzerine bütün evraklarının çoğu ilk çocuğu olan Ahmet Cevdet Bey'de kalmıştır. Yine Nimet Hanım'ın verdiği bilgiler ışığında Reşit Paşa'nın ikinci evliliği Nimet Hanım'ın da annesi olan Melek hanımla gerçekleşmiştir. Bu evlilikten 1910'da büyük oğlu Mahmut Aziz (Ronabar), 1912'de büyük kızı Nimet (Paşakay), 1914'te küçük oğlu Celal (Ronabar), 1917'de ortanca kızı Hikmet (Altunbaşak), 1920'de küçük kızı Fikret (Karanakçı) dünyaya gelmiştir.²⁸⁴

Milli mücadele döneminde vatan sevgisiyle fedakarca çalışmalar yapan Melek Reşid Hanım'a kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Vatanımızın zor ve sıkıntılı günlerinde erkekler kadar Türk kadınları da büyük gayret sarfetmiştir. Melek Hanım 9 Aralık 1919 tarihinde Sivas'ta "Anadolu Kadınları

281 Filiz Gemici, "Milli Mücadele'de Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa (1868-1924)," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Sakarya Üniversitesi, 2007).

282 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 177.

283 Şahika Karaca, "Öncü Bir Kadın Yazar Emine Semiye'nin Kaleminden 'İslamiyet'te Feminizm' ", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 21, S. 2 (2012): 270.

284 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 178.

Müdafaa-i Vatan Cemiyeti “” ni kurmuş, cemiyetin başkanlığını üstlenerek, diğer illerde de teşkilatlanmasına gayret etmiştir. Padişah, Sadrazam ve Dahiliye Nezareti cemiyet kanalıyla uyarılmış ve vatanın içine bulunduğu zor süreçten çıkış için tedbirler alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır. I. Dünya Savaşında İtilaf bloğunda yer alan İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika’nın İstanbul’da bulunan temsilcilerine işgallerin haksızlığına yönelik mesajlar gönderilmiştir. Diğer taraftan halktan nakdi ve aynı yardım toplanarak askeri birliklere ciddi manada destek olunmuştur. Ankara’da bulunan idari kadro ile de iyi ilişkiler kurulmuş ve Mustafa Kemal Paşa bu durumdan çok hoşnut olmuştur. Cemiyet ile gerçekleşen muhabereleden birine Mustafa Kemal Paşa’nın şu şekilde mukabele etmiştir:

“Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’ne

Muhterem Hemşirelerimiz,

Yeni bir muavenet-i vatanperver annelerinden bahis 12 Şubat 1336 tarihli ve 66 numaralı tahrirâtı, kemali ihtiram ile aldık. Anadolu kadınlarının hidematı vataniyeye devamı iştiraklerini görmekle pek ziyade mütehasıs olduk. Takdirat ve teşekkürâtı mahsusamızı arz eder ve mesai-i kıymetderanelerinde muvaffak olmanıza dualar ederek hürmetlerimizi takdim eyleriz efendim.

Ankara, 9 Mart 1336 (1920)

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal”

Melek hanım cemiyet başkanlığını eşi Reşit Paşa ikinci kez Kastamonu Valiliğine tayin edilene kadar sürdürmüştür²⁸⁵.

2021 yılında, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’nin kuruluşundan 102 yıl sonra Melek Hanım’ın ismi Sivas merkezde bugünkü valilik binasının arkasında kalan Hikmet Işık Caddesinde bir meydana verilerek bu şekilde onore edilmiştir.²⁸⁶

285 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 213-214.

286 Göksel Cüneyt İğde, “ Milli Mücadele Kahramanlarından Melek Reşit Hanım’ın İsmi Sivas’ta Meydana Verildi”, Anadolu Ajansı, 11 Aralık 2021. <https://www.aa.com.tr/> (2 Nisan 2023 tarihinde erişildi).

4. 4. MEHMET REŞİT PAŞA’NIN VALİLİK MESLEĞİNDEN ÖNCEKİ GÖREVLERİ VE CEMİYET HAYATINA YÖNELİK FAALİYETLERİ

1888 yılının sonlarında mülkiye mektebinden mezun olan Reşit Paşa 1889 yılının başlarında Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi Mülazımlığı’na stajer memur olarak atanmıştır. Yaklaşık bir buçuk yıl sürecek bu görevi devlet bünyesindeki ilk memuriyeti ve tecrübesi mesabesinde dir.²⁸⁷ İlk devlet hizmetinin ardından maarif nezareti bünyesine katılan Reşit Paşa bu teşkilatta evvela 19 Temmuz 1890 tarihinde Siroz Mekteb-i İdadisinin Müdürlüğüne yedi yüz kuruş maaşla, aynı okulun Fransızca öğretmenliğine altı yüz kuruş maaşla ve coğrafya öğretmenliğine üç yüz kuruş maaşla atanmıştır.²⁸⁸ 1894 yılının ekim ayında Selanik İdadisi Müdürlüğü yanında fizik ve kimya öğretmenliğine, 1895 yılının mayıs ayında Trabzon Vilayeti Maarif Müdürlüğü yanında Trabzon İdadisine ahlak, edebiyat ve usul-i defteri öğretmeni olarak atandı. Maarif teşkilatındaki son vazifesi ise Selanik Vilayeti Maarif Müdürlüğü ve Selanik merkezde yer alan idadiye kimya öğretmeni olarak gönderilmesi oldu.²⁸⁹

Selanik Vilayeti Maarif Müdürü iken önce boş olan Siroz mutasarrıflığına akabinde de Selanik Vilayetine bağlı olan Drama sancağına vekil mutasarrıf olarak hizmet etmiştir.²⁹⁰

1904 yılında kariyeri ve memuriyet hayatında gösterdiği maharetli işlerden ötürü Siroz Mutasarrıflığı asaleten tevdi edildi. Paşa ünvanını bu görevi esnasında verilen Rumeli Beylerbeyliği makamıyla elde etti. 1908 yılında Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyetin ilan edilmesine etki edecek olan İttihat ve Terakki Partisinin daha önceden bir gönüllüsü olmuştu ve partinin gizli faaliyetlerine iştirak etmekteydi.²⁹¹ Reşit Paşa’nın Siroz’deki görev yılları Balkanlar ve Rumeli’de milliyetçilik olayları oldukça artmış olduğundan Siroz’a da yansıyan anarşi olayları ve eşkıyalar ile mücadeleyle geçmiştir. Özellikle İngiltere ve Rusya’nın bölgedeki kışkırtıcı hareketleri ortamı daha

287 Gemici Filiz ve Şahin Enis, “Milli Mücadele’de Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa (1868-1924).” Akademik İncelemeler Dergisi 2, S. 2 1-25 (Ağustos 2014): 3.

288 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Mehmed Reşid Mektubizade; 1285 Şam doğumlu, Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi Azası İzzet Efendi’nin Oğlu bk. 180/157, DH. SAİDd., Gömlek No: 297, Tarih: H-29-15.1285.

289 Çankaya, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları, 315.

290 Gemici ve Şahin, “Milli Mücadele’de Bir Vali,” 4.

291 Kamil Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 78.

da kaosa sürüklemiştir. Bu olumsuzluklar meşrutiyet idaresini isteyen İttihat ve Terakki Cemiyetini harekete geçirmiş ve Padişah’a karşı bazı eylemler başlamıştır. Manastırda bulunan Müslümanlarda meşrutiyetin ilanı için askeri depoları basmış ve her yerde isyanlar vuku bulmuştur. Yıldız sarayına yurdun her bölgesinden telgraflar çekilmeye başlamıştır.²⁹² II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden kısa bir süre önce Reşit Paşa’da Sultan II. Abdulhamit’e Siroz halkının da baskısıyla gönderdiği telgrafta “ 24 saat zarfında meşrutiyet ilan edilmediği ve kanuni esasi yürürlüğe konmadığı takdirde Siroz Sancağının Veliaht Reşat Efendiye biat edeceğini ...” belirtmekteydi. Bu telgraf adeta Reşit Paşa’nın İttihat ve Terakki Partisinin bir sözcüsü gibi hareket ettiğini göstermektedir. Siroz Mutasarrıfı Reşit Paşa bu telgraf vesilesiyle adından çokça söz ettirmeye başlamıştı. 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyetin padişah tarafından ilan edilmesiyle teşekkül edilen ilk hükümet Reşit Paşayı valiliğe terfi ettirdi. İlk olarak Edirne Valiliği, daha sonra sırasıyla Cezair-i Bahr-i Sefid, Manastır, Ankara, Kastamonu, Sivas ve memuriyet hayatının son görev yeri olan ikinci kez Kastamonu valiliklerinde bulundu.²⁹³

4.5. MEHMET REŞİT PAŞA’NIN SİVAS VALİLİĞİNDEN ÖNCEKİ VALİLİK GÖREVLERİ

II. Meşrutiyetin ilan edilmesinde etkin rol oynayan zamanın devlet adamlarından Siroz Mutasarrıfı Reşit Paşa gösterdiği fayda ile dirayet ve kifayetide tecrübe edildiğinden Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi vekâletinden gelen yazı ile 10 Ağustos 1908’de yirmi bin kuruş maaşla Edirne’ye Vali olarak atanmıştır.²⁹⁴ Edirne’deki icraatlarına ilişkin detaylı bilgi ve belgeler olmamakla beraber, Reşit Paşanın valiliği esnasında Edirne’de İstasyon caddesi yapılmaya başlandığı, İttihat ve Terakki adında Darü’l-Eytam (yetimler yurdu, yetimhane) ve jandarma okulunun inşa edildiği bilinmektedir.

Edirne’de 11 ay valilik yapan Reşit Paşa 10 Eylül 1909’da Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) valisi olarak görevlendirilmiştir. Merkezi Rodos olan vilayetin nüfus

²⁹² Gemici ve Şahin, “Milli Mücadele’de Bir Vali,” 4.

²⁹³ Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 78.

²⁹⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Mehmed Reşid Mektubizade; 1285 Şam doğumlu, Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi Azası İzzet Efendi’nin Oğlu bk. 180/157, DH. SAİDd., Gömlek No: 297, Tarih: H-29-15.1285.

yoğunluğunu Rumlar oluşturmakta idi. Bölge'ye ulaşım ve şehir planı faaliyeti olarak 83 km'lik yol, eğitim faaliyetleri için rüşdiye (ortaokul), halkın kalkınması için ziraat odası bünyesinde ekonomik faaliyetlerin yapılmaya çalışıldığı Reşit Paşa'nın görev süresinde görülmektedir.²⁹⁵

Reşit Paşa'nın bir sonraki görev yeri 1910 yılı aralık ayında atandığı Manastır vilayeti valiliği olmuştur.²⁹⁶ Bu günkü Makedonya sınırlarında kalan ve tarihi ehemmiyeti olan Manastır şehrinin Reşit Paşa'nın atandığı sıralarda İttihad ve Terakki Fırkasının faaliyet alanlarından olduğu bilinmektedir. Milliyetçilik akımının da etkisiyle bölge de bölücü isyan hareketleri oldukça fazladır.²⁹⁷ Sultan Reşad'ın 1911 haziran ayında Selanik, Üsküp, Priştine, Manastır ve Kosovayı kapsayan Rumeli gezisi Reşit Paşa'nın Manastır valiliğine dönemindedir. Manastır ziyareti 20 Haziran'da başlayan Sultan Reşat için coşkulu törenler yapılmış günün anısına Abide-i Hürriyet'in temeli atılmıştır. Valilik tarafından bir cuma selamlığı hazırlanması istenmiştir. 24 Haziran 1911 Cuma günü Ishakiye Camiinde namaz eda eyleyen sultan daha sonra Selanik'e uğurlanmıştır.²⁹⁸ Sultan Reşad'ın Manastır'a gelmesinden sonra bölgede kargaşa ortamı oluşmuş, idaresel anlamda zafiyeti hissedilen Reşit Paşa'nın daha dirayetli olarak telakki edilen Ankara Valisi Ali Münif Bey'le yer değiştirmesi kararlaştırılmıştır.²⁹⁹

13 Temmuz 1911'de Ankara Valisi olarak atanan Reşit Paşa 23 Temmuz 1911'de Ankara'ya intikal etmiş ve görevi devralmıştır. Bu görevini 1 Ekim 1912 tarihine kadar devam ettirmiştir.³⁰⁰ Yozgat, Kayseri, Kırşehir ve Çorum sancaklarından müteşekkil Ankara Vilayeti'nin belli başlı sorunları olarak hapisanelerin olumsuz şartlarda olması ve özellikle savaşlar ile ekonomik kriz sebebiyle akıl hastalıklarında çoğalmalar Reşit Paşa'nın karşısına çıkmaktaydı. Reşit Paşa Şehrin imara yönelik faaliyetlerinde ziyade bahsedilen konulara yönelik ıslah ve iyileştirme çalışmaları ile mesaisini geçirmekteydi. Ankara valiliğinden ayrıldıktan sonra sekiz ay herhangi bir görev almayan Reşit Paşa 14

295 Gemici ve Şahin, "Milli Mücadele'de Bir Vali," 78.

296 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Mehmed Reşid Mektubizade; 1285 Şam doğumlu, Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi Azası İzzet Efendi'nin Oğlu bk. 180/157, DH. SAİDd., Gömlek No: 297, Tarih: H-29-15.1285.

297 Kemalettin Kuzucu, "Yüzyıl Önceki Ruhla Sivas Kongresinin Yüzüncü Yılı, " içinde Araf'taki Devlet Adamı Sivas Valisi Reşit Paşa, (Sivas: Sivas Valiliği Yayınları, 2020), 81.

298 Gemici ve Şahin, "Milli Mücadele'de Bir Vali," 6.

299 Kuzucu, "Yüzyıl Önceki Ruhla Sivas Kongresinin Yüzüncü Yılı, " 81.

300 Gemici, ve Şahin, "Milli Mücadele'de Bir Vali," 6.

Mayıs 1913 tarihinde ilk Kastamonu valiliği görevine tayin edilmiştir. İkinci Kastamonu Valiliği görevi ise Sivas Valiliği akabinde olacaktır.³⁰¹

Hızlı ve yoğun geçen memuriyet hayatının 8 aylık bölümünü dinlenerek geçiren Reşit Paşa Kastamonu Valiliğine tayin haberini aldıktan sonra 9 Haziran 1919 tarihinde İnebolu'ya intikal etmiş, oradan da ertesi gün Kastamonu'ya varmıştır. Gelenek haline getirilmiş merasimle Kastamonu halkı tarafından karşılanan Reşit Paşa makamına oturmuş ve görevine başlamıştır. 16 Haziran'da valilik fermanı okunmuştur. Vali Reşit Paşa karşılama töreninde hazır bulunanlara hitaben: “Söze değil icraata bakılacağını söylemiş. Vatandaşların saatlerce hükümet kapısında bekletilmemesini, işlerin dakikası dakikasına görülmesini istemiş ve bu hususta takipçi olacağını belirtmiştir. Yaklaşık olarak 2 sene 3 ay Kastamonu'ya hizmet eden Reşit Paşa bu süreçte şehre eğitim ve kültür, sağlık ve sosyal hizmetler, bayındırlık ve imar, ekonomi alanlarında hizmetlerde bulunmuştur.”³⁰²

1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine göre il valilerine yılda bir veya iki kez süresi üç ayı geçmeyecek şekilde taşrada devir ve teftiş yapmak görevleri verilmişti. Buna istinaden Reşit Paşa ilk Kastamonu Valiliği sürecinde iki kere bu görevi ifa etmiş, vilayet kazalarında devir ve teftişe çıkmıştır. Birinci gezisini Eylül 1913'te takribi bir ay süre ile Daday, Araç, Devrekani, Safranbolu, Çerkeş, Çankırı, Tosya, Taşköprü, Boyabat ve Sinop kazalarına gerçekleştirmiştir. İkinci gezisi ise İnebolu, Taşköprü, Araç ve Devrekani kazalarına olmuştur. Reşit Paşa teftiş seyahatlerinde gittiği bölgelerin yönetim icraatları ve beledi işleri, ekonomisi, tarımsal faaliyetleri, sanayisi, sosyal ve sağlık hizmetleri ile imara yönelik faaliyetlerini raporlamış ve Hükümet'e göndermiştir.³⁰³

Reşit Paşa'nın şehre dair diğer hizmetleri ise şehirde bulunan eğitim kurumlarına ziyarette bulunması, Ankara'da yapılan 100 yataklı Gaziler Hastanesinin yapımına şehir olarak destek verilmesi, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin revize edilerek hizmet vermesi ve

301 Kuzucu, “Yüzyıl Önceki Ruhla Sivas Kongresinin Yüzüncü Yılı,” 81.

302 Mustafa Eski, Kastamonu Valileri 1838-2000 (Ankara: Kastamonu Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü Yayınları, 2000), 87.

303 Tahir Bilirli, “Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Paşa'nın 1914 Yılı Vilayet Gezisi Raporuna Göre Taşköprü, İnebolu, Araç ve Devrekani İlçeleri”, Turkish Studies-Historical Analysis 15, S. 2 (2020): 392-393.

Reşit Paşa'nın cemiyet başkanlığına seçilmesi, merkezi İstanbul olan gençlere yönelik Türk Gücü Derneği'nin Kastamonu şubesinin açılması ve Reşit Paşa'nın fahri başkanlığı üstlenmesi, Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin Kastamonu Şubesinin yeni tüzüğe göre toplanması, yapımı süren kışlanın bir kısmının faaliyete başlaması, Olukbaşı'nda mesire alanı yapılması, çiftlik mektebine damızlık hayvan getirilmesi şeklinde özetlenebilir³⁰⁴.

Reşit Paşa'nın İlk Kastamonu Valiliği 25 Ağustos 1915'te hükümet tarafından gerekçe gösterilmeden valilikten azledilmesiyle son bulmuştur. Yerine Erzincan Mutasarrıfı Memduh Bey vekaleten atanmıştır³⁰⁵.

Reşit Paşa'nın azline sebep olan mesele ise Talat Paşa hükümetinin aldığı azınlıkların tehcir edilmesi kararına muhalefet etmesidir. Reşit Paşa'ya göre azınlıklar sorun oluşturmamaktaydı ve sürülmeleri anlamsızdı³⁰⁶.

4. 6. ERGANİ MEBUSU MEHMET REŞİT PAŞA

Reşit Paşa'nın kızı Nimet Paşakay babasının Kastamonu Valiliğinden azledilmesinden sonra ailesiyle İstanbul Göztepe'de bulunan köşklerine döndüklerini, birinci dünya savaşının da etkisiyle karşılaştıkları maddi zorlukları ve bu süreçte babasının işgal güçlerinin faaliyetlerine üzülen manen yıprandığı ve hastalandığını anılarında anlatmaktadır.³⁰⁷ 1916 yılında yapılan seçimlerde boşta olan Reşit Paşa bir anlamda iade-i itibar ile Diyarbakır Ergani Mebusu seçilerek Meclis-i Mebusan'a girdi.³⁰⁸ Reşit Paşa anılarında bab-ı ali ve sultan Abdulhamit'e yönelik bazı eleştirilerde bulunduktan sonra mebus seçilmesini anılarında şöyle aktarmaktadır:

“Lakin, İttihat ve Terakki Cemiyeti yine başkaydı. Cemiyetin hükümeti, cemiyete mensup memurlarını kolaylıkla fedadan çekinmiyordu. Cemiyet ise, bu suretle eza gören kardeşlerinin gönlünü almaktan geri kalmıyordu. Nitekim; dahiliye nazırı sıfatıyla beni azleden rahmetli Talat Bey (Paşa) cemiyet lideri sıfatıyla, hatırım

304 Eski, Kastamonu Valileri 1838-2000, 87-88.

305 Bilirli, “Kastamonu Valisi,” 394.

306 Filiz Gemici, “Milli Mücadele’de Bir Vali.” 29.

307 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 214-215.

308 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 78.

okşamayı ihmal etmedi. Beni Ergani sancağından mebus çıkarttı, yeni kurulan bankalardan birinin idaresine de aza seçti. “³⁰⁹

Mehmet Reşit Paşa 8 Ocak 1916’da Meclis-i Mebusan’ın 22. Oturumunda Ergani Mebusu vasfıyla meclis kürsüsünden yemin etmiştir.³¹⁰ Reşit Paşa meclis sıralarında geçirdiği günlerdeki izlenimlerini de anılarında söyle aktarmaktadır:

“İşte, harbin son safhalarını (1. Dünya Savaşı) bu suretle meb’usan meclisi sıralarında takip etmek fırsatını elde etmiş bulunuyordum. Fakat bu fırsat her Türk meb’usu gibi beni de derece çoğalan ıstıraplı bir uyanıklığa sevk etti. Devletin, Bab-ı Ali ve ona bağlı gazetelerin sürekli propagandalarına rağmen yok olduğunu görüyorduk.

Bir gün bu hakikati hükümet te itiraf etti; nihai zafer tekerlemelerini bıraktı, harbi ve memleketi idarede gösterdiği aczin bütün cezalarını başkalarına devrederek çekildi. Dört harp yılı ağızlarını açmayan, hükümeti hiç yoktan sebepler icat edip alkışlayan meb’uslardan bir kısmı şimdi galeyana gelmişlerdi. İş başından ayrılan hükümet aleyhine siyasi edebiyatta numune teşkil edecek nutuklar söylüyorlar, ateşler püskürüyorlar, kıyametler koparıyorlardı. O arada İttihat ve Terakki Cemiyeti ve hükümeti hakkında taşıdıkları kini, masum Türk milletine karşı da beslemek isteyen insafsız meb’uslar da görülüyordu. Bunlar, o milleti ölüme mahkum görerek, olanca kuvvetleriyle iftiralar düzüyorlardı. Meb’usan meclisi kürsüsünden bütün cihana seslerini duyurmaya çalışıyorlardı.

Bu adamlar, dört uzun harp yılı içinde neredeydiler, şimdi kanlarını dökmek istedikleri insanların fenalıklarını, o zamanlar niçin tenkit etmemişlerdi?... Buraları şu sayfalarda araştırmak manasızdır. Yalnız siyasi ahlaksızlığın, Osmanlılık camiası denilen yarı kuruntuya dayanan, yarı sun’i teşekkül arasında ne kadar kökleştiğine işaret etmiş olmak için bu satırları yazdım.”³¹¹

309 Cevdet R. Yularkıran, Hatıralar (Sivas Valisi Reşit Paşa’nın Hatıraları) (Sivas: Sivas Hizmet Vakfı Yayınları, 2009), 3.

310 Filiz Gemici, “Milli Mücadele’de Bir Vali. ” 31.

311 Yularkıran, Hatıralar, 3-4.

Meclis üyeliği süresinde kayıt altına alınan meclis-i mebusan zabıt ceridelerine göre Reşit Paşa meclis çalışmalarında oylamalara iştirak etmiş fakat ferdi olarak yorum yapmamayı ve fikir önerisinde bulunmamayı yeğlemiştir.³¹²

Mebusan Meclisinin 21 Aralık 1918 tarihinde padişah tarafından kapatılmasıyla Reşit Paşa yine açıkta kalacaktı. Bu süreçte yine maddi imkansızlıklar baş göstermiş kendisi ve ailesi oldukça müşkül bir durumda kalmıştı. Kendisi İttihat ve Terakki Cemiyetine yakın olmakla birlikte dönemin iktidarını elinde bulunduran Hürriyet ve İtilaf Partisi hükümeti tarafından bazı tanıdıklarının araya girip paşayı idaresel anlamda tavsiye etmesiyle 13 Mayıs 1919 tarihinde Sivas valiliğine tayin edildi.³¹³ Hükümet'in ittihatçı bir mebus'u vali olarak seçmesini mantığa aykırı buluyordu ancak bu durumu "Fakat bize düşen bu gafletten istifade etmek, meramımızı yürütmek idi". Şeklinde ifade ediyordu³¹⁴.

Reşit Paşanın Sivas Valiliğine atanması ile hayatında yepyeni bir dönem başlıyordu. Türk tarihinin önemli olaylarından olan ve kritik, zor bir süreçte toplanan Sivas Kongresinin vatanın kurtuluşu ve istiklale yönelik amacına ulaşması için çalışan milli mücadele kadrolarına omuz vererek, elinden gelen gayreti gösterdi ve kongrenin başarılı bir şekilde toplanıp kararlar almasında etkili oldu.

4. 7. SİVAS VALİLİĞİ

4.7.1 Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Sivas'ın İdari Sınırları ve Nüfus Özellikleri

Sivas, tarih boyunca stratejik açıdan önem arz eden Anadolu topraklarının orta kısmında kalan doğu-batı, kuzey-güney bağlantılarının sağlandığı şehir olmuştur. Günümüzde İç Anadolu Bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde kalan şehir, 28.619 km'lik yüzölçümü ile Konya şehrinin ardından Türkiye'nin fiziki olarak ikinci büyük

312 Filiz Gemici, "Milli Mücadele'de Bir Vali. " 31.

313 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 78.

314 Yularkıran, Hatıralar, 12.

şehridir. Doğuda Erzincan, kuzeyde Giresun, Ordu, Tokat, batıda Yozgat, güneyde Kayseri, Kahramanmaraş ve Malatya ile çevrilidir.³¹⁵

Devlet Arşivlerinde belirtildiğine göre Sivas 1518’de eyalet merkezi, 1590’da eyalet, 1865’te vilayet, cumhuriyetin kabul edilip yeni devletin kurulmasıyla 1924 yılında da vilayet olarak kayıtlara geçmiştir.³¹⁶

Tanzimat döneminden itibaren özellikle 1864 ve 1871 vilayet nizamnamelerinin şekillendirdiği Sivas Vilayetinin idari yapılanması ise şu şekildedir: Sivas 1846-1847’de merkez, Amasya ve Divriği’den oluşan üç sancak (Liva)’lı bir vilayettir. Vilayet 1847-1954 arasında merkez, Amasya (Çorum), Yeni İl ve Divriği livalarına ayrılmıştır. Bu tarihten 1868’e kadar Sivas ve Amasya iki büyük liva olmakla Divriği, Koçgiri, Aziziye liva-kaza arası büyüklükte yerleşim yerleridir. 1868- 1869’da Sivas’ın Vilayet olarak anılmaya başlamasıyla Sivas merkez, Amasya, Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) sancakları Sivas Vilayeti idari sınırları olarak belirlenmiştir. Bu süreçte ilin en büyük mülki amiri vali, sancakların yöneticisi ise mutasarrıf olarak anılmaktadır. Sivas merkez sancağı ise Sivas merkez, Tokat, Aziziye (Pınarbaşı), Koçgiri (Zara), Divriği, Darende, Gürün, ve Tonus (Şarkışla) olarak 8 ilçeye ayrılmıştır. 1875- 1876’ya kadar nahiye olan Hafik ve Yıldızeli bu tarihlerde salnamalara kaza olarak geçmiş ve Sivas merkeze bağlı ilçe sayısı 10 olmuştur. 1881’de Tokat Sivas Vilayetine bağlı Sancak olmuştur. Bu sebeple vilayete bağlı sancak sayısı 4’e yükselirken, merkeze bağlı kaza sayısı 9’a düşmüştür. Daha sonra Bünyan-ı Hamid (Bünyan) kazası ve nahiyelikten kazalığa yükseltelen Kangal’ın katılımıyla ilçe sayısı 11 olmuştur. Fakat birkaç yıl sonra Bünyan’ın Kayseri sancağına bağlanmasıyla ilçe sayısı tekrar 10’a düşmüştür. I. TBMM’nin kabul ettiği Teşkilat- Esasiye Kanununa göre Vilayet sancakları il olmuştur. Bu itibarla Amasya, Karahisar-ı Şarki ve Tokat müstakil birer vilayet olmuştur.³¹⁷

Sivas tarihi süreç içerisinde demografik olarak ve coğrafi konum itibarıyla farklı istatistikler göstermektedir. Bunun sebebi büyük bir vilayet olan Sivas’a idaresel anlamda katılıp, ayrılan sancak ve ilçelerin olmasıdır. Osmanlı Devleti’nin en buhranlı

³¹⁵ İbrahim Yasak, Sivas İli (Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları 2021), 35.

³¹⁶ Mehmet Metin Gezer, Sivas’ın Tarihi, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1960-1970) (Ankara: Berikan Yayınevi: 2017), 60.

³¹⁷ N. Yücel Mutlu, Sivas İli İdari Birimlerine Ait Eski ve Yeni Yer Adları (Ankara: Buruciye Yayınları, 2011), 18-19.

dönemi olan 19. yy sonlarında, 1874 yılında müslim ve gayrimüslim vatandaşlar ile nüfus 571.000, 1881-1893 yıllarında 926.000'dir. Bu dönemde Nüfus oranının hızla artması Sivas'a yapılan göçlere bağlanmaktadır. Özellikle Kırım savaşı akabinde Çerkez asıllı Kafkas göçmenler ile 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının bitiminde şehre yerleşen Kars göçmeni olarak anılan vatandaşlar nüfusu oldukça artırmıştır. 1894'te 926.000'lik nüfus aynı kalmakla, 1906'da 1.200.000, 1914'te ise 1.100.000 olarak kaynaklara geçmiştir. Nüfus mübadelesi yoluyla Bulgaristan ve Selanik'ten gelen göçmenler ise Gürün, Suşehri ve Yıldızeli ilçelerinde iskan edilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Sivas şehrinin nüfusu 329.741'dir.³¹⁸

4.7.2. Mehmet Reşit Paşa'nın Sivas'a Gelişi ve Sivas Kongresine Kadar Faaliyetleri ve Yaşanan Gelişmeler

13 Mayıs 1919 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Hükümeti tarafından Sivas'a ataması yapılan Mehmet Reşit Paşa hicri 1335, miladi 11 Haziran 1919 tarihinde yakın zamanda vuku bulacak tarihi hadiselerin arifesinde Sivas Valiliği görevine başladı.³¹⁹ Bu tarih ehemmiyetine binaen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından 23 gün sonrasında denk gelmekte ve bundan sonraki süreçte Mehmet Reşit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki muhabere günleri de başlayacaktı.³²⁰

Mehmet Reşit Paşa'nın kızı Nimet Paşakay Hanım anılarında babasının Sivas Valiliğine tayininden önce ailesiyle İstanbul'da geçirdiği zorlu günlerden ve babasının kalp hastalığından bahsettikten sonra Sivas'a geliş süreçlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“İşte, bu durumda iken, babamın Sivas Valiliğine tayini çıkmıştı. Kısa süren bir hazırlıktan sonra bir yaylı arabayla yola koyulduk. Gündüzleri yol olarak geceleri hanlarda kalarak günlerce süren bir yolculuktan sonra Sivas'a ulaştık.”³²¹

Sivas'a vali olarak ayak basmasının akabinde Reşit Paşa'yı makamında ilk ziyaret eden onu atayan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Sivas Şube Reisi Ellezi Halit Bey oldu. Bu ziyarete sarhoş gelen Halit Bey partisinin propagandasını yapıyor, Mustafa

318 Yasak, Sivas İli, 56-57.

319 Ahmet Necip Günaydın, Milli Mücadele'de Sivas 108 Gün 2 Eylül-18 Aralık 1919 (Sivas: Sivas-Spor Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021), 41.

320 Çankaya, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları, 316.

321 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 215.

Kemal Paşa ve milli mücadele taraftarlarını yeriordu. Halit Bey'in konuşmalarından ve tavırlarından pek hoşnut kalmayan Reşit Paşa, mebusluk günlerinden tanıyıp hüznü zan taşıdığı iyi bir insan olarak tanıdığı Rasim Başara Bey hakkındaki olumsuz yorumlarından da rahatsız olmuştu. Sivas'a gelişinin akşamında Halit Bey'le görüşen Reşit Paşa'yı, ikinci gün kendisinin de görüşüp, konuşmak isteği Rasim Başara Bey tevaful üzere ziyarete geldi. Rasim Bey eski mebus ve görüş olarak ittihatçı bilinen, Mustafa Kemal Paşa'ya yakın biri idi. Bu görüşmeden Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın amacını öğrenmiş oldu. Rasim Bey'in tavsiyesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce gönderdiği yazıları Sivas Eski Vali Vekili Kadı Hasbi Efendi'den isteyerek inceleme imkanı buldu.³²² İlerleyen günlerde ise Reşit Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a bir nevi ön keşif yapması için gönderdiği Dr. Miralay İbrahim Tali Bey ziyaret edecekti. Bu görüşmede İbrahim Tali Bey Mustafa Kemal Paşa'dan hürmetle söz etmiş, onun amaçlarından bahsetmişti.³²³

I. Dünya Savaşı'nın akabinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile savaşın galipleri olan itilaf devleti yurdun çeşitli bölgelerinde mütarekenin maddelerini de gerekçe göstererek işgal girişimlerinde bulunuyordu. Bu durum ise ülke çapında ciddi manada otorite bozukluğu ve asayiş sorunlarına sebep olmaktaydı. Mehmet Reşit Paşa'da göreve başladığı Sivas'ta ciddi manada bir güvenlik zafiyeti ile karşılaştı. Anılarında bu durumdan "Bir idare amiri için her şeyden önce gerekli olan asayişti. İdarenin temelini de zaten asayiş teşkil eder. Çünkü bir idare mıntıkasında sükun ve emniyet olmazsa çalışmak imkanı da yok demektir. Böyle bir vaziyette idare makinesi adeta felce uğrar."³²⁴ Şeklinde bahsetmektedir.

Osmanlı Devleti'nin en büyük Vilayetlerinden olan Sivas üç liva, yirmi iki kaza ve altmış nahiyeden ibaretti. Nüfusu oldukça kalabalık yaklaşık bir milyon civarındaydı.³²⁵

Vilayet genelinde Rum, Ermeni, Çerkes ve Gürcü eşkıya çeteleri bozgunculuk halindeydi. Kısmen Türk-İslam mensupları da çeteleşmekteydi. Vali'nin yorumuyla İl,

322 Yularkıran, Hatıralar, 13.

323 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 180.

324 Yularkıran, Hatıralar, 13.

325 Günaydın, Milli Mücadele'de Sivas, 41.

eşkıya Karargahı'na dönüşmüştü. Eşkıya çeteleri ile mücadele noktasında güvenlik güçleri yetersiz kalıyor, araç-gerek eksikliği ve maddi problemler güvenlik güçlerinin direncini kırıyordu. Vilayetin büyüklüğüne oranla mevcut olan 936 piyade ve 350 atlı asker çok azdı.³²⁶

Vali Reşit Paşa, mutasarrıflar, kaymakamlar ve jandarma komutanından asayiş raporları istemişti. Dönülen cevaplar hiç iç açıcı değildi. Mesela Amasya Kazasında Daray Nahiyesinde Çerkez İbrahim'in beş, Fındıklı'da Rum Atanaşın yirmi, Karaağaç Köyünde Kosti'nin yirmi, Abacı Lefter'in yirmi kişilik çeteleri; Erbaa Kazasında Hacıbey Karyeli Lefter'in, Kozlucalan, Köylü İstilin, Kırkharman Köylü Anastaşın, Karamuklu Karlok Köylü Pavlos'un kırk kişilik çeteleri: Hafik kazasında otuz kişilik bir Ermeni çetesi: Darende Kazasında ise ufak mikyasta çarık hırsızlarının bulunduğu dair haberler gelmekteydi.

Reşit Paşa emrindeki mutasarrıf, kaymakam ve askeri yetkililerden tekraren raporlar aldıktan sonra bölgesinin asayişe yönelik genel durumunu dahiliye nezaretine bir telgraf ile bildirmişti. Ancak taleplerine herhangi bir dönüş olmadı. Bu durum Paşayı oldukça rahatsız ediyor devletin bir valisinin müracaatına cevap verilmemesine dönemin dahiliye nazırı Ali Kemal Bey'i de eleştirerek oldukça serzenişte bulunuyordu. Bunun nedenini Reşit Paşa ilerleyen günlerde çözümleyecekti. Milli mücadele yolunda vatansever bir grup ile Samsun'a çıkıp genelgeler ve kongreler yoluyla halkı aydınlatmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa merkezi hükümeti rahatsız ediyordu. Bu sebepten merkezi idare neredeyse bütün memleketi göz ardı etmekteydi. O günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Vali Reşit Paşa'ya 22 Haziran 1919 tarihli Amasya'dan gönderdiği bir genelge durumu daha da netleştirmekteydi.³²⁷ Genelge'nin metni aşağıdadır:

“Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine;

Vatanın tehlikeli parçalanışını aynen gösteren kanlı icraat, milli vicdanı bir kurtuluş emeli etrafında ve Müdafaa-i Hukuk'u Milliye ve Reddi İlhak Teşkilatı namı altında seri bir surette toplamaya başlamıştır. Yalnız mitingler ve saire gibi gösteriler,

³²⁶ Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 179.

³²⁷ Yularkıran, Hatıralar, 13-18.

büyük gayeleri hiçbir vakit te kurtaramaz ve ancak Sine-i Milletten bilfiil doğan müşterek kudrete dayanırsa kurtarıcı olur.

Kuvayı Milliye’yi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazatını vatanımız aleyhinde ve pek mebzul surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbul’dan işbu muhalif cereyanlarda artık Anadolu’ya ve milli duygu ve emellere hakim değil, tabi olması vatani mecburiyettir. Ve payitaht İtilaf Devletleri tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim ki, bu hal bittabi Zat-ı Devletlerince de takdir buyrulur. İlişik arızamda takdim olunan vaziyet, bugün seri ve umumi bir Milli Kongrenin toplanmasını icap ettirmektedir. Bu davet, her tarafa tamim edilmiştir. Devletin bölünmesi söz konusu olduğu bir sırada düşman propagandasıyla baş kaldıran Kürdistan İstiklali gibi cereyanlar dahi yazışma suretiyle taraftarlarını celp ve Hilafet ve Saltanat etrafındaki müşterek gayemize davet ve mutabakatın tamamlanması suretiyle lehülhamd lehimize dönmüş ve Kongreye davet olunmuştur. Bu milli ve hayati mesele Zat-ı Devletleri gibi vatansever ve söz sahibi mütefekkirlerle teveccüh eden fedakarlık bilhassa büyüktür. Bu milli gaye ve kurtuluş istihsal edinceye kadar, acizleri, Anadolu’dan ve Sine-i Milletten ayrılmayacağına ve bu noktada nihayetine kadar bir ferdi millet gibi çalışacağına, Millete karşı mukaddesatım namına söz verdim. Hiçbir kuvvet, bu milli azme mani olamayacaktır. Bu acizane kararımın, umum Anadolu’da Devlet idare eden mesul ve kıymettar umum arkadaşlarımın müşterek içtihat ve kanaatına istinat etmekte olduğunu da ilaveten arz ile kalpten gelen hususi hürmetlerimi teyit eylerim Efendim Hazretleri.

22 Haziran 1919 3. Ordu Müfettişi ve Yaver-i

Fahr-i Hazret-i Şehriyari

Mirliva Mustafa Kemal “³²⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın bu telgrafiyle beraber 3 madde olan Amasya Talimatı da gönderilmişti. Genelgeden bir gün sonra yani 23 Haziran 1919’da Reşit Paşa’ya Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey imzalı Mustafa Kemal Paşa’nın görevinden alındığını bildiren ve kendisiyle irtibat kurmaktan uzak durulmasını emreden bir telgraf gelmişti.

328 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 79-80.

Mustafa Kemal Paşa'dan ve Dahiliye Nezaretinden peş peşe gelen zıt görüşlü telgraflar Anadolu coğrafyasında görev yapan diğer valileri olduğu kadar Reşit Paşa'yı zor durumda bırakıyor arafta kalmasına sebep oluyordu. ³²⁹ Bu ruh haline sebep etkenlerden büyüğü Hürriyet ve İtilaf Fırkasının il şube başkanı olup sözcülüğünü yapan Mustafa Kemal ve davasının karşıtı Ellezzade Halit'in tavırları ve Mustafa Kemal'i destekleyen milli mücadele yanlısı olan Rasim Başara gibi müdafaa-i Hukukçular arasında kalmasıydı. Başlarda Mustafa Kemal'e ve arkadaşlarına mesafeli yaklaşmasına, Osmanlı Devleti'nin atadığı bir vali olması ve memuriyetin getirdiği sorumluluk sebep oluyordu. ³³⁰

Mehmet Reşit Paşa Dahiliye Nezaretinden 23 Haziran 1919 tarihinde gelen telgraf neticesinde geçirdiği bu ikilem sürecini anılarının bir kısmında şu şekilde ifade etmektedir:

“Bu telgrafname Üçüncü Ordu Müfettişliği bölgesindeki valileri, hatta bütün Anadolu İdare Amirlerini, müşkül bir mevkiye sokuyordu. Hele ben örs ile çekip arasında kalmış oluyordum. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, benim vilayetimin merkezinde ve benim gözümün önünde bir ihtilal meclisi toplamak, kongre namı altında bir kıyam derneği kurmak istiyordu ve bunu her tarafa ilan etmekten çekinmiyordu. Kanuna göre, benim bağlı bulunduğum yüksek bir makam, yani Dahiliye Nazırlığı ise Mustafa Kemal Paşa ile temas etmekten beni menediyordu.

Her iki tamim, hemen hemen aynı günde elime geçmişti. Biri öbürünün tamamen zıddı bir zihniyetten oluşan bu yazılardan hangisine itaat emek ve bağlanmak lazımdı?. Bir hükümet adamı sıfatıyla bu soruya verilecek cevap basittir. Çünkü; memur kanun dairesinde, ancak amirini dinler, onun gösterdiği istikamette hareket eder.

Fakat, kanun esas bakımından, milli arzuların ve ihtiyaçların ifadesi demektir. Acaba elimde bulunan iki tamimden hangisi milletin günlük ihtiyacına daha uygundur? Biz Anadolu Valileri, Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in emri üzerine Mustafa Kemal

³²⁹ Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 181.

³³⁰ Gemici ve Şahin, “Milli Mücadele’de Bir Vali,” 9.

Paşa ile münasebeti keserek ve onun memleketi kurtarmak maksadıyla yapmak istediği işlere engel olursak millete kazanç mı temin etmiş oluruz, zarar mı?³³¹

4.7.3. Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Sivas Şubesinin Kurulması

Mondros Mütarekesinden sonra başlayan işgallere karşı kurulan Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin merkez yöneticilerinden olan Sivaslı Rasim Başara Bey 8 Mayıs 1919 tarihinde Sivas'a geldiğinde Sivas Şubesinin kurulmuş olduğunu görmekteydi. Rasim Başara'nın verdiği bilgiye göre Müftü Hacı Raif (Abdurrauf) Efendi, Bacanakzade Hamdi Bey, Darendeli Osman Efendi, Sığircızade Hayri bey ve isimlerini unuttuğu iki kişi cemiyeti oluşturmaktaydı.

Rasim Bey'in Sivas'a gelmesinden bir süre sonra cemiyet onu başkan olarak görmeye başladı. İttihatçı kimliği ile tanınan Rasim Bey bazı güçlüklerle karşılaştı ancak Müftü Rauf Efendi gibi vatansever kişilerin desteğini de görmekteydi. Vatanın kurtuluşu, istiklal hedefiyle faaliyetlerini sürdüren cemiyet çalışmalarına Hürriyet ve İtilaf Fırkası Sivas Şube Başkanı Halit Bey karşı çıkıyor ve Vali Reşit Paşa'ya çekincelerini bildiriyordu. Reşit Paşa bu şikayetlere çok aldırmıyordu. Çünkü milli duyguları ağır basıyor, esasen eski bir ittilatçı olması yanında, mebusluk günlerinden sevip, saydığı Rasim Bey'in de arkadaşıydı. ³³²

4.7.4. Ali Galip Olayı, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Üzerinden Erzurum'a İntikali ve Ali Galip'in Sivas Kongresi Sırasında İkinci Girişimi

Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Mondros Mütarekesi'nin akabinde ittilatçı valileri pasifize etme politikaları kapsamında Elazığ valiliğini yürüten Ali Seydi Bey'in yerine Ali Galip adında ordudan ayrılmış bir subay atanmıştır. Resmi görevi Elazığ valiliği olmakla birlikte, Sivas'a gönderilerek Mustafa Kemal Paşa'yı yakalaması ve tertip edilmesi düşünülen Sivas Kongresini dağıtmak gibi bir misyon yüklenmişti. 1871 Kayseri doğumlu olan Ali Galip Harbiye mektebini bitirdikten sonra ordunun çeşitli kademelerinde görev yapmış 1908 yılında yarbaylığa terfi etmiştir. Bu rütbesiyle alay komutanlığına kadar yükselerek bu görevi esnasında ordudan ayrılmıştır. Daha sonra 2

³³¹ Yularkıran, Hatıralar, 23-24.

³³² Günaydın, Milli Mücadele'de Sivas, 45-46.

Nisan 1912 tarihinde Kayseri bölgesinden bağımsız mebus seçilerek meclis-i mebusan'a girmiş fakat meclis kısa süre sonra dağıtılacağından bu vasfa 23 Temmuz 1912 tarihine kadar sahip olmuştur. ³³³

Sivas Valisi Reşit Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Haziran 1919 tarihinde Amasya'dan gönderdiği telgraf ve bir gün sonra 23 Haziran 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretinden gelen telgraflar neticesinde bir hayli zor durumdaydı. Çünkü iki telgraf birbirinin zıttı talepler içeriyordu. Bu günlerde tarafsızlığını korumaya çalışan Reşit Paşa'nın Sivas'a gelen Ali Galip ziyaretçisi oluyordu. Reşit Paşa Ali Galip'i eskiden tanımaktaydı. Sivas'taki görüşmenin neticesinde Reşit Paşa anılarında Ali Galip'i şöyle tasvir etmektedir.

“O ağzı kalabalık bir adamdı. Çok konuşuyor, lakin bir şey söylemiyordu. Sözlerinin yüzde altmışı övünmekten, yüzde otuzu İttihat ve Terakki aleyhine küfürden ibaretti. Üst tarafından ise, müspet bir mana be maksat çıkarmak imkansızdı.” ³³⁴

Reşit Paşa Ali Galip'in tavırlarındaki samimiyetsizliği fark etmişti. Ali Galip sözü Mustafa Kemal Paşa'ya getirdiği esnada aralarında geçen diyalogu ise Reşit Paşa anılarında şöyle anlatır:

“Ben biraz hayretler içerisinde, biraz da ızdıraplı bu saçmaları dinlerken o tavrını değiştirdi:

-Aman paşam, ben İstanbul'dayken Mustafa Kemal Paşa'nın azli gündemdeydi. Hatta yüce divana sevki de düşünülüyordu. Resmi bir işaret var mı?

Dahiliye Nazırının telgrafını kendisine gösterdim. Dikkatle okudu, garip bir bakışla beni tepeden tırnağa kadar süzdü, sonra sordu:

-Ne yapmak fikrindesiniz?

İhtiyarsız dudaklarımdan bir kelime düştü:

-Hiç!”³³⁵

333 Sevilay Özer, “Ali Galip Olayı”, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 1, S. 2 (2017): 2

334 Yularkıran, Hatıralar, 4.

335 Yularkıran, Hatıralar, 43.

Reşit Paşa Sivas’a geldiğinden beri karışık, düzensiz bir ortamda görev yapmaktaydı. Ali Galip Reşit Paşa’yı Mustafa Kemal Paşa’yı tutuklaması için zorluyordu. İbrahim Tali Bey 25 Haziran’da şifreli bir gönderi ile yaşananları Mustafa Kemal Paşa’ya bildirdi. Mustafa Kemal Paşa aldığı bilgilerden sonra 26 Haziran’da Amasya’dan Tokat’a geçti. Sivas’a gitme hazırlığında olduğundan 27 Haziran’da Reşit Paşa’ya şu telgrafi gönderdi.

“Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine;

Şimdi, Tokat’tan Sivas’a müteveccihen hareket olunduğunu ve Zat-ı Devletleriyle teşerrüf imkanın takarrüp ve tahakkuk etmek üzere bulunmasından dolayı samimi surette mütehassis bulunduğumu arz ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal“ ³³⁶

Ali Galip Sivas’ta duvarlara kağıtlar astırarak Mustafa Kemal Paşa’yı hain, tehlikeli ve asi adam olarak halka tanıtmaktaydı. Reşit Paşa’ya da Mustafa Kemal Paşa’yı tutuklaması için sürekli telkinlerde bulunuyordu. 27 Haziran 1919 günü vali makamında yine tartışmalar yaşanırken Mustafa Kemal Paşa’nın telgrafi Reşit Paşaya iletilir. Reşit Paşa telgrafları okuduktan sonra Ali Galip’e vererek. “İşte kendisi geliyor, buyurun tutuklayın “ der. Ali Galip “Ben tutuklarım dedimse, benim ilim içinde olursa tutuklarım, demek istedim.” Cevabını verince orada bulunanlar büyük bir iştiaqla Mustafa Kemal Paşayı karşılamaya giderler.

Atatürk Nutuk’ta bu durumu şu şekilde aktarır:

“Sivas yönünden başka bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa: “Efendim, birkaç dakika daha dinlenmez misiniz? ” diye söze başladı. “Yarım dakika bile dinlenmek istemiyorum. Hemen gideceğim ve sen benim yanıma gel” dedim.

-Efendim, dedi. Sizin yanınıza Rauf Bey binsin; ben arkadaki otomobille de gelirim.

-hayır, hayır! Dedim, siz buraya...

336 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 81-82.

Bu basit önlemin neden alındığı kendiliğinden anlaşılır.

Sivas kentine vardığımızda, caddenin iki yanı büyük bir kalabalık dolmuş, askeri birlikler tören duruşu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve halkı selamladım.

Bu görünüş, Sivas'ın saygıdeğer halkının ve Sivas'ta bulunan yiğit subay ve erlerimizin bana ne denli bağlı olduğunu ve sevgi beslediğini belirten canlı bir kanıt idi.”

Bu candan ve coşkulu karşılamadan sonra Mustafa Kemal Paşa kolordu komutanlığına geçerek Ali Galip ve yandaşlarını tutuklattırır. Onlara davasının meşruluğunu anlatır. İlerleyen saatler de Ali Galip Mustafa Kemal Paşa ile özel olarak görüşmek ister. Talebi kabul görünce amacının Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmek için Sivas' geldiğini söyler. Bu tavırları samimi değildi ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiğine göre inandırıcı olmayı başarmıştı. ³³⁷

Mustafa Kemal Paşa Sivas'taki örgütler ve yapılacak hazırlıklar için ilgili şahıs ve mercilere gerekli talimat ve tavsiyeleri verdikten sonra bayram olmasına rağmen 28 Haziran'da Erzurum yolculuğuna başladı. Aynı gün Ali Galip'te şehirden ayrıldı ve görev yeri Elazığ'a gitti. ³³⁸

Mustafa Kemal Paşa'ya sadakat sözü vererek Sivas'tan ayrılan Ali Galip Sivas Kongresinin düzenlediği esnada yine sahnede ydi. Mevcut hükümetin bir ajanı gibi hareket eden Ali Galip dahiliye nezaretinden aldığı emir ve talimatlar uyarınca Sivas Kongresi'ni dağıtmakla görevlendirilmişti. Düşünülen bu kumpas öncesinde Dahiye Nazırı Adil Bey ve Elazığ Valisi Ali Galip arasında 29 Ağustos-3 Eylül 1919 arasında yoğun bir telgraf muhaberesi gerçekleşmiştir. Bu yazışmalarda Bab-ı Ali, Ali Galip'in bir an önce harekete geçmesini istiyor, Ali Galip ise bu görev karşılığında önce albaylığa sonra tümgeneralliğine terfi ettirilmesini, Sivas Valiliği ve komutanlığının kendisine verilmesini ve yüklü miktarda maddi tazminat istiyordu. ³³⁹

337 Mustafa Kemal Atatürk, Söylev (Nutuk) (Ankara: Dil Derneği Yayınları, 2003): 18-19.

338 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 191.

339 Özer, “Ali Galip Olayı,” 4.

Reşit Paşa'nın anılarında kaydettiğine göre ise Mustafa Kemal Paşa Dahiliye Nezareti ve Ali Galip arasında gerçekleşen telgraf trafiğini ele geçirmişti. Bu yazışmaların başlangıcında Ali Galip'in Sivas Valiliği ve Üçüncü Kolordu Komutanlığına tayin edildiği belirtilmiş, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi imzalı başka bir telgrafta ise Şeyhülislam'ın ağzıyla bu teklifin kabul edilmesi özellikle istenmiştir. Ali Galip Dersim'den cevaben gönderdiği telgraflarda teklifi bir vatan görevi görmekte olduğunu ancak bazı isteklerinin gerçekleştirilmesini istemiştir.³⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın elde ettiği bilgilere göre Ali Galip, Bedirhan Aşiretinin kimi mensupları ile İngiliz Binbaşı Noel'in de desteğini alarak Malatya'da bir ekip kuracak ve Sivas'a gelerek ve Sivas Kongre'nin dağıtılması için baskın düzenleyecekti. Durumdan istihbarat edinen Mustafa Kemal Paşa emri altındaki askerlerden bir kısmını Ali Galip ve yandaşlarını bertaraf etmek için Malatya'ya gönderdi. Ali Galip ve yandaşları etkisiz hale getirilerek, kaçmaları sağlandı. Bu teşebbüsün akabinde Mustafa Kemal Paşa İçişleri Bakanı Adil Bey'e 11 Ekim 1919'da şu telgrafi çeker:

“Alçaklar, cana kıyıcılar! Düşmanlarla birlik olup ulusa karşı haince düzenler kuruyorsunuz. Ulusun gücünü ve buyrumunu anlamaya gücünüz yetmeyeceğine kuşku yoktur. Fakat yurda ve ulusa karşı haince ve bütün gücünüzle uğraşacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve yandaşları gibi şaşkınlığın bönce ve kuruntuya dayanan sözlerine kapılarak ve yurdumuz için dokuncalı olan yabancılara vicdanınızı satarak işlediğiniz alçaklıkların ulusça yükletilecek sorumluluğunu göz önünde tutunuz. Güvendiğiniz kişilerin ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız.”³⁴¹

Malatya'da etkisiz hale getirilen Ali Galip Halep'e kaçmış oradan da İstanbul'a dönmüştü. Yakalanıp Adapazarı Askeri Mahkemelerinde yargılanmış fakat buradan da bir şekilde kurtulmuştu. Daha sonra yurt dışına sürgüne gönderilmesi kararlaştırılmış, 1932'de yurt dışında ölmüştür.³⁴²

340 Yularkıran, Hatıralar, 139-141.

341 Atatürk, Söylev (Nutuk), 38-39.

342 Özer, “Ali Galip Olayı,” 5-6.

4.7.5. Sivas Kongresini Engelleme Çabaları, Yaşanan Gelişmeler ve Kongre Hazırlıkları

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan ayrılıp Erzurum Kongresinin çalışmalarıyla ilgilendiği günlerde 7 Temmuz 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Vekili İbrahim imzalı Dahiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgraf Amasya Genelgesinde duyurulduğu üzere Sivas'ta toplanması ve bütün yurdu kapsamı tasarlanan kongrenin gerçekliğini sorgulamakta ve valilikten bilgi istenmektedir. Bir anlamda da Sivas Kongresinin toplanma kararına ilk tepkidir. Telgraf içeriği şu şekildedir:

“ Sivas Valiliğine,

Sivas'ta bir milli meclis kurulması hakkında girişimlerde bulunulduğu ve bunun için son Meclis-i Mebusan üyelerine davetiyeler gönderildiği özel surette haber alındığından, bunun doğruluk derecesi ile bu konudaki bilgilerinizin ivedilikle bildirilmesi.

Dahiliye Nazırı Vekili İbrahim”³⁴³

Reşit Paşa çok geciktirmeden telgrafa cevap vermiştir. Gönderdiği mukabele yazısında fazla detaya girmeden Erzurum Kongresinden bahsetmiş ve kongrede alınacak kararlara göre Sivas'ta da bir kongre toplanabileceğini ifade etmiştir. Anılarında belirttiğine göre kanaatlerini Mustafa Kemal Paşa lehine yapmıştır ve bu durumu yine anılarında şu şekilde anlatmıştır:

“Görülüyor ki memur zihniyeti yine kalemime hakim. Lakin bu sefer İstanbul'u avutmak niyetiyle hareket ediyorum, Sivas'ta açılması kararlaştırılan kongreden habersiz görünüyorum ve yalnız onun değil, Erzurum'da toplanmak üzere bulunan kongrenin de kanuni bir teşekkül sayılması lazım geleceğini iddia ediyorum. Hatta bu kadarla da yetinmiyorum. Dahiliye nezaretine muhbirlik edenlere itimat edilmemesini dolaylı olarak tavsiye edecek kadar cüret gösteriyorum.”³⁴⁴

343 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 85.

344 Yularkıran, Hatıralar, 69-70.

Erzurum Kongresi'nin çalışmalarına katılmak üzere Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı günden beri İngilizlerin takibindeydi. Düşman unsurları onun faaliyetlerinden rahatsız olmakta ve kontrol altına alınmasını istemekteydi. Bu minvalde Mustafa Kemal Paşa'nın etkisiz hale getirilmesi için İstanbul Hükümetini sürekli baskı altında tutuyorlardı. Hükümet, ona çeşitli vesilelerle ihtarlar göndermiş fakat muvaffak olamamıştı. Nihayet 8 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa resmi olarak görevinden azledildi. Mustafa Kemal Paşa'da aynı gün askerlikten istifa etti. Bu kararını Başta Sultan Vahdettin olmak üzere ilgili birim ve makamlara gönderdi. Aldığı karar ile sine-i millete dönüyor ve bundan sonraki faaliyetlerini milletin bekası için sivil olarak gerçekleştireceğini ilan ediyordu. Ardından 10 Temmuz'da Rauf Bey'de bir açıklama yaparak davasında Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olduğunu izhar etmekteydi.³⁴⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın istifası Reşit Paşa'yı kaygılandırmış ve üzüntüye düşürmüştü. Çünkü onun resmi ünvanla görev yapması bir anlamda güvence gibiydi, sivil hareket etmesi ise başka sonuçlar getirecekti.³⁴⁶

Reşit Paşa bu kaygıları yaşarken 21 Temmuz'da Dahiliye Nazırı Adil Bey'den bir talimat alıyordu. Reşit Paşa'dan Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için propaganda yapan Rauf Bey'e engel olunması isteniyordu. Reşit Paşa ise cevaben Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile 25 gün önce Erzurum'a intikal ettiğini yazmaktaydı. Adil Bey 25 Temmuz'da yeni bir telgraf ile Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in faaliyetlerinin yanlış olduğunu bildiriyor ve tutuklanmaları talimatını veriyordu. Reşit Paşa anılarında, Rauf Bey'in Sivas'ta değil Erzurum'da olduğunu belirtmesine rağmen tutuklama emrinin verilmesini cehalete yordüğünü belirtmekteydi. Reşit Paşa bu telgrafa herhangi bir dönüş yapmadı. Ancak 27 Temmuz'da Adil Bey'den cevap beklendiğini belirten bir telgraf daha alınca, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in hükümetin emir ve işlemlerine karışmadıklarını, bu yolda herhangi bir karışma olursa bunun önleneyeceğini belirten bir dönüş yapıyordu. 23 Temmuz'da Erzurum Kongresi toplanmıştı. Kongre'de Sivas delegeleri İdadi Müdürü Fazlullah Efendi ile Bayındırlık

345 Haluk Çağdaş, "Milli Mücadele'de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi", Türkler Ansiklopedisi, C. 15, YTY, Ankara 2002, 1616.

346 Yularkıran, Hatıralar, 73.

Baş Katibi Ziya Bey idi. Reşit Paşa delegelere resmi olarak izin vermemekle Erzurum’a gitmelerine de mani olmamıştı. Kongrenin toplandığını öğrenen İstanbul hükümeti 29 ve 30 Temmuz’da iki telgraf daha göndermiş ve durumun ciddiyetine binaen taleplerini yinelemişti. ³⁴⁷Reşit Paşa gelen telgraflar neticesindeki hissiyatını anılarında şu şekilde yazıya döküyordu:

“İstanbul, Mustafa Kemal Paşa’ya karşı açtığı harbi şiddetlendirmiş ve bir hamlede bitirmeye karar vermiş olacak ki bize bu telgrafları, birbiri ardınca yolluyordu, fakat bu hamlelerde alıklık, şaşkınlık, belirtileri de yine belli idi. Çünkü Paşa’nın Erzurum’da olduğunu unutup tevkifi emrini bana veriyordu.”³⁴⁸

Telgraflarda ısrarla yakalanıp, tutuklanması istenen Mustafa Kemal Paşa’nın büyük bir vatansever, namlı bir asker ve halkı tarafından çok sevilen birisi olduğu Reşit Paşa’ca da malum olduğundan, gelen emirler doğrultusunda ona engel olmak Reşit Paşa’ya göre delilik, hem de zır deliliktir.

Erzurum Kongresi tamamlandıktan sonra Sivas’ta bütün ülkeyi kapsayacak muteber bir kongrenin toplanabilmesi için Sivas eşrafının büyük desteğine ihtiyaç vardı. O zamanlarda Sivas’ın önde gelen eşrafı Emir Paşa idi. Heyeti Temsiliye üyesi olan Bekir Sami Bey Sivas’a geldiğinde kendisi gibi Çerkez olan Emir Paşa’yı milli mücadele saflarına kazandırmıştı. Bundan sonra Emir Paşa, Kolordu Komutanı, Rasim Bey ve Doktor Albay İbrahim Tali Bey fedakarca çalışmalar yaparak Sivas eşrafını ve aydınlarını milli mücadele yolunda birleştirmişti.

Kongre’nin günümüzde Atatürk Kongre Müzesi olarak hizmet veren bugünkü manada lise eğitimini karşılayan Sivas Sultanisinde yapılması kararlaştırılmıştı. Reşit Paşa fiili anlamda çalışmalara destek vermiyor ancak müdahalede etmiyordu. Kongre için gelenleri misafir etmek görevini ise Şekeroğlu İsmail Efendi üstleniyordu. ³⁴⁹

Reşit Paşa telgrafları görmezden gelmeye çalışıyordu. İlerleyen günlerde Sivas Kongresi için temsilcilerin şehre gelmeye başlaması ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası Sivas Başkanı Ellezzade Halit Bey’in İstanbul’a gitmesi onun Dahiliye Nezaretine 14

³⁴⁷ Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 86.

³⁴⁸ Yularkıran, Hatıralar, 80.

³⁴⁹ Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 86.

Ağustos 1919'da bir telgraf göndermesine sebep olmuştu. Telgrafta Erzurum Kongresi çalışmalarının bittiğini, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve kongre heyetinin Sivas'a gelmekte olduklarını haber vermekte, Kendisine güvenilirse kongre sürecini en iyi şekilde idare edeceğini beyan etmektedir.³⁵⁰

Sivas Kongresinin yaklaşmakta olduğu günlerde Reşit Paşa memur zihnisiyle Dahiliye Nezaretine 20 Ağustos 1919'da bir telgraf gönderiyordu. Bu telgrafta Sivas Kongresine engel olmanın, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'lerin tutuklanmasının çok zor olduğunu fakat kendisine güven duyulursa Hükümet'in de rızası yönünde hareket edeceği belirtiyordu. Telgrafın devamında ise faydalı olamayacağını anlayıp istifa zarureti duyarsa, işleri çekip çevirecek başka bir valinin yerine atanmasını hükümetin iradesine bırakıyordu.³⁵¹

Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı telgraf görüşmelerinde Sivas 'ta yapılması düşünülen kongrenin Erzurum ya da Erzincan'da yapılmasını rica eden Reşit Paşa'ya temsilciler kurulunca değerlendirmeler yapıldıktan sonra cevap verileceği bildirilmiştir. Bu itibar ile Reşit Paşa kongrenin Sivas dışında toplanabilmesine dair az da olsa bir ümide kapılmıştı. Fakat 22 Ağustos'ta Temsil Kurulunca gönderilen telgrafa göre kongre Sivas'ta yapılacaktı. Bu cevap Reşit Paşa'nın ümitlerini söndürmüştü. Reşit Paşa gelen cevaba istinaden Dahiliye Nezaretine durumu anlatıp, daha evvel görevden alınması yönünde tavsiyede de bulunduğu telgrafa dönüş yapılmasını rica etmiştir. 22 Ağustos'ta Dahiliye Nazırı Adil Bey imzalı bir telgraf Reşit Paşa'ya ulaşmıştır. Telgrafta Reşit Paşa'ya güven duyulduğu belirtilmiş ve hükümet lehinde hareket etmesine yönelik bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.³⁵²

Reşit Paşa'ya göre milli mücadele taraftarları ile Dahiliye Nazırı vatanı işgalden kurtmak noktasında aynı amacı taşıyordu. Fakat idraki ve vicdanı kendisini Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yoluna çekiyordu. Çünkü İstanbul hükümetini hareketsizlikle suçluyor, buna mukabil milli mücadele taraftarlarını daha tabii hareket etmekle övüyordu. Tabii hareket etmekten kastından ise hakkın kuvvetle müdafaa edilmesi anlaşılıyordu. Bu kanaatlerle, Anadolu'daki vatansever hareketlerden rahatsız

350 Yularkıran, Hatıralar, 81-83.

351 Yularkıran, Hatıralar, 102.

352 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 198.201.

olan İstanbul hükümetini uyarmayı bir vatan borcu bilerek Dahiliye Nazırı Adil Bey'e bir telgraf gönderiyordu.³⁵³

Telgrafta Sivas'ta toplanması tasarlanan kongre ile Erzurum Kongresinin bütünlük gösterdiği, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının vatanın işgalden kurtarılması için çalıştığı, bunun yasal hakları olduğu ve Sivas Kongresinin toplanmasından asayiş sorunları çıkmayacağı, tam aksine müdahale edilirse silahların patlayacağı ve işgale zemin hazırlayacağı anlatılıyor, bakanlar kurulundan kendisini bulunduğu müşkül durumdan kurtarması için tasavvurlarını beyan ediyordu.

23 Ağustos 1919'da gönderdiği telgrafta, Dahiliye Nazırı Adil Bey Vali Reşit Paşa'dan Hükümet'in emirlerine uymasının zamanı geldiğini, hatta geçmekte olduğunu iletiyor; Sivas Kongresi'nin dağıtılıp Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tutuklanmasını istiyordu.³⁵⁴

Reşit Paşa telgraf yazısına istinaden, anılarında “ Daha dün bana güvenini, teveccühünü müjdeleyen Nazır Bey, şimdi soğuk bir üslup ile konuşuyordu. “ dedikten sonra gelen cevabın kendisini heyecana düşürdüğünü belirtiyor ve Nazır Adil Bey'in de hakkındaki düşüncelerini merakla şu telgrafi yazıyordu:

“Bendeniz, bu önemli mesele hakkında vatanın kurtarılması hakkında düşünebildiklerimi önce ve sonra tarafsız sunmakla vicdanımın sorumluluğunu yerine getirdim. Başlangıçta şahsıma güvenildiği halde, bu defa kongrenin kurulmasını engellemek için vilayetçe düşünülecek tedbirlere karşı konulacağına razı olmadıkları yazıyla bildiriliyor. Şu halde, içinde bulunduğum kötü durum bundan iki gün öncesine göre büsbütün güçleşiyor. Şahsi endişe duymadığım için efendimizden pek ziyade rica ederim ki, bu iş emri vaki halini almadan ve daha vakit uygunken hemen, bu gün meclisin vekillerince enine boyuna düşünülerek bir kesin karara varılsın ve tehlike göz önündeyken düşünceme ve görüşüme aykırıdır; kısaca vatana zararlı, bir harekete yönlendirilmektense bu konuda kesinlikle sorumluluk kabul etmeyeceğimden 20 Ağustos 335 tarihli şifre telgrafımın son şıkkı, güzelce değerlendirilerek hakkımda

353 Yularkıran, Hatıralar, 111-113.

354 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 86.

atama emri verilsin. Son söz olarak bunu arz ile yarın mutlaka cevap niteliğindeki emirlerinizi beklerim.”

Reşit Paşa Dahiliye Nezaretinden gelecek yanıtı türlü düşünceler ve merakla beklemekteydi. Yazdığı metin dolayısıyla görevden alınabilirdi. Memur maaşıyla kendisi ve ailesini ancak geçindirebiliyordu. Azledilirse işsiz kalmanın sıkıntısını o anlarda dahi yaşıyordu. Bir diğer huzursuzluğu ise mütareke ortamının İstanbul’u soktuğu durumu müşahade etmekten korkmasıydı. Belirsizlik içerisinde bekleyen Reşit Paşa aradan birkaç gün geçtikten sonra, İstanbul’un suskun kalmasını görevden alınmış olmasına yoruyor ve daha sükûnet içerisinde görevine devam ediyordu. Bu sırada hükümet İstanbul’da bulunan Ellezzade Halit Bey kanalıyla Sivas’ın önde gelenlerini saflarına çekmeye çalışıyordu. Reşit Paşa bu durumdan çok rahatsızdı. Gelen davete Halit Bey’in akrabalarından bile kimsenin rağbet etmemesi onu rahatlatmıştı.³⁵⁵ İstanbul hükümeti bu girişimden netice alamayınca Reşit Paşa’yı görevden alacak ve geniş yetkilerle, Sivas Kongresini dağıtıp Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını yakalamak üzere Elazığ Valisi Ali Galip’i Sivas’a vali olarak atayacaktı.³⁵⁶ 28 Ağustos’ta postadan çıkan İstanbul gazeteleri Reşit Paşa’nın yerine kimin atandığı muğlak olmakla beraber azledildiğini yazıyordu. Haberi alan Reşit Paşa durumu netleştirmek için dahiliye nezaretine bir telgraf daha yazdı. Telgrafta buhranlı bir ortamda görev yapmasının yanlışlığını belirtip, Sivas’ı bir an önce terk etmesi için kime vekalet verileceğinin izahını istiyordu. Zor bir gece geçiren Reşit Paşa’ya Adil Bey imzalı gelen 29 Ağustos tarihli telgrafta: Gazete söylentilerinin doğruluk dereceleri hakkında açıklama yapmaya gerek yok. Bildirilen gerçeklerin doğrultusunda görev yapılmasında özen gösterilmesi rica edilir. Denilmekteydi.³⁵⁷

4.7.6. Sivas Kongresi Öncesinde Fransız Binbaşı Brunot Meselesi

22 Haziran 1919’da yayınlanan Amasya Genelgesinde Anadolu’nun en güvenilir yeri olan Sivas’ta ulusal bir kongre toplanması kararlaştırılmıştı. Kongre toplanıncaya kadar İstanbul hükümeti çeşitli yollarla bu toplantıya engel olmaya çalışmıştır. Bir

³⁵⁵ Yularkıran, Hatıralar, 119-124.

³⁵⁶ Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 95.

³⁵⁷ Yularkıran, Hatıralar, 124-128.

tarafından İstanbul hükümeti diğer taraftan itilaf güçlerinin tehdidi Sivas'ta bazı kaygılara sebep olmaktaydı.³⁵⁸

Bu kaygılardan biri de 18 Ağustos 1919'da Cizvit Papazlarıyla, içlerinde Fransız Jandarma Müfettişi Binbaşı Brūno (Brunot)'nun da bulunduğu Fransız subaylarından oluşan bir ekibin Sivas'taki durumu incelemek üzere şehre gelmeleri idi.³⁵⁹

Kurul Reşit Paşa'yı makamında ziyaret etmişti. Bir ara hususi olarak Reşit Paşa ile görüşmek isteyen Binbaşı Brunot, Sivas Kongresinin toplanmasına tepki göstererek bu toplantı olursa şehrin işgal edileceğini tehditvari bir şekilde Reşit Paşa'ya söylemiştir. Ertesi gün yine ziyarete gelen Binbaşı Brunot bu sefer ağız değiştirerek, Reşit Paşa'nın kendisinden bir şey saklamaması ve Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının itilaf devletleri aleyhinde hareket etmedikleri sürece kongre yapılmasına engel bir durum olmadığını ifade etmiştir.

Bu görüşmelerden sonra Mustafa Kemal Paşa'yı bilgilendirmek isteyen Reşit Paşa, Rasim Başara Bey'in görüşlerini de alarak bir telgraf göndermiştir. Durumu izah ettikten sonra çekincelerine binaen kongrenin Sivas dışında yapılmasını talep etmiştir.

360

Mustafa Kemal Paşa ise Fransız Binbaşı Brunot'un amacının gözdağı vermek olduğunu, paniğe kapılacak bir durum olmadığını bildirmiştir.³⁶¹

Reşit Paşa gelen cevabı cesaret örneği olarak görmekte, Mustafa Kemal Paşa'yı vatansever kişiliğinden dolayı övmekteydi. Gelen cevaba mukabil Mustafa Kemal Paşa'ya:

“Bendeniz anlayabildiğim kadarını efendimize arz etmekle vicdan borcumu yerine getirmiş oluyorum. İstanbul'daki Fransız devlet adamlarının görüşlerini ve zata devletlerine karşı olan taahhütlerinin ne dereceye kadar güvenilir olduğunu kestirmemekte kusurluyum. İsabetli görüşlerinize sığınarak vatanın selameti mevzubahis olduğuna göre hareket planının iyice düşünülerek tayin edilmesi gerektiği,

358 Atatürk, Söylev (Nutuk), 31.

359 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 194.

360 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 87-88.

361 Atatürk, Söylev (Nutuk), 31.

efendimizle, yüce kongre heyeti ve orada bulunan muhterem kişiler aittir. Emirlerinizi yerine getireceğimi arz ile saygılarımı sunarım efendim” şeklinde görüş bildirmektedir.³⁶²

Mustafa Kemal Paşa, Reşit Paşa’nın kongrenin Sivas dışında yapılmasını içeren uyarıları neticesinde Heyet-i Temsiliye üyeleriyle istişareler yaparak kongrenin Sivas’ta yapılacağını netleştirmişti. Sivas bu karardan sonra hızla kongre havasına giriyordu.

Şehirde bulunan Fransız subayları ise ciddi bir tehlike göstermeden Ulukışla yolu ile Adana’ya gitmişlerdi. Binbaşı Bruno da sorumluluk alanında bulunan Elaziz’e geçmiş, kongre boyunca Sivas ‘tan uzak kalmıştır.³⁶³

4.7.7. Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’dan Sivas’a Gelişi, Sivas Kongresi ve Mehmet Reşit Paşa’nın Tutumu

Sivas’ta milli bir kongrenin toplanması Amasya Genelgesi ile duyurulmuştu. 23 Temmuz 1919’da bölgesel olarak toplanıp ulusu ilgilendiren kararlar alınan Erzurum Kongresi’nin çalışmaları bitip beyannamesi yayınlandıktan sonra ilgiler ve çalışmalar Sivas Kongresi’ne dönmüştü. Sivas Kongresi heyeti, Erzurum’da alınan kararların Anadolu ve Rumeli’yi kapsayacak şekilde bütün yurttan ilan edilmesi maksadıyla toplanıyor, Erzurum’da alınan kararlara ilave kararlar da alarak, 4-11 Eylül 1919 arasında çalışmalarını sürdürerek kongre sonunda bir beyanname hazırlayıp ilanını yapıyordu.³⁶⁴

Kongre çalışmalarına katılmak üzere seçilen delegeler Ağustos ayı sonlarında Sivas’a gelmeye başlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa’da Heyeti Temsiliye üyeleri Rauf Bey ve Raif Efendi ile 29 Ağustos 1919’da Erzurum’dan ayrılarak Sivas doğru yola çıkmıştı. Zor ve yorucu bir yolculuktan sonra 2 Eylül 1919 günü halkın büyük ilgisi ve sevinç gösterileri arasında şehre giriş yaparlar.³⁶⁵

Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını karşılama konusunda büyük ikilim yaşamaktaydı. Çünkü merkezi hükümeti karşısına almak endişesi taşıyor, bir

³⁶² Yularkıran, Hatıralar, 91-93.

³⁶³ Günaydın, Milli Mücadele’de Sivas, 64.

³⁶⁴ Haluk Selvi, “Sivas Kongresi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi , C. 37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, 284-285.

³⁶⁵ Atatürk, Söylev (Nutuk), 32.

taftan da vatansever bu insanları karşılamamaktan doğacak vicdan azabını iç dünyasında mukayese ediyordu. Anılarında anlattığına göre kendince bu meseleyi karşılamaya hem çıkamayacak hem de çıkacaktım şeklinde bir formülle çözeceğini izah ediyordu. Hükümet Konağında bulunduğu sırada Mustafa Kemal ve arkadaşlarının şehre geldikleri haberini aldı. Konaklayacakları lise binasına doğru hareket etmiş, Mustafa Kemal Paşa'yı görerek selamlamış ve evine dönmüştü. Bu hareket ile görevini yaptığını düşünmüştü. Fakat çekingen tavırlarının Mustafa Kemal Paşa'nın gözünden kaçmadığını ilerleyen günlerde Erzurumlu Eski Mebus Raif Efendi'den öğrenmişti.

Evi'ne dönen Reşit Paşa kafasında türlü soru ve sorunlar içesindeyken Dahiliye Nezaretine durumu aktarması gerektiği kanaatine vararak bir telgraf gönderdi. Telgrafta durumu şöyle ifade ediyordu.

“Dahliye Nezareti Celilesine

Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Erzurum Kongresi'nin Temsil Heyeti ile Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in, dün akşam geç vakit karşılanmalarına katılan çeşitli gruplardan oluşmuş kalabalığın alkışları arasında Sivas'a ulaşmakla yarın kurulması kararlaştırılan kongrede hazır bulunacakları, bilgi vermek için arz olunur.”

3 Eylül 335 (1919)

Sivas Valisi Reşit

Bu telgraf, Reşit Paşa'nın merkezi bilgilendirmek için memuriyet sorumluluğu ile hareket ettiğini ve Temsil Kurulu'na halkın gösterdiği büyük teveccühü anlatmayı amaç edindiğini gösteriyordu.³⁶⁶

Sayısı net olmamakla birlikte kaynaklarda yer aldığına göre 28-48 arasında gösterilen kongre delegeleri 4 Eylül 1919'da günümüzde Atatürk ve Kongre müzesi olarak kullanılan lise binasında çalışmalara başladı. Kongre açılışını önce başkan seçilmesine karşı çıkılıp sonra uzlaşmayla başkan seçilen Mustafa Kemal Paşa konuşmasıyla yapmıştır. Kongre'nin ana mevzularını Erzurum kongresi kararlarını bütün ülkeye şamil hale getirilmesi ve Amerikan Mandası tartışmaları oluşturmaktaydı. Alınan kararlar neticesinde bütün müdafaa-i hukuk cemiyetleri tek çatı altında

366 Yularkıran, Hatıralar, 133-136.

toplanarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını aldı ve bütün yurdu kapsar hale getirildi. 9 kişiden ibaret olan temsil heyeti sayısı ise 16 kişiye çıkarıldı. ³⁶⁷

Manda meselesi ise kongre delegeleri arasında ciddi manada görüş ayrılığına sebep olmaktaydı. Bir kısım Amerikan mandasını isterken diğer kısım şiddetle buna karşı çıkıyordu. Reşit Paşa anılarında başta Rasim Bey olmak üzere hiç kimseyi mandayı savunur bulmadığını yazmaktadır. Ona göre mandayı savunanlar hatalarını anlamış ve durumdan vazgeçmişlerdir. Sonuç itibariyle mühim tartışmalara sebebiyet veren manda meselesi reddedilmiştir. ³⁶⁸

11 Eylül'e kadar 8 birleşim gerçekleştiren kongre heyeti bu tarihte 10 maddelik bir beyanname yayınlamış bunu valilik ve hükümete sunarak çalışmalarını bitirmiştir. ³⁶⁹

Kongre'nin devam ettiği günlerde bazı haberleşme evraklarının eline geçmesi sayesinde Mustafa Kemal Paşa İstanbul hükümetinin daha önce de kendisi ve arkadaşlarını yakalamak üzere görevlendirdiği Elazığ Valisi Ali Galip ile olan gizli planını öğrenmiştir. Yukarıda da izahı yapılan plana göre Ali Galip Reşit Paşa'nın yerine atanıyor aynı zamanda kendisine kolordu kumandanlığı veriliyordu. Görevi ise Sivas'ta yapılacak kongreyi engellemek ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını yakalamaktı. Durumdan haberdar olarak gerekli tedbirlerle Ali Galip'i püskürten Mustafa Kemal Paşa bu durumu lehine çevirecek ve İstanbul hükümeti ile resmi haberleşmeyi kesecekti. ³⁷⁰

Reşit Paşa Ali Galip'in kaçış haberini Mustafa Kemal Paşa ile telgrafhanede öğrenmişti. Mustafa Kemal Paşa, Reşit Paşa'ya dönerek: “ Haydi dedi, seni görevden alan ve yerine Ali Galip'i yollamak isteyen Nazır Bey'e bir telgraf yaz da yaptığı işin namussuzluk oluşunu anlat! Diyordu. Telgrafta Nazır Adil Bey'e ithafen şiddetli eleştirilerde bulunan Reşit Paşa onu düşmanın ekmeğine yağ sürüp, memleketi felakete sürüklemekle suçluyordu. Adil Bey imzalı cevaben gönderilen telgrafta ise Nazır Bey hakkındaki eleştirileri kabul etmiyor, Ali Galip'in atanmasının padişah iradesiyle bakanlar kurulunca olduğunu yazıyordu. Mustafa Kemal Paşa haberdar olup hayasızca

³⁶⁷ Selvi, “Sivas Kongresi”, DİA, 37, 284-285.

³⁶⁸ Yularkıran, Hatıralar, 137-138.

³⁶⁹ Gemici ve Şahin, “Milli Mücadele’de Bir Vali,” 16.

³⁷⁰ Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 208.

olarak nitelendiği telgrafa istinaden zekice bir içerik tavsiye ederek Reşit Paşa'dan dönüş yapmasını istiyordu. Reşit Paşa Telgrafta azli hakkındaki padişah iradesinin resmi bildirimini güvenilir bir nazır vasıtasıyla istiyor. Yine aynı nazır vasıtasıyla görevi kime vekalet olarak bırakacağını bildirilmesini talep ediyordu. Bu yolla Adil Bey'in ciddiye alınmadığı ona ders verildiği anlaşıyordu. Bu muhabere neticesinde hükümet tarafından görevden alınmasını görmezden gelen Reşit Paşa görevine devam ediyordu. Yaşanan hadiseler Reşit Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'ya daha da yakınlaştırmış ve milli mücadele yolunda sadakatle görev yapmasına vesile olmuştur.³⁷¹

4.7.8. İstanbul İle Resmi Haberleşmenin Kesilmesi, Damat Ferit Paşa Hükümetinin Düşmesi ve Temsil Heyetinin Sivas'tan Ayrılışı

Ali Galip komplosu ile ilişkili haberleşme vasıtalarını ele geçirip olayların iç yüzünden haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, Ali Galip hadisesini kendi lehine çevirmek amacındaydı. Bu vesileyle Reşit Paşa yazıyormuş gibi İçişleri Bakanlığına telgraf göndermiş Ali Galip olayının aşıkâr olduğu belirtilerek, Nazır Adil beye göndermeler yapılmıştır.³⁷²

Ali Galip olayının bir diğer neticesi ise Milet'in gücünü padişaha hissettirmek ve Damat Ferit hükümetini düşürmek düşüncesi oluştuyordu.³⁷³

Mustafa Kemal Paşa hükümeti sıkıştırmak içi kolordu komutanlarını harekete geçirmeyi düşündü ve onların ağzından sadrazamlık makamına şu telgrafın çekilmesini istedi:

“Sadrazamlık Yüksek Makamına

Şimdi, doğrudan doğruya Kutsal Başkomutanımız, şanlı Halifemiz Efendimize önemli şeyler bildirmek zorundayız. Engel olunmamasını rica eder, enegol olunursa bundan doğacak ağır sonuçların sorumluluğunun yalnız yüksek kişiliğiniz üzerine kalacağını bilgilerinize sunarız.

Kolordu Komutanları”

³⁷¹ Yularkıran, Hatıralar, 151-155.

³⁷² Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 99-103.

³⁷³ Yularkıran, Hatıralar, 156-157.

Sadrazamlık makamından çeşitli talepler içeren bu telgrafa herhangi bir dönüş yapılmadı. Anlaşıyordu ki Damat Ferit, Padişah ile milli güçleri görüştürmek arzusunda değildi. Cevap gelmemesine tepki olarak Mustafa Kemal Paşa Dahiliye Nazırı Adil Bey'e “ Ulusun, padişahına düşünce ve dileklerini bildirmesine engel oluyorsunuz.. Alçaklar, cana kıyıcılar!...” şeklinde başlayan hiddet dolu bir telgraf gönderiyordu.³⁷⁴

İstanbul hükümetinden bütün beklentilere rağmen cevap alınamayınca ultimatom anlamında bir telgraf yazıldı. Tekraren ulus ve padişah arasında aracılık yapılması istenerek, talep 1 saat içinde kabul edilmezse İstanbul Hükümeti ile bütün ilgi ve bağlantının kesileceği bildirilmiştir. 11 Eylül'ü 12 Eylül'e bağlayan gece 04.00'da yazılan bu telgrafa herhangi bir dönüş yapılmadı. Telgraf içeriğinde belirtilen bir saatlik süre dolunca saat 05.00'da tarihi nitelik taşıyan kararlar alınarak, bilgi amacıyla sadrazamlık makamına, gereğinin yapılması için ise bütün kumandanlıklara ve mülki idare amirlerine havale edildi.³⁷⁵

Reşit Paşa'nın anılarında bahsettiğine göre alınan kararlar aşağıdaki gibidir:

- 1- Hükümet, milletin sevgili padişahına olan istek ve ilgisini kesmekte ve hain hareketlerinde inat etmektedir. Millet, meşru bir yönetime geçinceye kadar merkezi hükümetle idari ilişkiyi ve resmi yazışmaları tamamen kesmeye karar vermiştir. Yerel idareciler, komutanlarla birlikte bu durumu sağlayacak sonucu, Sivas'ta Genel Kongre Heyetine bildirecektir.
- 2- İşbu bildiri: bütün komutanlara ve kamu yöneticilerine verilecektir.

Kongre Heyeti³⁷⁶

Anlaşıldığı üzere, Mustafa Kemal Paşa Ali Galip hadisesi sebebiyle eline geçen koz ve gelmeyen cevaplar nedeniyle 12 Eylül 1919 tarihinde İstanbul hükümeti ile genel manada haberleşme ve bağlantının kesilmesine karar verdi. Kararı tasvip etmeyen

374 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 210-211.

375 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 105-106.

376 Yularkıran, Hatıralar, 158.

kimi görevliler İstanbul'a kaçtı. İtilaf Devletlerinin subayları ise ulusal girişimlere müdahale edilmeyeceğini ve tarafsız kalacaklarını açıkladılar.³⁷⁷

13 Eylül'de bir genelge hazırlayarak yayınlayan Mustafa Kemal Paşa güvenilir bir hükümet teşkil edilinceye kadar emirlerin temsil kurulu tarafından verileceğini Sivas'tan ilan ediyordu. Temsil heyetinin faaliyetlerine daha fazla direnemeyen Damat Ferit Paşa hükümeti 30 Eylül 1919'da istifa etti. Yeni hükümeti kurmakla ise Ali Rıza Paşa görevlendirildi.³⁷⁸

Yeni hükümet ihdas edilince Mustafa Kemal Paşa bütün vali ve kolordu komutanlarından haksız yere azledilen ve görevini ifa etmekte olan Reşit Paşa'nın resmi olarak görevine iadesi için Dahiliye ve Harbiye Nezaretine tebligat yapmalarını istemiştir. Yapılan tebligatlar sonuç vererek 9 Ekim 1919'da çıkarılan mazbata uyarınca Reşit Paşa'ya iade-i itibar yapılmış ve resmi olarak görevine atanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta kaldığı günlerde Ali Rıza Paşa hükümeti ile temaslara devam etmiştir. Görüşmeler de ana konulardan biri Meclis-i Mebusan'ın toplanacağı yerd. Bu konuda Temsil Heyeti güvenlik açısından Anadolu'yu isterken, hükümet meclisin toplanmasının İstanbul'da olmasını istiyordu. Bu görüşmeler sürerken 18 Kasım 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları güvenilir olması ve ulaşım olanakları açısından iyi olan Ankara'ya taşınma kararı almıştı. Mustafa Kemal ve arkadaşları 108 gün sonra çöşkulu halk tarafından Ankara'ya uğurlanmışlardır.³⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa vilayetten çıkarken Reşit Paşa'ya teşekkürlerini sunan ve onu onore eden şu telgrafi bıraktı:

“ Vilayetiniz hududunu geçerken Sivas'ta, hakkımızda göstermiş olduğunuz konukseverliğe ve değerli yardımlara bir kere daha minnet duygularımızı iletmeyi görev sayarak hep birlikte saygılarımızı sunarız.”³⁸⁰

Temsil Heyetinin Sivas'tan ayrılması ile Mustafa Kemal Paşa ve Reşit Paşa'nın görüşmeleri devam etmiştir. Sürekli fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Sivas'ta kongre

377 Atatürk, Söylev (Nutuk), 40-41.

378 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 212.

379 Gemici ve Şahin, “Milli Mücadele’de Bir Vali,” 17-18.

380 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 212-213.

sürecini başarılı bir şekilde geçirip vatansever hizmetlerde bulunan Reşit Paşa Nisan 1920’de Ankara’da yapılan seçimlerde Kozan sancağından milletvekili seçilmiştir. Reşit Paşa’nın böylece milli mücadele saflarındaki yeri perçinleşmiş ve bu vesile ile onore edilmiştir.

4.8. REŞİT PAŞA DÖNEMİNDE SİVAS’TA GELİŞEN BAZI OLAYLAR

4.8.1. İrade-i Milliye Gazetesinin Çıkarılması

Mustafa Kemal Paşa basın ve yayın organ organlarının etkisini bildiği için milli mücadele yolunda bu vasıtalardan yararlanmayı çok önemli görmekteydi. Bu sebeple Sivas Kongresi devam ederken de gazete çıkarılması fikri sürekli gündemdeydi. 11 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresinin sekizinci toplantısında milli mücadelenin sözcülüğünü yapacak İrade-i Milliye gazetesinin çıkarılmasına karar verilerek, üç gün sonra 14 Eylül 1919’da gazetenin ilk sayısı yayınlanmıştır. Gazetenin imtiyaz sahipliğine Rasim Başara Bey’in tavsiyesiyle Demircizade Selahadin Ulusalerk getirilmiştir. Gazetede haftada iki kez yayınlanır bilgisi yer almasına rağmen, çoğunlukla haftada bir yayınlandığı görülmektedir.³⁸¹

30X50 cm ebatlarında ve 4 sayfa tasarlanan, İrade-i Milliye Gazetesi 1878 yılında dönemin valisi Ahmet İzzet Paşa tarafından yaptırılan vilayet matbaasında basılmaya başlanmıştır. Temsil heyetinin Sivas’ta yayın organı olan gazete, heyet Sivas’tan ayrılana kadar 19 nüsha basılmıştır. Genel manada ulusal bağımsızlıkla ilgili mevzular, Mustafa Kemal Paşa’nın bildirileri, temsil heyetinin kararları ve çeşitli yazılar gazetede yer almaktaydı.³⁸²

14 Eylül 1919’da yayınlanmaya başlayan İrade-i Milliye gazetesi 1922 sonlarına kadar basın basılmaya devam etmiş ve toplamda 254 nüsha olarak neşredilmiştir. Özellikle Sivas Kongresi akabinde kongre kararlarının ilan edilmesi ve milli mücadelenin ilerleyiş safhalarını iç kamuoyu ve dünyaya duyurmakta büyük rol üstlenmiştir. Temsil heyetinin yayın organı olma özelliğini temsil heyetinin Sivas’tan

381 Fatih M. Dervişoğlu, “Milli Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2, S. 6 (2009): 165.

382 Hüseyin Yıldırım, “İrade-i Milliye Gazetesi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 8, S. 23 (1992): 325-329.

Ankara'ya geçmesi akabinde Ankara'da yayınlanmaya başlayan Hakimiyet-i Milliye gazetesine bırakmıştır. Bundan sonraki süreçte de milli mücadelenin yanında yer alarak, karşıt görüşlerin karşısında olmuştur.³⁸³

4.8.2. General Harbord Kurulunun Sivas'a Gelişi

Milli mücadele kronolojisinde uluslararası anlamda politik öneme sahip en önemli gelişmelerden birisi, Amiral General Harbord'un yanında bir heyet ile Sivas'a gelip bazı ziyaret ve gözlemlerden sonra Mustafa Kemal Paşa ile 22 Eylül 1919'da gerçekleştirdiği görüşmedir.³⁸⁴

Türk topraklarında manda idaresi ve Ermeni meselesini gözlemleyip raporlamak maksadıyla Amerikan Senatosu kararı ve Başkan Wilson'un talimatıyla Kafkasya ve Anadolu gezisine çıkan heyet 46 kişiden müteşekkildi.³⁸⁵ Anadolu seyahati kapsamında Sivas'a ilk olarak 20 Eylül'de gelen heyet Vali Reşit Paşa'yı da makamında resmi olarak ziyaret etmiş ve görüşme gayet olumlu havada geçmiştir.³⁸⁶

Sivas'a geldikten 2 gün sonra Mustafa Kemal Paşa ile buluşan General Harbord heyeti ile yaklaşık 3 saat süren bir görüşme gerçekleştirildi. Bu görüşmeler sonucunda, Sivas Kongresi öncesinde de sürekli gündemde olan Amerikan Mandası meselesine yönelik tartışmalar Türklerin lehine dönmüştü. Buradan şu anlaşıyordu ki milli mücadele saflarında yer alanlar ile diyalog kurmadan, onları muhatap kabul etmeden sorunları çözmek çok zordu. General Harbord görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa'ya büyük sempati duymuştu. Robert Koleji Tarih öğretmeni olup General Harbord'a tercümanlık yapan ve görüşmelere şahitlik eden Hüseyin Pektaş'tan edinilen bilgiye göre General Harbord "hak ve hukuk bilen samimi bir Türk dostu ve Atatürk hayranıydı". Yine Hüseyin Pektaş'ın anılarına göre, General Harbord, Mustafa Kemal Paşa ile vedalaşırken şu cümleleri kurmuştu: "Eğer Amerikan ordusunda muvazzaf bir subay olmasaydım, gelir sizinle birlikte mücadelenizi izlerdim!"³⁸⁷

383 Dervişoğlu, "Milli Mücadele Döneminde Basın," 165.

384 Fahir Armaoğlu, "Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı", Belleten Dergisi 61, S. 232 (1997): 701.

385 Günaydın, Milli Mücadele'de Sivas, 246.

386 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 109.

387 Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof.Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 4, S. 10 (1987): 197-207.

Albay Selahattin Bey'in anılarında bahsedildiğine göre General Harbrod ve yanındakiler Sivas'ta iki gün kaldıktan sonra Erzincan, Erzurum, Erivan ve Batum yoluyla İstanbul'a dönmüşlerdir. Sonuç itibariyle Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden milli mücadelenin haklılığına yönelik olumlu hislerle ayrılan General Harbrod, Sivas ve Erzurum'da savaş yetimlerini müşahede edip, Erzurum'da tahrip edilen binaları, Ermeni ve Müslüman mezarlarını ve cesetleri gördükten sonra raporunda Türklerin haklılığı beyan edecektir.³⁸⁸

4.8.3. İşgalleri Protesto Olayı

Damat Ferit Paşa' hükümetinin düşmesi ve öncesinde Merzifon ile Samsun'un İngiliz işgal güçleri tarafından boşaltılması Sivas halkına büyük sevinç yaşatmış ve duygularını “ kahrolsun işgal” nidalarıyla belirtmişlerdir. İrade-i Milliye de de yer alan haberden sonra dönemin Dahiliye Nazırı Şerif Paşa, Sivas Valisi Reşit Paşa'ya “ Kahrolsun işgal ! gibi yazılar hükümetin şimdiki siyasetine uygun değildir” içerikli bir ikaz göndermiştir. Yazıyı Mustafa Kemal Paşa ile paylaşan Vali Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın yazıya yönelik büyük tepkisiyle karşılaşmıştır.³⁸⁹

4.8.4. Şeyh Recep Olayı

Mustafa Kemal Paşa'nın, Sadrazam Ali Rıza Paşa hükümetinin heyet-i Temsiliye ile görüşmek üzere görevlendiği Salih Paşa ile Amasya Görüşmelerini yapmak üzere Amasya'da bulunduğu sıralarda milli mücadeleye ve milli mücadele ekibine darbe vurmak isteyenler tarafından Sivas ta baş gösteren tarihe Şeyh Recep olayı olarak geçmiş bir asayiş sorunu yaşanmıştı. Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celal isimli üç kişi Sivas postanesinin memurlarını tehdit ederek cebren 3 telgraf göndermişlerdi. 18 Ekim 1919 tarihli telgraflar Padişah ve Salih Paşa'ya, 19 Ekim 1919 tarihli olan ise Amasya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gidiyordu.³⁹⁰

Bu telgraflardan Salih Paşa'ya çekilende, Salih Paşa Sivas'a davet edilerek, Sivas'ta olan bitenlerden haberdar olması isteniyordu. Padişaha çekilen telgrafta ise bağlılık bildiriliyor, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ulusal idare temsilcisi gibi hareket

388 Günaydın, Milli Mücadele'de Sivas, 261.

389 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 111.

390 İzzet Öztoprak, “Milli Mücadele'ye Tepki: Şeyh Recep olayı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 5, S. 13 (1988): 237.

ettiğinden yakınıyor ve Amasya’da bulunan Salih Paşa ile padişah başyaveri Naci Bey’in Sivas nakli talep ediliyordu. Mustafa Kemal Paşa’ya çekilen Telgrafta ise padişah ve hükümet fikirlerini bizzat Salih Paşa ya da güvenilir başka bir kaynaktan duymak istenildiği belirtiliyordu.³⁹¹

Amasya’da bulunan Mustafa Kemal Paşa telgraflar neticesinde Heyet-i Temsiliye ve Vali Reşit Paşa ile yazışmalar yapmış tembihlerde bulunarak alınması gereken tedbirleri bildirmiştir. Reşit Paşa’dan suçluların yakalanmasını istemiş o da Şeyh Recep ve arkadaşlarını tutuklamıştı.³⁹² Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya 20 Eylül 1919 tarihinde çektiği telgrafta, Şeyh Recep Olayı’nın abartıldığını, düzenin bozulmadığını ve şehirde doğal yaşamın devam ettiğini bildirmiştir.³⁹³ Tutukluluk hali devam eden Şeyh Recep Reşit Paşa tarafından kefaletle serbest bırakılması akabinde 14 Aralık 1919’da davasını Samsun’a aldırması, oradan da İstanbul’a gitmiştir. Ulusal kuvvetler İstanbul’u ele geçirince Atina, Mısır, Mekke, Şam ve Humus’ta yaşamış, 29 Haziran 1938’de çıkarılan Genel Af Kanunu ile yurda dönebilmiştir.³⁹⁴

4.8.5. Komutanlar Toplantısı

Sivas’ta 16 Kasım 1919 ile 29 Kasım 1919 arasında gerçekleştirilen temsil kurulu üyeleri, temsil kuruluna üye olmayan fakat görüşlerinden istifade edilebilecek kişiler ve komutanlar arasındaki istişare toplantıları tarihe komutanlar toplantısı olarak geçmiştir.³⁹⁵ 3. Kolordu Kumandanı Hüseyin Selahattin Bey, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa v e 12. Kolordu bünyesinden Kurmay Başkanı Şemsettin Bey toplantıya iştirak eden askerlerdir.³⁹⁶

Toplantıların gündem maddeleri: Mebusan Meclisinin toplanacağı yer, toplantı akabinde temsil kurulu ve ulusal örgütün fonksiyonu ve faaliyetleri ile Paris Barış konferansından çıkacak ülkeyi ilgilendiren kararlar hakkında neler yapılacağıydı. Toplantı akabinde alınan kararlara göre, meclisin bütün endişelere rağmen İstanbul’da

391 Oğuz Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Şeyh Recep Olayı ve Şeyh Recep Kamil Özgüneş”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 19, S. 55 (2003): 43-44.

392 Öztoprak, “Milli Mücadele’ye Tepki: Şeyh Recep olayı,” 237-239.

393 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 49-50.

394 Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Şeyh Recep Olayı,” 49-50

395 Atatürk, Söylev (Nutuk), 63.

396 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 113.

toplanmasının tasdik edilmesi, komutanlar ve sivil görevlilerin ulusal örgütlere destek vermesi, meclis açılıp çalışmaları güven içinde devam edene kadar temsil heyetinin milli vazifesine devam etmesi, Meclis'in düzenli bir şekilde çalıştığına kanaat getirilirse Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumu yeniden değerlendirilmesi ve Paris Barış Konferansında olumsuz karar çıkıp, bu karar meclis onayından da geçerse ulusun talebine bağlı olarak, tüzük ilkelerine göre hareket edileceği benimsenmiştir.³⁹⁷

4.8.6. Fevzi Çakmak Paşa'nın Sivas'a Gelmesi

25 Kasım 1919 tarihinde Ferik Fevzi Çakmak Paşa başkanlığında bir heyet Anadolu keşifleri kapsamında iki kişi ile birlikte Amasya ve Tokat üzerinden Sivas'a gelmiştir. ³⁹⁸ Bu heyetin vazifesi yapılmakta olan mebus seçimlerinin serbestlik içinde yapılıp yapılmadığını ve genel durumu kontrol etmek idi. Fevzi Paşa daha Sivas'a gelmeden birtakım haberler yayılmıştı. Heyetin Sivas'a geliş amacının temsil heyetinin çalışmalarına engel olmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamak olduğu yönündeydi. Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'da bu durumdan tedirgin olmuştu. Fakat komutanlar toplantısı sebebiyle o günlerde Sivas'ta bulunan Kazım Karabekir Paşa'nın da gayretleri sayesinde bu gezi olumsuz durumlara sebebiyet vermemiştir.³⁹⁹

25 Kasım'da heyeti karşılayan Kazım Karabekir Paşa daha sonra Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin heyet ile görüşmesine vesile olmuştur. Bu görüşmeye kadar milli mücadele ekibine önyargılı olup onları Padişah'ın yanına çekmeye çalışan Fevzi Paşa, Kazım Karabekir Paşa'nın da milli mücadeleye desteğini anlayınca, milli mücadele hareketinin haklılığını anlamış, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile uzlaşarak İstanbul'a dönmüştür. ⁴⁰⁰

İstanbul'a döndükten sonra Harbiye Nazırlığına getirilen Fevzi Paşa her geçen mili mücadeleye daha yakınlaşmış, Paris Barış Konferansının olumsuz kararlarına karşı çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile irtibat halinde olmuş, Anadolu'ya mühimmat ve insan

397 Atatürk, Söylev (Nutuk), 63-64.

398 Alaattin Uca, "Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa'yı Teftiş Etmek İçin İstanbul'dan Erzurum'a Gönderilen Tahkik Heyetleri", Atatürk Dergisi 10, S. 1 (2021): 57-58.

399 Ayfer Özçelik, "Çakmak, Fevzi (1876-1950)", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, 190-192.

400 Uca, "Milli Mücadele," 58.

takviyesi için elinden geleni yapmıştır. İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesiyle ise Ankara'ya geçerek milli mücadele ekibine katılmıştır.⁴⁰¹

4.8.7. Meclis-i Mebusan Seçimleri

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanması ve faaliyet göstermesi Reşit Paşanın Sivas valilik dönemine denk gelmesi itibarıyla konumuz açısından önemlidir. Yapılan seçimler neticesinde mebus seçilenlerin İstanbul'a gelmesiyle 12 Ocak 1920 tarihinde son Osmanlı mebusan meclisi toplanmıştır. İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmesinden sonra ise 18 Mart tarihinde feshedilmiştir. Yaklaşık olarak 2 ay 1 hafta faaliyetlerine devam eden meclise Sivas Vilayetinden Rauf Orbay, Kara Vasıf Bey, Kurmay Yüzbaşı Ziya Bey, Sıtkı Efendizade Ethem Bey ve Samih Fethi Bey mebus seçilmişlerdir.⁴⁰²

4.8.8. Büyük Millet Meclisi Seçimleri

İstanbul'un İngilizler tarafından 16 Mart 1920'de işgal edilmesi akabinde, 17 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa, Reşit Paşa ve tüm mülki idare amirleri ile komutanlıklara bir telgraf göndermiştir. Telgrafta Ankara'da tesis edilecek milli meclis için her livadan 5 kişinin seçilerek Ankara'ya gönderilmesi istenmiştir. Reşit Paşa talimata uyarak seçimleri başlatmış ve mebuslar belirlenmiştir.⁴⁰³

TBMM internet sitesinde yer alan bilgilere göre Millet Meclisi'nin 1.dönem'inde görev yapan Sivas mebusları şu şekildedir: Mehmet Ziya Bacanak, Rasim Başara, Yusuf Ziya Başara, Mustafa Taki Doğruyol, Vasıf Karakol, Emir Marşan, Hüseyin Rauf Orbay ve Mustafa Hayri Sığırcı'dır.⁴⁰⁴

Reşit Paşa ise özellikle Sivas Kongresi öncesi ve sonrasında milli mücadeleye olan desteğinden ötürü, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile yukarıda da bahsedildiği üzere Kozan sancağından milletvekili seçilerek onore edilmiş, 23 Nisan 1920'de açılan millet meclisine dahil olmuştur. Valilik ile milletvekilliği görevini yaklaşık olarak 5 ay bir arada yürüten Reşit Paşa, memuriyet ve milletvekilliğinin aynı şahısta toplanmasını

401 Özçelik, "Çakmak, Fevzi (1876-1950)", DİA, 8, 190-192.

402 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 114.

403 Gemici ve Şahin, "Milli Mücadele'de Bir Vali," 19.

404 20 Nisan 2023 <https://www.tbmm.gov.tr>

yasaklayan kanun gereğince vekillikten istifa ederek valilik mesleğini tercih etmiş ve Sivas'ta görevine devam etmiştir.⁴⁰⁵

4. 9. REŞİT PAŞA'NIN SİVAS'A VEDASI

Reşit Paşa, Kozan Mebusluğundan istifa ettikten sonra Sivas Valiliğine kısa bir süre daha devam edebilmiştir. Yoğun ve zorlu geçen Sivas Valiliğini ifası esnasında çok yorgun düşmüştü ve paşa hastaydı. Karasal iklime sahip olan Sivas'ın havası da paşanın bünyesine iyi gelmemekteydi. Sivas'a nazaran daha ılıman bir bölgede çalışması münasip görülüyordu. Reşit Paşa daha sağlıklı çalışabileceği bir vilayete tayinini talep etmekteydi. O sıralarda Kastamonu Valisi Hatipzade Cemal Bey'inde yeri değiştirilmek istendiğinden, Sivas Valisi Reşit Paşa ile görev yerleri becayiş yoluyla değiştirilmişti. Bu suretle Reşit Paşa 16 Ekim 1920 tarihinde ikinci kez Kastamonu Valisi oldu.⁴⁰⁶

Reşit Paşa'nın kızı Nimet Paşakay Hanım anılarında babasının hastalığı neticesinde ikinci kez Kastamonu Valiliğine atandığını belirttikten sonra Sivas'tan ayrılış anlarını şöyle anlatıyordu.

“Sivas'tan ayrılacağımız gün, yaylı arabalar kapımızın önünde dizilmiş, eşraf ve halk bizi yolcu etmek üzere toplanmıştı. Fakat gelenlerden bir kısmı babamı ortalarına almış, O'na heyecan içinde bir şeyler anlatıyorlardı. Meğer İstanbul hükümetine bağlı eşkıyaların yolumuzu keseceklerini öğrenmişler, hareketimizi önlemeye çalışmakta imişler. Babam, her ne pahasına olursa olsun yola çıkılacağını söylüyormuş. Bu durumu öğrenen Sivas Ermeni Yetim evinin Amerikalı Müdürü otomobili ile gelip, Ankara'ya kadar kendi aracı ile gitmemizi teklif ve rica ederek babamı ikna etmiş.

Gerçekten iki tepe arasındaki bir geçitten geçerken, silahlı şüpheli şahıslara rastladıkça da babamın şoförü uyarması üzerine son süratle giderek ellerine düşmekten kurtulduk. Bütün gece yol alarak sabah saatlerinde Ankara'ya girdik. Babam başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı ziyaretlerde bulundu. Ertesi günü de Kastamonu'ya hareket ettik.”⁴⁰⁷

405 Çankaya, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları, 323.

406 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 115.

407 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 216.

Reşit Paşa Türk tarihi ve Sivas tarihinde önemli bir yer edinerek Sivas'tan ayrılıyordu. Başlarda milli mücadeleye mesafeli durup ikilemler yaşamakta iken ilerleyen süreçte ülkenin içinde bulunduğu zor durumu müşahade etmiş ve kuvay-ı milliye ruhunun istiklal yolundaki samimiyeti anlamıştı. Bu duygular hasıl olduktan sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ciddi biz omuz vereni olmuş, milli mücadele saflarında hareket ederek, vatanın kurtuluşu için elinden geleni yapmıştır. Şerefle hizmet eden, hayırla yad edilecektir.

4.10. İKİNCİ KEZ KASTAMONU VALİLİĞİ

Sivas vilayetinden ayrıldıktan sonra Ankara'ya uğrayıp Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret eden ve bazı temaslarda bulunan Mehmet Reşit Paşa takriben 5 ay sürecek ikinci Kastamonu Valiliğine başlamak için 10 Kasım 1920 tarihinde şehre gelmiştir. ⁴⁰⁸

Yabancı olmadığı bir şehre görev itibarıyla tekrar dönen Reşit Paşa, şehir de daha önceki hizmetlerinden dolayı bıraktığı olumlu intiba sebebiyle de büyük sevinç gösterileriyle karşılanmış ve coşkulu bir kalabalık eşliğinde makamına geçerek görevi devralmıştır. ⁴⁰⁹ Göreve başladıktan sonra bir genelge yayınlarak kanunlar çerçevesinde bir yönetim sergileyeceğini belirtmiş, asayiş ve inzibata yönelik tedbirlerin öneminden bahsetmiştir. ⁴¹⁰

İkinci Kastamonu Valiliği kısa süren Reşit Paşa hasta olmasına rağmen bu süreye göz dolduracak işler sıgırmıştır. Sosyal ve adil bir yönetim sergilemek adına halk ile doğrudan temasa geçmek isteyen Reşit Paşa vilayete talebi olan vatandaşların işlerinin prosedüre uğramadan direk makama gelmesini istemiştir. Sahada yapılan işlere gelince Karadeniz sahil şeridinde istihbaratı sağlamak ve asayişi temin etmek için Kastamonu Merkezli Askeri Polis Müdürlükleri kurulmuştur. Reşit Paşa döneminde Kastamonu Batı Cephesi namına adeta geri destek hizmeti görmüştür. Ordu'nun elzem bir ihtiyacı olan çadırlar şehirde imal edilerek cephelere taşınmıştır. İkmal, terhis, hava değişikliği sebebiyle Kastamonu'da bulunan askerlerin ibate ve ihtiyaçları için merkez

408 Eski, Kastamonu Valileri 1838-2000, 106.

409 Filiz Gemici, "Milli Mücadele'de Bir Vali." 121.

410 Eski, Kastamonu Valileri 1838-2000, 106.

komutanlığının emrine İsmail Bey Camii Şerifi boşaltılarak tahsis edilmiştir.⁴¹¹ Reşit Paşa, 1920 Aralık sonlarında hapishaneye yaptığı teftişte gördüğü olumsuz durumlardan çok bizar olarak mahkum evlerinde ıslah çalışmalarının yapılmasını istemiştir. Eğitim’e yönelik faaliyetlerle ise kendisinin de bir eğitimci olması hasebiyle samimi olarak ilgilenmiştir. Mekteb-i Sultani, Darülmualimin, Sanayi Mektebi’ni gezen Reşit Paşa çalışmaları temaşa ederek, gördüğü eksikliklerin düzeltilmesine yönelik talimatlar vermiştir. Hastaneyi de gezen Reşit Paşa hastaları yoklayarak gönüllerini almıştır. Yine bu sıralarda Hasta olan oğlu Op. Dr. Cemil Bey tarafından ameliyat edilmiş ve sağlığına kavuşmuştur. Durumdan büyük sevinç duyan Reşit Paşa Cemil Bey’e teşekkür amaçlı bir mesaj yayınlamıştır.⁴¹²

Görev yaptığı sürece sağlık sorunları gittikçe artan Reşit Paşa emeklilik için müracaat ederek 1921 Nisan ayında memuriyet hayatının son durağı olan Kastamonu’ya veda ederek, İnebolu’ya gitti. 1 Ağustos 1921 itibariyle de emekliye sevk edildi.⁴¹³

4.11. EMEKLİLİĞİ VE VEFATI

Reşit Paşa 31 sene, 20 gün olarak hesaplanan memuriyet hayatını resmi olarak bitirip emekliye ayrılmıştı. Son valilik görevinden sonra hayatı İnebolu’da geçmekteydi.⁴¹⁴ 1921 Kasım ayında Rauf Orbay, Cevat Paşa, Yakup Şevki Paşa, Mürsel Paşa, Cemal Paşa ve Kara Vasıf Reşit Paşa’yı ziyaret etmişlerdir.⁴¹⁵ Kızı Nimet Paşakay anılarında Reşit Paşa’nın İnebolu’da geçirdiği emeklilik günlerine dair; bir Rum evine yerleştikleri, babasının sürekli rahatsız olduğu ve eşi melek hanım tarafından bakıldığı, İnebolu’nun işgal kuvvetlerince bombalanması sonucu kağnılarla yakın köylere kaçtıkları, yanlarında bulunan evde çıkan yangın hadisesinden ötürü atlattıkları tehlikeyi anlatmaktadır. Yine Nimet Hanım İstanbul işgalden kurtulduktan sonra deniz yoluyla İstanbul’a döndükleri, babasının son yıllarını İstanbul’da geçirdiği ve babasının cumhuriyetin ilanından duyduğu sevinçten bahsetmekle, 14 Nisan 1924 tarihinde

⁴¹¹ Filiz Gemici, “Milli Mücadele’de Bir Vali.” 121.

⁴¹² Eski, Kastamonu Valileri 1838-2000, 106.

⁴¹³ Çankaya, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları, 324-325.

⁴¹⁴ Çankaya, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları, 325.

⁴¹⁵ Eski, Kastamonu Valileri 1838-2000, 106.

babasının 56 yaşında vefat ettiği bilgisini vermektedir.⁴¹⁶ Reşit Paşa'nın vefat haberini alan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Reşit Paşa'nın cenazesi İstanbul'da bulunan Bayezid Camii avlusundaki kabristana defnedilmiştir. ⁴¹⁷

Reşit Paşa'nın vefatından sonra ailesi maddi ve manevi açıdan oldukça zorlu bir sürece girmişti. Nimet Paşakay'ın anılarında ifade ettiğine göre ilerleyen zamanlarda Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle kendisi ve kardeşleri İstanbul'da parasız yatılı olarak İstanbul Liselerine kaydedilmiştir.⁴¹⁸ Ayrıca 1102 sayı ve 19 Haziran 1927 tarihli “Sivas Vali-i Esbakı Merhum Reşid Paşa'nın Ailesine Hidemat-ı Vatanıyye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun” gereğince Reşit Paşa'nın vatana hizmetleri de göz önünde tutularak eşine ve çocuklarına maaş bağlandı. ⁴¹⁹

4.12. REŞİT PAŞANIN KİŞİLİĞİ

40 yıla yakın devlet hizmetinde çalışan Mehmet Reşit Paşa 1919 Mayıs'ında Sivas Valiliğine atanana kadar tipik bir Osmanlı memuru ve idarecisi görünümündedir. Prensipli, çalışkan bir o kadar da adil olduğu görev yaptığı yerlerdeki faaliyetlerinde açıkça görülmektedir. Ayrıca fedakar bir baba ve iyi bir eştir. Sivas valiliğine atanıp büyük heyecanlarla geldiği şehirde büyük karmaşayla ve zor günlerle karşılaşacağını bilemezdi. Kuvay-ı Milliyeciler ve İstanbul hükümeti arasında kalıp, başlarda tarafsız görünen Reşit Paşa bir Osmanlı memuru olduğunu da belirtmekten çekinmiyordu. Sivas'a, Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yakın bir arkadaşı aracılığıyla atandığı için mevcut hükümeti karşısına almak istemiyordu. Milli mücadele taraftarlarının ise istiklal yolundaki dava ve yol haritaları Reşit Paşa'nın aklına ve vicdanına daha yakın görünüyordu. Araf'ta bir dönem geçiren Reşit Paşa İstanbul hükümetinin özellikle Ali Galip olayındaki yanlış tavırları sebebiyle yönünü milli mücadele yandaşları tarafında çekecekti. Yine de hükümete karşı tam manada isyan bayrağını açmış değildi. Ali Galip olayından sonra gün gün Anadolu hareketine daha da yakınlaşan Reşit Paşa Sivas Kongresi ve sonrasında samimi bir Kuvay-ı Milliyeci gibi hareket etmeye başlamıştır.

⁴¹⁶ Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 216-217.

⁴¹⁷ Çankaya, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları, 325.

⁴¹⁸ Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 216-218.

⁴¹⁹ Çankaya, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olaylar, 325.

Memuriyet hayatının son zamanları ve 1924 yılında vefatına kadar geçen emeklilik günlerinde de maddi ve manevi cihette elinden gelen gayret ve hizmeti göstermiştir.

Reşit Paşa'nın kızı Nimet Paşakay Hanım babasının kişiliğine yönelik şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Kendimi bildiğim andan itibaren, babamın kimseyi kırdığını, sesini yükselttiğini görmedim. Daima nazik, hoşgörülü, merhametli, herkese karşı sevgi dolu idi. Anneme son derece saygı beslerdi. Her türlü anlaşmazlığı uyum içinde çözümler, sertlikten hoşlanmazdı. Vatanını, milletini çok severdi⁴²⁰.”

Reşit Paşa'nın eski dostu Mazhar Müfit Kansu ise Mustafa Kemal Paşa ile Sivas'ta bulunduğu bir günde karşılaştığı Reşit Paşa hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

“Reşit Paşa Mektebi Mülkiyenin üç yüz dört veya daha bir sene evvelki mezunlarındandı. Evvela maarif hizmetinde ve sonra da mesleki aslisi olan dahiliye işlerinde çalışmış, ilanı hürriyette (Siroz) Serez mutasarrıfı bulunuyordu. İlanı hürriyetten sonra Edirne Valisi olmuştu. Ben de o tarihte Edirne vilayeti Uzunköprü (Hüseyin Ergene) kaymakamı olmuşum. Valimizle çok iyi görüşürdük ve bilhassa çok iltifatta bulunurdu. Uzunboylu, cüsseli, uzun siyah sakallı, çok iyi kalpli, memleket ve vatanı için her şeyini feda eder bir zattı. Hatta İttihat ve Terakki zamanında Serez'den Padişah'a o meşhur ilk telgrafı çeken Reşit Paşa idi. Gerçi biz Sivas'a gelmeden evvel, Fransızların ‘ kongre Sivas'ta olursa buraları işgal ederiz’ tarzındaki blöfünü, bize bildirerek kongrenin başka bir mahalde in'ikadını tavsiye ve maamafih nihai hükmü Mustafa Kemal Paşa'ya bırakmış olmakla beraber, salabet ve dürüstlüğünden hiçbir şey kaybetmemişti. Fakat biz Sivas'a gelince, vali paşa tamamen bize rabtı kalp etmiş ve bizimle fedakarane çalışmağa başlamıştı.” Mustafa Kemal Paşa ise aynı gün Reşit Paşa'ya hizmetlerinden ötürü teşekkür etmiştir.⁴²¹

420 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 217.

421 Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 346-348.

4.13. REŞİT PAŞA’NIN ESERLERİ, ALDIĞI NİŞAN VE MADALYALAR

Vatanın kurtuluşu için gösterdiği fedakarlık, cesaret ve milli ruhla adını tarihe müstesna bir kişilik olarak yazdıran Reşit Paşa vatanın düşman işgalinden kurtarılıp, istiklaline kavuşmasıyla manevi anlamda en büyük eserini bırakıyordu.

Reşit Paşa memur, eğitimci ve idareci olması yanında iyi bir yazar ve düşünürdü⁴²². Kızı Nimet Paşakay’ın verdiği bilgiye göre babasının masasında ilaçlarından başka defter ve kalem bulunurdu.⁴²³

Maddi anlamda bıraktığı en önemli eser ise milli mücadele yıllarını anlatan anılarıdır. Anılarda birinci ağızdan çok kıymetli bilgiler verilmekle beraber tarihe ışıktutacak özellikte olup tarihçiler için başucu kitabı olabilecek mahiyettedir. Reşit Paşa’nın hatıraları yine kızı Nimet hanımın verdiği bilgilere göre Paşa’nın oğlu Cevdet R. Yularkıran tarafından ‘ Reşit Paşa’nın Hatıraları’ ismiyle 1939 yılında ilk defa bastırılmıştır.⁴²⁴

Sivas Valiliğinin kuruluşu olan Sivas Hizmet Vakfı ise 2009 yılında Hatıralar (Sivas Valisi Reşit Paşa’nın Hatıraları) başlığında eseri okurların istifadesine sunmuştur.

Siroz Mutasarrıflığı zamanında 1905 yılında Rumeli Beylerbeyliği ile Paşa ünvanını kazanan Reşit Paşa, daha önceden 1895’te Rütbe-i Rabia, 1897’de 4. Rütbeden Nişan-ı Ali Osman, 1898’de mütemayiz (albay), 1900’de ise 3. Rütbe’den Mecidi Nişanı’na layık görülmüştür.⁴²⁵

422 Erdeha, Milli Mücadelede Vilayetler, 115.

423 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 217.

424 Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, 177.

425 Filiz Gemici, “Milli Mücadele’de Bir Vali.” 139.

SONUÇ

Vali kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde; bir ilde devleti temsil eden en yetkili yönetim görevlisi, ilbay şeklinde tanımlanmaktadır.

Kurum olarak ise Türk devlet idare teşkilatının taşra yapılanmasında Orta Asya Türk dünyasından itibaren bilinen, günümüze değin farklı isim ve görevlerle gelmiş mülki idare anlamında önemli bir devlet görevidir.

Çalışmamız kadim bir geleneğe ve geçmişe sahip valilik kurumunun İslamiyet öncesi ve sonrası Türk dünyasındaki yerine değinmekle beraber, ağırlıklı olarak Osmanlı Devletindeki valilik anlayışı ve Osmanlı Devleti'nin yıkılması akabinde kurulan Türkiye Cumhuriyetin de bu kurumun pozisyonu ve gelişim sürecini içermektedir. Konuya örnek teşkil etmesi açısından ise bir vali profili ele alınmıştır. Bu vali, Osmanlı Devleti'nin son zamanları ile TBMM'nin açılıp, cumhuriyete giden yolda hizmet etmiş; özellikle Sivas valiliği döneminde Sivas Kongresi'nin vuku bulması ve kongre sürecindeki tutumu ile tarihe geçen Mehmet Reşit Paşa'dır.

Valilerin eski Türklerde daha çok vergi toplamak ve askeri amaçlarla görevlendirildiği bilinmektedir. İslamiyet'in kabulüyle ise şeri görevleri de olmuş dini kaidelere göre hareket etmişlerdir. Genel manada merkez ile taşra arasındaki bağı kurmak vazifesi olan valilerin eskiden olduğu gibi vergi toplamak ve askeri görevleri yanında İslamiyet'ten sonra yönetim, imar, eğitim vs. gibi alanlarda da görev aldığı bilinmektedir. Vali, günümüz mevzuatında ise il idaresinden devlet başkanına (cumhurbaşkanına) karşı sorumlu olan devlet memuru olarak ifade edilmektedir. Yine cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanların talimatlarına uymak zorunda olan valiler, ilin her yönden genel idare ve genel gidişini düzenlemek ve denetlemekten sorumludur.

Çalışmanın konu içeriği uzun soluklu bir süreci kapsadığından detaylara fazla girilmemiştir. Gelecekte özel ve veya genel kapsamlı olarak yapılabilecek çalışmalar için fikir verilmesi amaçlanmıştır. Sade, anlaşılır ve akademik bir üslup gözetilerek hazırlanan çalışma da netice itibarıyla varılmak istenen hedefe büyük oranda varıldığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Kitap

- Aldan, Mehmet. İz Bırakan Mülki İdare Amirleri. Ankara: T. C. İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama, ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, 1990.
- Atatürk, Mustafa Kemal. Söylev (Nutuk). Ankara: Dil Derneği Yayınları, 2003.
- Çankaya, Ali. “ Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikde” Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler. Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969.
- Erdeha, Kamil. Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Eski, Mustafa. Kastamonu Valileri 1838-2000. Ankara: Kastamonu Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü Yayınları, 2000.
- Findley, V. Carter. Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Babıali (1789-1922). çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Gezer, Mehmet Metin. Sivas’ın Tarihi, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1960-1970). Ankara: Berikan Yayınevi, 2017.
- Gözübüyük, Şeref. “Türkiye’nin İdari Yapısı”. Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.
- Gözübüyük, Şeref. Yönetim Hukuku. Ankara: 2010.
- Günaydın, Ahmet Necip. Milli Mücadele’de Sivas 108 Gün 2 Eylül-18 Aralık 1919. Sivas: Sivas-Spor Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2021.
- Günday, Metin. İdare Hukuku. Ankara: 2002.
- Kafesoğlu, İbrahim. Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 2011.
- Halaçoğlu, Yusuf. 14-17. Yüzyıllarda osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı. Ankara: TTK Yayınları, 1991.
- Hayta, Necdet, ve Uğur Ünal. Osmanlı Devleti’de Yenileşme Hareketleri (17. YY Başlarından Yıkılışa Kadar). Ankara: Gazi Kitapevi Yayınları, 2014.
- Okudan, Gülseri. Sarayı, askeri ve idari yönleriyle Karahanlı Devleti’nin Teşkilat Tarihi, ed. Ekrem Kalan, Ankara: İksad Yayınevi, 2019.
- Kansu, Mazhar Müfit. Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Karatepe, Şükrü. Türkiye’nin İdare Teşkilatı. Ankara:1994.

- Kuzucu, Kemalettin. “Yüzyıl Önceki Ruhla Sivas Kongresi’nin Yüzüncü Yılı.” içinde Araf’taki Devlet Adamı Sivas Valisi Reşit Paşa, 81. Sivas: Sivas Valiliği Yayınları, 2020.
- Mutlu, N.Yücel. Sivas İli İdari Birimlerine Ait Eski ve Yeni Yer Adları. Ankara: Buruciye Yayınları, 2011.
- Odyakmaz, Zehra, Kaynak, Ümit, ve Ercan İsmail. İdare Hukuku, İstanbul: 2015.
- Ortaylı, İlber. Osmanlı’ya Bakmak- Osmanlı Çağdaşlaşması. İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 2016.
- Ortaylı, İlber. Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Ortaylı, İlber. Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.
- Sakıncı, Süreyya. Yerel Yönetimler Maliyesi (Teori-Politika-Uygulama). Ankara: Orion Kitabevi, 2012.
- Şengül, Ramazan. Yerel Yönetimler. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2015.
- Tamer, Mustafa. Açıklamalı- Yorumlu- İçtihatlı İl Özel İdareleri. İzmir: Mustafa Tamer Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2009.
- Tanör, Bülent. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. İstanbul: YKY, 2014.
- Turan, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti. İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 2016.
- Yasak, İbrahim. Sivas İli. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2021.
- Yazıcı, Nesimi. İlk Türk İslam Devletleri Tarihi. Ankara: TDVY, 2013.
- Yularkıran, Cevdet R. Hatıralar (Sivas Valisi Reşit Paşa’nın Hatıraları). Sivas: Sivas Hizmet Vakfı Yayınları, 2009.

Makale

- Armaoğlu, Fahir. “Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı”, Belleten Dergisi 61, S. 232 (1997): 701.
- Arslandaş, Emre. “İslam Öncesi İlk Türk-İslam Devletlerinde Siyasi Yapı ve Dış İlişkilerin Kıyaslanması”, Akademik Bakış Dergisi, S. 65 (2018): 11.
- Atik, Kayhan. “Türkler deki atabeylik sisteminin karşılaştırmalı tarih açısından değerlendirilmesi”, Akademik Sosyal araştırmalar Dergisi, S.78 (2018): 129.

- Avaner, Tekin, ve Düzenli Kubilay. “Olağanüstü Hal Bölge Valiliği Kurumu ve Valilerin Genel Profili Üzerine bir Değerlendirme.” Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 31 (2022): 229.
- Aytepe, Oğuz. “Yeni Belgelerin Işığında Şeyh Recep Olayı ve Şeyh Recep Kamil Özgüneş”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 19, S. 55 (2003): 49-50.
- Bilirli, Tahir. “Kastamonu Valisi Mehmet Reşit Paşa’nın 1914 Yılı Vilayet Gezisi Raporuna Göre Taşköprü, İnebolu, Araç ve Devrekani İlçeleri”, Turkish Studies-Historical Analysis, C.15, S.2, (2020), s. 392-393.
- Çetin, Melisa. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Mülki İdare Amirliği”, Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi 1, S.2 (2021): 92-93.
- Çiner, Can Umut, Karakaya Oral. “Merkez-Yerel İlişkileri ve Mülki İdare’nin dönüşümü.” Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi 68, S.2 (2013): 67.
- Çöker, Ziya. “Mülki İdare Amirliği ve Geleceği”, Türk İdare Dergisi, S. 401, (1993): 472.
- Demirel, Demokan. “Eski Türklerde Devlet Sisteminin Mutlak Monarşik Model’den Ayrılan Yönleri”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi 9, S.16 (2017): 7.
- Dervişoğlu, Fatih M. “Milli Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 2, S.6 (2009):159-166.
- Eyüboğlu, M. SAVACI. “1287 Tarihli İdarei Umumiye Vilâyat Nizamnamesi ”, Türk İdare Dergisi, S. 212 (1951): 91-94.
- Gemici, Filiz, ve Şahin Enis. “Milli Mücadele’de Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa.” Akademik İncelemeler Dergisi 1, S.2 (2007): 3.
- Gençoğlu, Mustafa. “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2, S. 1 (2011): 36, 37, 38.
- Göksu, Erkan. “Türk Hakimiyet Anlayışı Üzerine”, Düşünce Dünyasında Türkiz Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, S.47 (2018): 14.
- Görelî, İ. Hakkı, “Konferanslar: Memleketimizde Vilayetler İdaresi Tarihine Bir Bakış”, Türk İdare Dergisi, S. 173 (1945): 157.
- İzbul, Eren. “Anadolu Selçuklu Devleti’nde İdârî, Ekonomik ve Sosyal Hayat Üzerine Bir İnceleme”, TroyAcademy 7, S. 1 (2022): 49.

- Kaya, Fehmi. “Mülki İdare Amirliği İçerisinde Vali Yardımcılığı Müessesesinin Görev, Yetki ve Sorumluluğu ile Sosyal Statüsü Üzerine Bir İnceleme Denemesi”, *Türk İdare Dergisi*, S. 395, (1992), s. 45-49.
- Karaca, Şahika, “Öncü Bir Kadın Yazar Emine Semiye’nin Kaleminden İslamiyette Feminizm”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21, S.2 (2012): 270.
- Kartal, Nazım. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı’da Mülki İdare”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 4, S.1 (2013): 18.
- Keleş, Nevzat. “Büyük Selçuklular Devrinde Şehirlerin İdaresi”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 3, S. 20 (2019): 295, 296.
- Köksal, Erhan. “Türkiye’de Vali ve Kaymakamların Fonksiyon ve Yetkileri”, *Amme İdaresi Dergisi* 2, (1969): 110.
- Kubilay, Metin. “Türkiye’de Mülki İdare Sistemi”, *Türk İdare Dergisi*, S. 420 (1998): 111-113.
- Mecek, Mehmet. “Bir Mülki (Taşra) İdare Birimi Olarak Türkiye’de İl Yönetimleri ve Hukuki-Örgütsel Yapıları”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 6, S. 2 (2020): 299-300.
- Odabaşı, Zehra. “Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Ünvanlar”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5, S. 9 (2019): 185-186.
- Özer, Ahmet. “Genel İdare’nin Taşra Kuruluşları ve Mülki İdare Amirleri”, *Türk İdare Dergisi*, S.401 (1993): 494.
- Özer, Sevilay. “Ali Galip Olayı”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1, S.2 (2017): 2
- Özkaya, Yakup. “Tarihsel Süreç İçinde Valilerin Değişen Yetkileri ve Cumhurbaşkanlığı Sistemindeki Yeri”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, S. 1 (2021): 76.
- Öztoprak, İzzet, “Milli Mücadele’ye Tepki: Şeyh Recep olayı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 5, S.13 (1988): 237.
- Parlak, Bekir, ve Doğan Kadir Caner. “Türkiye’de Mevcut İl Yönetimi ve İlçe Yönetimi.” *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 1, S. 2 (2018): 44.
- Tarcan, Mehmet, “Vali Muavinliği Meselesi”, *Türk İdare Dergisi*, S. 274 (1962): 71.

- Taşer, Seyit. “Osmanlı Devleti Vilayetleri ve Sancakları Maarif Müdürlükleri ve Müdürleri (1912)”, İSTEM, S.15 (2010): 161, 162.
- Tevetoğlu, Fethi. “Mustafa Kemal Paşa-General Harbrod Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof.Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 4, S. 10 (1987): 197-207.
- Uca, Alaattin. “Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa’yı Teftiş Etmek İçin İstanbul’dan Erzurum’a Gönderilen Tahkik Heyetleri”, Atatürk Dergisi 10, S.1 (2021): 57-58.
- Yıldırım, Ercüment. “Türkler’deki Kut Anlayışı ile Mezopotamya daki Kralın Kutsallığı İnancının Karşılaştırılması”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.70 (2021): 328, 329.
- Yıldırım, Hüseyin. “İrade-i Milliye Gazetesi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 8, S. 23 (1992): 325-329.

Gazete ve Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı , DH.SAİDd, Gömlek No:297, Tarih: H-29-15-1285.

İğde, Göksel Cüneyt. “ Milli Mücadele Kahramanlarından Melek Reşit Hanım’ın İsmi Sivas’ta Meydana Verildi.”, Anadolu Ajansı. 11 Aralık 2021. <https://www.aa.com.tr/> (2 Nisan 2023 tarihinde erişildi).

Vilayet İdaresi Kanunu, T.C Resmi Gazete, 5 Mayıs 1929.

Yasama Bölümü: Kanunlar. T.C. Resmi Gazete, 9 Ekim, 1984.

Tez

- Aksoy, Esra. “Selçuklu Dönemi Türk Devlet Yapısı ve Yönetim Anlayışını Şekillendiren Unsurlar.” Yayınlanmamış YL Tezi., Akdeniz Üniversitesi, 2019.
- Apan, Ahmet. “Türkiye’de Mülki İdare: Tarihsel Gelişimi ve İşlevsel Dönüşümü.” Yayınlanmamış DR Tezi., Ankara Üniversitesi, 2014.
- Arsoy, Mehmet. “Türk İdare Teşkilatında Taşra İdaresi: XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti Taşra Teşkilatı ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Taşra Teşkilatının Karşılaştırılması.” Yayınlanmamış YL Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.
- Ay, Muammer. “Türkiye’de Valilik Sistemi.” Yayınlanmamış YL Tezi., Gazi Üniversitesi, 2018.

- Boztepe, Mehmet, “Türkiye’nin Yönetim Yapısında Mülki İdare Amirliği Mesleği.” Yayınlanmamış DR Tezi., Anadolu Üniversitesi, 2013.
- Çil, Hikmet. “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Valilik Kurumu (1839-1876).” Yayınlanmamış YL Tezi., Selçuk Üniversitesi, 2017.
- Değirmendere, Muammer. “Osmanlı Devleti Taşra İdaresindeki Dönüşümün Valilik Kurumu Üzerindeki Yansımaları (Hüdavendigâr Eyaleti Örneği, 1839-1908).” Yayınlanmamış DR Tezi., Uludağ Üniversitesi, 2015.
- Erkan, Derya. “Osmanlı Devleti’nde Nahiye İdaresi.” Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi., 2022.
- Gemici, Filiz, “Milli Mücadele’de Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa (1868-1924).” Yayınlanmamış YL Tezi, Sakarya Üniversitesi., 2007.
- Kaya Kılıç. Selda. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de İl Yönetimi.”, Yayınlanmamış DR Tezi, Ankara Üniversitesi., 1995.
- Koçak, Kürşat. “Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih Öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar).” Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış DR Tezi., Gazi Üniversitesi, 2011.
- Nalbant, Ramazan. “Büyük Selçuklu Devletinde Taşra Teşkilatı.”, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi., Selçuk Üniversitesi, 2020.
- Nuhoğlu, Güller. “Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür.” Yayınlanmamış DR Tezi., İstanbul Üniversitesi, 1995.
- Şencan, Yusuf Cem. “İslamiyet Öncesi Türk Devlet Geleneği.” Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi., İnönü Üniversitesi, 2007.
- Tekin, Gözde. “Türk Devlet Geleneğinde Yönetim Anlayışı ve Teşkilat Yapısındaki Dönüşümün İncelenmesi.” Yayınlanmamış YL Tezi., Trakya Üniversitesi, 2020.
- Toraman, Ömer. “Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilikler (1826-1876).” Yayınlanmamış YL Tezi., Dicle Üniversitesi, 2002.
- Uslu, Adem. “2000’li Yıllarda Türk Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Çalışmalarının Mülki Sistem ve Mülki İdare Amirliği Mesleği Üzerindeki Etkileri.” Yayınlanmamış DR Tezi., Süleyman Demirel Üniversitesi, 2014.

Ansiklopedi, Sözlük

Atar, Fahrettin, “Kadı “, TDVİA. C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, 69-73.

- Akyıldız, Ali, “ Tanzimat”, TDVİA. C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, 1-10.
- Baykara, Tuncer, “ Kaza”, TDVİA. C. 25, TDV Yayınları, Ankara 2022, 119-120.
- Çadircı, Musa, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 214-216.
- Çadircı, Musa “Tanzimat”, Osmanlı Ansiklopedisi. C. 6, YTY, Ankara 1999-2014, 183.
- Çağdaş, Haluk, “Milli Mücadele’de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi”, Türkler Ansiklopedisi. C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1616.
- Emecan, Feridun, “Saray”, TDVİA. C. 33, İstanbul 2007, 580-589.
- Genç, Reşat, “Karahanlılar Tarihi”, Türkler Ansiklopedisi. C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 804.
- Genç, Mehmet, “İltizam”, TDVİA. C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2000, 154-158.
- Göyünç, Nejat, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı”, Osmanlı Ansiklopedisi. C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2004, 86.
- Gümüşçü, Osman, Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Köy”, TDVİA. Ek C. 2, TDV Yayınları, Ankara 2019, 85-87
- Halaçoğlu, Yusuf, “Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı”, Türkler Ansiklopedisi. C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2022, 1463.
- İnalcık, Halil, “ Eyalet “, TDVİA. C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, 548-550.
- İpşirli, Mehmet, “Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler”, Türkler Ansiklopedisi. C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1549-1550.
- İpşirli, Mehmet, “Beylerbeyi”, TDVİA. C. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, 69-74.
- Hunkan, Ömer Suner, “ Tegin”, TDVİA. C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, 312.
- Kaşıkcı, Osman, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı- Hakanlık”, Türkler Ansiklopedisi. C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1567-1568.
- Keskin, Mustafa, “Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu”, Türkler Ansiklopedisi. C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 917.
- Kılıç, Ünal, “ Vali”, TDVİA. C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, 492-494.
- Kılıç, Orhan, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeylikler / Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)”, Türkler Ansiklopedisi. C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1647.

- Koca, Salim, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, Türkler Ansiklopedisi. C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1448.
- Merçil, Erdoğan, “Gazneliler”, Türkler Ansiklopedisi. C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 859.
- Merçil, Erdoğan, “Gazneliler”, TDVİA. C. 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, 484-486.
- Merçil, Erdoğan, “Şahne”, TDVİA. C. 38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, 292-293.
- Merçil, Erdoğan. “Amid”, TDVİA. C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, 55.
- Mert, Özcan, “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi”, Osmanlı Ansiklopedisi. C. 6, YTY, Ankara 1999-2014, 174-179.
- Ortaylı, İlber, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 237.
- Özçelik, Ayfer, “Fevzi Çakmak (1876-1950)”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, 90-192.
- Ögel, Bahaeddin, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, Türkler Ansiklopedisi. C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 1540.
- Örenç, Ali Fuat “Mutasarrıf”, TDVİA. C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, 377-379.
- Özcan, Abdulkadir “Hatun”, TDVİA. C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, 499-500.
- Özkaya, Yücel, ve Akyıldız, Ali, “Muhassıl”, TDVİA. C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, 18-20.
- Öztürk, Nazif, “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, TDVİA. C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, 521-524
- Sakaoğlu Necdet, “Mektubi/ Mektubcu” Osmanlı Tarihi Sözlüğü, İstanbul 2017.
- Selvi, Haluk, “Sivas Kongresi”, TDVİA. C: 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, 284-285.
- Seyittanlioğlu, Mehmet, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”, Türkler Ansiklopedisi. C. 13, YTY, Ankara 2002, 1029.
- Sungur, Mutullah, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi”, Türkler Ansiklopedisi. C. 13, YTY, Ankara 2022, 1364.
- Sümer, Faruk, “Reis”, TDVİA. C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, 543-544.
- Sümer, Faruk, “Selçuklular”, TDVİA. C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, 380-384.
- Şahin, İlhan, “Sancak”, TDVİA. C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, 97-99.

Turan, Refik, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, Türkler Ansiklopedisi. C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 224.

“Töre”, Türkçe Sözlük, Ankara 2011.

Ünal, Mehmet Ali, “Osmanlı Devletinde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, Osmanlı Ansiklopedisi. C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999-2004, 121.

İnternet Siteleri

Google. Nisan 20, 2017. <https://www5.tbmm.gov.tr>.

Google. Şubat 15, 2023. https://www5.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.

Google. Şubat 2, 2023. <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/ozel-idare1>.

Google. Şubat 15, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin>.

Google. Şubat 17, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/>.

Google. Şubat 19, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5442.pdf>.

Google. Şubat 18, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/4.5.285.pdf>.

Google. Şubat 19, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.8610782.pdf>.

Google. Şubat 20, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3194-20120516.pdf>.

Google. Şubat 21, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5442-20130711.pdf>.

Google. Şubat 25,

2023.<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=15030&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.

Google. Şubat 25, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>.

Google. Şubat 26, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>.

Google. Şubat 27, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>.

Google. Şubat 28, 2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>.

ÖZGEÇMİŞ